

191.99-5

7-49

Պէղերք

որտեւ կայծերից չու-
ղարկուելու

շինուելու 1907թ

~~2067~~

N 419

~~2769~~

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՎԵՐԱԴԱՐԱՆԻ ՎԵՐԱԿԱՆԱԾՈՒՄԸ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՎԵՐԱԿԱՆԱԾՈՒՄԸ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՎԵՐԱԿԱՆԱԾՈՒՄԸ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՎԵՐԱԿԱՆԱԾՈՒՄԸ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

ԾԳ.

ՀԻՆ ՀԱՅԵՐԷՆԻ

ՅՈՒՑԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐԸ

ՎԻԵՆՆԱ
ՄԻՒԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ
1907.

491.99-5

7-49

15 NOV 2011

400
59-76

ՀԻՆ ՀԱՅԵՐԷՆԻ

ՅՈՒՑԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐԸ

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾՈՎ

ՀԱՅԻԿԵՐՈՊԱԿԱՆ ԶԱՅՆԱՌՐԱՅ
ՓՈԽԱՆԱԿՈՒԹԵԱՆՑ ՄԱՍԻՆ

ԳՐԵՑ

ՀՈԼԳԵՐ ՊԵՂԵՐՍԱՆ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ

Հ. ՅԱԿՈՎԵՐՈՍ ՏԱՀԵԱՆ
ՄԻՒԹ. ՈՒՍՏԷՆ

1002
8467

¹ Նախնադէս լոյս տեսած մասս առ ժամ՝ ՀԱ,
1906, էջ 289-97. 337-41. 368-73. ամի՞ 1907, էջ
90-93 եւ 117-121:

ՀԻՆ ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՅՈՒՅԼԿԱՆ ԳԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐԸ

U.

“*Ultramarine*” (Ultramarine is Smaltine):

§ 1. Հայերէն լեզուն ցուցական դերանունանց երեքկի՛ն շարք մ'ունի, զորոնք ներելի է կոչել “շարք hic, շարք iste, շարք ille.” վասն զի այն երեք շարքերուն իմաստի տարբերութիւնը բաւական ճշդիւ կը համապատասխանէ լատին յիշեալ երեք դերանունաց իմաստի նբբութեանց։ Իւրաքանչիւր շարքին մէջ չորս դերանունաց կը գտնուին. այսինքն՝ յատկապէս ցուցական մը (թէ իբր գոյականն եւ թէ իբր ասական գործածուած), կրկնութեան դերանուն մը (գոյական), յօդ եւ նոյնութեան դերանուն մը (գոյ. եւ ած.)։ Բաց աստի իւրաքանչիւր շարքին մէջ կան տեղական քանի մը մակբայներ եւ բառ մը “ահաւասիկ, ահաւանիկ, նշանակութեամբ։ Ասոնց կիրարկութեան մանրամասնութեանց համար ընթերցողը կը խաւրեմ Մէյէի մէկ գրութիւն, որ Պարիսի Լեզուագիտական Ընկերութեան Յուշագրոյց մէջ լոյս տեսած է (Meilletի Mémoires de la Société de linguistique de Paris, X, 241—266.) ասի այնպէս լիակատար է որ հոս կը բաւէ մեղէ հին հայերէնի գլխաւոր ցուցականաց համապատկեր մը գնելը։

8 ուցականք

8 օդք

կրկնական դեր.

նոյնութեան դեր.

«Ահա առիկ» եւն

Մակբայք

Այդ „iste“

-դ

Դ. „is“

Դ. „idem“

(Ահ) — — — — —

Այդ „istic“

Այդ „istuc“

Այդ „istinc“

Այն „ille“

-ն

Ե. „is“

Ե. „idem“

(Ահ) — — — — —

Այդ „illic“

Այդ „illuc“

Այդ „illine“

(Ահ) — — — — —

Այդ „hic“

-հ

Ա. „is“

Ա. „idem“

(Ահ) — — — — —

Ա. „hic“

Ա. „huc“

Ա. „hinc“

(Ա. — — — — —)

Հմտ. Ուր

„ubi, quo“

Հմտ. Ուր

„unde“

§ 2. Հայերէնի այս երեք շարքերուն իմաստի տարբերութիւնը բացայայտուած կը գտնուի հնգեր. գերգաստանի շատ մ'ուրիշ լեզուաց ալ ցուցական դրութեան մէջ՝ յատուկ ցուցականաց, տեղական մակբայից եւ միջարկութեանց («առաիկ» եւն) համար. Սակայն սովորաբար մասնակից չեն՝ յօդերը, կրկնական գերանուանք եւ նոյնութեան գերանունները: Ուստի այս չէզոք բառերը շորորդ շարք մը կը կազմեն, շարքն is, որուն կը պատկանին նաեւ յոյն գերանունը ó, ή, τό. սնսկը. sa, sã, tad. գոթ. sa, sō, þata, հինսկանդ. sã, sū, þat. ալբ. i, e, te, (Հմտ. Festschrift til Vilh. Thomsen, Copenhagen 1894, p. 248 ff. Zeitschrift für vergl. Sprachf. XXXVI, 309—315.) 2էզոք շարքին բացակայութիւնը՝ հայերէնին շատ աչքի զարնող մէկ սեպհական յատկութիւնն է: Հնգիկեր. միւս

լեզուներուն մէջ այս շարքը սովորաբար լաւ պահուած է, մինչդեռ միւս երեք շարքերը (hic, iste, ille) պէսպէս նուազմանց ենթակայ են: Յաճախ ջնջուած է iste շարքը. (գրութիւն՝ hic: ille: is) եւ այս պարագայիս նոյնն այլ եւս յերեւան չի գար. կարծես այս շարքն հետզհետէ աներեւութանալու վրայ է եւ իբր անօգուտ եւ աւելորդ կը զգացուի: Դարձեալ, չէզոք շարքն յաճախ hic շարքը վտարելով անոր տեղը բռնած է կամ անոր հետ ձուլուած. (գրութիւն՝ is: ille. հմտ. գոթ. sa: jains.) Երբեմն կը գտնուի նաեւ գրութիւնս՝ hic: is. (Հմտ. անգլ. this: that.) որ արդիւնք է is եւ ille շարքերու շփոթման: Նաեւ կրնայ is շարքը hic եւ ille շարքերը միանգամայն վտարելով տեղը բռնել. շատ մը լեզուներ կը շատանան ցուցական միակ գերանուամբ, որուն աղբիւր կրնայ աւելի ճշգրտութեամբ նշանակուիլ մակբայներով („ci“, „là“.) սակայն երբեմն ալ այս միակ շարքով մը գոհացող գրութիւնն երկարատեւ չ'ըլլար. մակբայներն ի վերջոյ կը խառնուին գերանուան հետ, որով ծնունդ կ'առնուն նոր գերանուանք առաջին եւ երրորդ շարքի:

§ 3. Հայ շարքերուն իրարմէ տարբերող արմատական տարբերք գիւրութեամբ կը գտնուին քոյր լեզուներու մէջ, սակայն առանց ոչին ձեւագիտական զուգակշռութեան՝ որ հայերէնի յատուկ է: Հայերէն ձեւերուն ամէնէն աւելի ճշգրիտ համազօրները կը գտնուին սլաւ եւ բալթիկեան լեզուաց մէջ. լիտ. sũs „hic“, tãs „is“, aĩs „ille“; հին սլ. sũ, tũ, onũ. Արք պիտի խօսինք (§ 5, § 6) sũs, sũ եւ aĩs, onũ բառերուն սկզբական ձեւին մասին. ասոնց իմաստին նկատմամբ դիտողութիւն մ'ընելու պէտք չկայ: Ընդհակառակն tãs, tũ գերանունը շատ պայծառ է թէ՛ ձեւին եւ թէ՛ ստուգաբանական ծագման կողմանէ. ասիպարդպէս հնգեր. *so, *sã, *tod գերանունն է, որուն sođ

սկսող ձեւերը ջնջուած են նմանակազմութեամբ. նոյնը դիպած ըլլալու է հայերէնի մէջ ալ: Սակայն պէտք է նախ մէկ քանի խօսք բռնել այս գերանուան իմաստին մասին, զոր վերը (§ 2) is շարքին դերանուանց մէջ դասեցինք:

Հնդկ-բալթական *to եւն է- ի-ր բարդ-նիւն:

§ 4. Այն իմաստն, զոր հին ալ. *tū* գերանունը (ռուս. *tot*, լեհ. *ten*) ստացած է այլեւայլ նորագոյն սլաւ լեզուաց մէջ, կախում ունի այս լեզուաց իւրաքանչիւրին ցուցական դրութենէն: Ռուսը կը պահէ սա դրութիւնը՝ *hic*: *is*, ռուսի *tot* առած է „*ille*“ իմաստը. (հակադիր՝ *etot* „*hic*“.) Չեխերէնն ի գլուխ հանած է սա գրութիւնը՝ *is*: *ille*, որով *ten* գերանուան տուած է իմաստս „*hic*, *is*“ (*ten-to* „*hic*“ սաստկական *to* մասնիով.) հմտ. *onen* „*ille*“. Լեհերէնի մէջ դործածութենէ ինկած ըլլալով *ille* շարքը (զոր կը ներկայացընէ *ów*)՝ հասած է ի վերջոյ միակ ցուցական գերանուան մը դրութեան (*ten*.) որուն աղերսն աւելի լաւ կը բացատրուի *tam* մակբայի յաւելմամբ. (*tam-ten* „*ille*“.) Սլովէներէնն ու բուլգարերէնը գրեթէ Չեխերէնի դրութիւնը կը ներկայացընեն. սլով. *ta* „*hic*“, *oni* „*ille*“; բուլգ. *tózi*, *tója* „*hic*“, *ónzi*, *ónja* „*ille*“.) Այս պէտքէն լեզուներու մէջ հին ալ. *tū* գերանուան գործածութիւնն աւելի պայծառ կերպով ցուցնելու համար կրնանք յիշել այն դէպքերն, ուր այս գերանունը կը կապուի „աշխարհ“ նշանակող գոյականին: Ռուսերէնի մէջ *na tom světě* կը նշանակէ „միւս (անդի) աշխարհքին մէջ“, բնդ-հակառակը չեխերէնի մէջ *na tom světě* կը նշանակէ „այս աշխարհքին մէջ“, եւ այս իմաստն ունին լեհ. *na tym świecie*, սլով. *na tem svetu*, բուլգ. *na toja svēt*. Միով բանիւ՝ նորագոյն սլաւ լեզուները կը հաստատեն

այն կարծիքը՝ զոր արդէն հինսլաւականն կը կուհէինք, թէ հին ալ. *tū* գերանունն ի սկզբանէ վեր *is* շարքին կը վերաբերէր՝ ինչպէս լիւ. *tās* եւ միւս հնդեւր. լեզուաց ստուգաբանական համադրները: Միայն Սերբերէնը կը տարբերի: Սերբերէնն ցուցական երեքկին դրութիւն մ'ունի (*hic*, *iste*, *ille*.) եւ այն՝ *iste* շարքին է որ կը վերաբերի գերանունս *taj* (= հին ալ. *tū*.) հմտ. *ovaj* „*hic*“ (*na ovome svijetu* „այս աշխարհին մէջ“) *onaj* „*ille*“. Իրաց այս վեճակը միայն նորութիւն մը կրնայ ըլլալ. բայց այս նորութեան սկզբնապատճառը պէտք էր որ արդէն մայր-սլաւ լեզուին մէջ գտնուէր: Եթէ փորձենք միւս սլաւ լեզուաց մէջ ալ ասոր հետքերը գտնելու, կը տեսնենք նախ այն կէտն որ բուլգար այլեւայլ բարբառներ յօդի երեք ձեւ ունին. „*zъrъ*“-*s*, -*v* (*volо-s*, *volо-v* „եղը.“ հմտ. *na svētov* „այս աշխարհին մէջ.“ որուն օրինակ մը կը գտնուի Duvernoisի բառագրոց մէջ՝ էջ 2114.) — *zъrъ*-*t* (*volо-t*.) — *zъrъ*-*n*. հմտ. Miklosich Vgl. Gramm. der Slavischen Sprachen, III², 185; Lamouche, ի Mém. soc. lingu. XII, 43—59; Brugmann, Die Demonstrativpronomina der idg. Sprachen (Abh. Sächs. Acad., Phil. Classe, XXII, n° VI.) p. 43—45. Սակայն որչափ ալ հետաքրքրական ըլլայ այս երեւոյթը՝ միայն նորութիւն մը կրնանք նկատել զայն: Յօդը -*t* (*իգ*.-*ta*, չեղոք -*to*) ուրիշ բան մը չէ՝ բայց եթէ հին ալ. *tū* գերանունն վերակցական մէկ ձեւը, որ գերանունն *is* թէ *iste*, այլ *is* շարքին կը վերաբերէր. եւ բոլորովին անհաւանական է թէ վերակցական գերանունն ուրիշ շարքի մը պատկանած ըլլայ քան ոչ-կցականը: Բաց աստի, եթէ ձայնադիտական պատճառներով այս վերակցական գերանունն դործածութիւնն բաւական հին ալ ըլլայ (հմտ. նախընթաց բառին վերջածայնն *ū*, *i* ձայնաւորաց պահուիլը, բուլգ. *volъ-t* կամ *volо-t* „եղը.“ *vol*

“եզ.” ռուս. բրբռ. *ženicho-t* “նշանած” : *ženich.*) սակայն պէտք չկայ որ ասի մայր-սյուս լեզուի մէկ գիծը համարուի. վասն զի յետագիւր յօդը բուլգարերէնի եւ քանի մը ռուս բարբառներու մէջ միայն կը գտնուի. թերեւս չենք կրնար ալ բոլորովին մերժել այս կէտին մէջ տեղի ունեցած օտար ազդեցութիւն մը. հմտ. յետագաս յօդը ալբաներէնի (որ շատ հին է. *Z. f. vergl. Sprachf. XXXVI, 310.*) ռումաներէնի եւ մորդուիններէնի. (*avā* “կին”, *avas* “կինը”, *avat* “կանայք”, *avatnā* “կանայքն”.) Բուլգար բարբառներու այս երեք յօդերն այնպէս զարմանալի համաձայնութիւն մ’ունին հայերէնի երեք յօդերուն հետ որ Բուլգաման կ’ուզէր հայերէնէ եղած ազդեցութիւն մը տեսնել հոն, ի վկայութիւն բերելով այն մեծ դերը՝ զոր խաղացած են Հայք միջին դարուն ի Բուլգարիա : Իւր գաղափարն որոշ կը բացատրէ՝ հետեւեալ դիտողութիւնքնաւելցնելով. “Բուլգարերէնի մէջ եղած այս Հայաբանութիւնք (*Armeniacismus*) այն կարգի բլալու են, որ կարգի են կարգ մը Յունաբանութիւնք Լատիներէնի մէջ, Գաղղիաբանութիւնք՝ Գերմաներէնի, Գերմանաբանութիւնք Լիտուաներէնի մէջ, եւն. չափով մը համաձայնութիւն կար արդէն ի սկզբանէ, բայց ազգի մը քով ըստ դիպաց եւ միայն սկզբնաւորութեանց մէջ գտնուածը՝ միւսին քով սովորական էր եւ բնդարձակ ծաւալով գործածուած. այնուհետեւ լեզուաց հաղորդակցութեամբ մէկուն քով միայն սկզբնաւորութեան մէջ գտնուողը (հոս յատկապէս ՝ է գործածել երկրորդ դէմքին համար) անդրադոյն զարգացում մ’առաւ : Այս սկզբան ճշմարտութիւնն ու յօրինուածախօսական կարեւորութիւնն անվիճելի է. բայց անհրաժեշտ չէ բնութիւն թէ բուլգար բարբառները հայ ազդեցութիւն մը կրած ըլլան. յաջորդներուն մէջ ցոյց պիտի տանք այն միջոցը՝ որով պէտք չ’ըլլար այսպէս կարծելու :

Սակայն բուլգար բարբառներու, յատկապէս Ռոդոպի բարբառին, հայերէնի հետ ունեցած համաձայնութիւնն այնչափ մեծ է որ չի կրնար պատահական ալ ըլլալ : Ասոր դիւրաւ կրնանք համոզուիլ՝ հայեցումաբ մը միայն արձակելով այն տախտակին վրայ՝ զոր գծած է *Lamouche*, p. 46—7 : Հին սլաւ *si* եւ *ti* բնոց տարբերութիւնը բոլորովին անբերելիութեամբ է եւ տեղի տուած միօրինակութեան մը՝ որ հայերէնին չափ կատարեալ է. հմտ. բուլգար ցուցականքս *soja*, *toja*, *noja*, եւ հայերէնի կրկնականքս՝ սա, դա, նա : Եւ նոյն իսկ բուլգար յարաբերական բառերուն այն սեպհականութիւնն որով ցուցական տարր մը կ’առնուն (գրաւոր լեզուի մէջ *-to*, Ռոդոպի բարբառին մէջ՝ *-su*, *-tu*, *-nu*) նմանութիւն ունի հայերէնի մէջ եղածին հետ : Մէյէի քով (*Mém. soc. lingu. X, 260—1*) կրնան տեսնուիլ բազմաթիւ օրինակներ՝ ուր հայ յօդերը կ’որոշեն յարաբերական նախադասութիւնները : Այն ատեն յօդերը կը դրուին անմիջապէս առաջին բառէն (կամ բառերու խմբէն) ետքը, որ շեշտուած եւ անկախ է եւ որ յարաբերականին կը յաջորդէ՝ ինչ բառ ալ ըլլայ նոյնը : Այսպէս յաջորդ բուլգար նախադասութիւնը՝ *da bēše znala, kutri je soja, de-su ti duma* “Եթէ գիտնայիր դու, ո՞վ է սա որ կը խօսի քեզի” (Յովհ. Գ., 10)՝ հայերէնի մէջ կը թարգմանուի այսպէս՝ “Եթէ գիտէիր դու, ո՞վ է, որ ա-է-դ ց-է-դ . . .” : Բուլգարերէնի մէջ հոս բնորոշած դրուած է մասնիկ մ’առաջին շարքէն (միտ դրուի որ այս խօսքը Յիսուս կ’ըսէ Սամարացի կնոջ.) հայերէնին մէջ նախընտրուած է երկրորդ շարքէն յօդ մը. վասն զի խօսակցութեան հանգամանքը կը ներքէր երկու կերպով ալ ըմբռնել. ուստի այլակերպութիւնն դիպուածական է, իսկ համաձայնական միաբանութիւնը՝ գրեթէ կատարեալ. (չեմ ծանրանար իսկ այն կէտին վրայ որ

Հայերէն «յ յարաբերականը կ'երեւայ թէ ի սկզբանէ հետէ մակբայ մըն էր՝ «-ը», նշանակող, ճիշդ ինչպէս է բուլղար *de-* յարաբերականը բառերու մէջ՝ *de-su, de-to*. հմմտ. *Z. f. vgl. Sprachf. XXXIX, 385.*) Եթէ բուլղարերէնի մէջ ցուցական սարբը կրնայ կցուիլ ոչ միայն յարաբերական դերանուն մը, այլ նաեւ յարաբերական մակբայի մը, ճիշդ նոյնը կը գտնենք հայերէնի մէջ ալ. բուլղ. *kak-su mi tēži kamenē-s f raki-sē. sōj da ti težōt pari-tē f kesjō-ta* «ինչպէս կը ծանրանայ քարը ձեռացս մէջ, այսպէս կը ծանրանայ արծաթը՝ քսակիդ մէջ», (*Lamouche, p. 58.*) հայ. «բարձր Տէր, որդի եւ առաջն Մովսէս» (*Եւ. Ը, 31.*) Գարձեալ բուլղար սա բառերը *sakōf, takōf, nakōf* «այսպիսի», *sōj, tōj, nōj* «այսպէս». *solkruva, tolkruva, nolkruva* «այսչափ», կը յիշեցնեն հայ համադօրերս՝ «յս-պի-սի», «յո-պի-սի», «յն-պի-սի». «յս-պէս», «յո-պէս», «յն-պէս». «յս-չափ», «յո-չափ», «յն-չափ», եւն: Նոյնպէս սերբերէնի մէջ ալ կայ *ovakov, takov, onakov* «այսպիսի», *ovoliki, toliki, onoliki* «այսչափ», եւն: Բայց թէ սերբերէնի եւ թէ բուլղարերէնի մէջ այս ամէնը միայն նորութիւնը կրնան ըլլալ: Տարակոյս չկայ որ «*talis*» («յս-պէս»), «*tantus*» («յս-չափ»), «*tot*» («յս-պէս», «յս-չափ») գաղափարաց համար հնդեւր. մայր-լեզուին մէջ՝ ինչպէս լատինականին մէջ՝ շատացած էին նախնիք ցուցական միակ շարքով մը: Հին սլաւականին մէջ՝ կը գտնուի «*sici*» նորութիւնս՝ *takū* («այսպիսի») ձեւին քով, *selikū* նոյնպէս *tolikū* («այսչափ») ձեւին քով: Այս նորութեան արդիւնքն եղաւ ստեղծել այն բառերուն համար դրութիւն մը՝ *hic*: *is*, եւ միայն շատ ետքը ծնունդ առած են՝ բուլղար այլեւայլ բարբառներու եւ սերբերէնի մէջ՝ *ono*- դերանունական բնոյն հոմանիշ անանցները, զորոնք կը պահանջէր երեք շարքերու դրութիւնը:

Մինչեւ հոս միայն անագանագոյն ստեղծմանց մասին խօսեցանք: Սակայն կայ դէպք մ'որ կ'երեւայ թէ երեք շարքերու դրութիւնը սլաւերէնի մէջ ամենահին ժամանակներէն ալ գոյութիւն ունէր. այսինքն՝ «*ահաւասիկ, ահաւանիկ*» գաղափարներուն համար: Արդեամբք ալ այս դէպքիս երեք շարքերը կը գտնենք ոչ միայն սերբերէնի եւ բուլղարերէնի, այլ նաեւ փոքր-ուս եւ ուս լեզուաց մէջ: Սերբերէն ձեւերն են՝ *evo, eto, eno*. բուլղարերէնն ունի *evo* կամ *eve, eto* կամ *ete, eno* կամ *ene*. փոքր-ուսերէն՝ *os, ot, on*. (կը ցաւիմ որ տրամագրութեան տակ չունիմ օրինակներ՝ որ այս բառերու գործածութեան մանրամասնութիւնքը ցուցնէին.) Հին-ուսերէնի մէջ ձեւերն են՝ *jese, ose, rose* «*ահաւասիկ*», *jeto, oto, voto*՝ զոր կրնանք թարգմանել իտալական բացատրութեամբքս՝ *eccoti, eccovi*», եւ *ono* «*ահաւանիկ*»: Հին ուսերէն *oto* բառին համար օրինակները կը յիշեմ *Sreznevskij* բառագրոց համեմատ. այսինքն՝ *i reša: dai namu Vladimera; on že reče: oto vy jesti* «եւ ըսին. տուր մեզի Վլադիմերը. եւ ըսաւ. ահա ձեզի նոյնը» (*Lětopisec Perejaslavlja Suzdal'skago, տարին 6478, նոյն տեղը Nestorի քով կը կարդանք՝ voto vy jesti*); *i reče jimū Svjatopolkū: oto Davydū* «եւ Սուեատոպոլկ ըսաւ անոնց. ահա Դավիթը» (*յորդոր՝ հարցափորձելու զԴավիթ. Nestor, տարի 6605.*); *voto jazū poslati pravoje krešćenije, istinnoje, po tomu by jeste i sami džjali i inymū by jeste zakazyvali čtoby po tomu chodili* «*ահա ձեզի խաւրեցի ճշմարիտ մկրտութիւնը. գործեցէք դուք ալ ասոր համեմատ, եւ հրամայեցէք ուրիշներուն գործել ասոր համեմատ. (Gramoty mitr. Kiprijana vo Pskov, տարին 1395.)* Երեսնէք աւելցնել նաեւ *oto bratija tvoja pasuti v Sucheme* (ԾԵՆ. ԼԷ, 13. ԺԴ դարէն.)

Թէպէտ եւ յունարէն բնագիրն ըլլայ՝ οὐχὶ οἱ ἀδελφοί σου ποιμαίνουσιν ἐν Σουχέμ (Հայ. «Ոչ աւանիկ եղբարք քո արածեն զխաշինսն ի Սիւքեմ»): Նոր ռուսերէնի մէջ *vosé, evose, vosé* բառը պահուած չէ՝ բայց միայն իբրեւ գաւառական ձեւ մը եւ այս ասացումն մէջ՝ *avósé*. եւ *vot (vo)* բառն առած է «աշաւասիկ» նշանակութիւնը. (Հակագիր՝ *von* «աշաւանիկ»): Ուստի պէտք ենք ըսել թէ անցում մ'եղած է *iste* շարքէն *hic* շարքին. (Հմտ. իտալ. *questo: quello*՝ լատինականէն *iste: ille*, ջնջելով *hic* բառը): Նոյն անցումը տեղի ունեցած է նաեւ *étot* «hic» դերանունն համար, որուն աղբրը ցայժմ քննուած միջարկութեանց հետ՝ ամէն տարակուսէ զերծ է: Այս դերանունը կայ նաեւ սլովէներէնի մէջ. (*ete, eta, eto*):

Այս յիշուած բոլոր միջարկութիւնքս ի սկզբանէ իսկ դերանունաց շարքի մը չէզոք ձեւերն են: Միջարկութեանցս նախնական ձեւն անշուշտ էր՝ *se* (պահուած հին-սլաւերէնի մէջ՝ *idoš* նշանակութեամբ, եւ որ չէզոքն է *si* «hic» բառին.) *ovo* (պահուած հին-ռուսերէնի մէջ այս բանաձեւովս *ovo... ovo* «Թէ... Թէ...» որ չէզոքն է *ovü* «hic» բառին.) *jeto*; *ono* (որ չէզոքն է *onü* «ille» բառին): Շատ բնական էր որ այս բառերն այլեւայլ կերպերով իրարու վրայ ազդէին: Արդէն *jese* ձեւը՝ *se* ձեւին քով՝ կրնար կազմուած ըլլալ *je-to* ձեւին ազդեցութեամբն. (սակայն պէտք է նշանակել թէ գոյութիւն ունի հոլովելի դերանուն մը՝ սլով. *esej, esa, eso*. Հմտ. Miklosich, Lexicon palaeoslovenicum, ի բառին *jese*.) Վերջին *e* ձայնաւորի ընդհանրացումն որ կը նշմարուի բուլղարերէնի մէջ (*eve, ete, ene*) կ'երեւայ թէ արդիւնք մըն է նմանակադմական ազդեցութեան *jese* բառին: Սակայն ասի ցանցառ գէպը մըն է: Ռուսերէնի մէջ *ose: oto, ono* ձեւերուն հակակշռութիւնը մնացած է նոյն իսկ վերջին ձայնաւորներուն

անկմանէն ետքը (*vosé: vot, von.*) Ընդհակառակն *ovo, ono* բառերու սկզբնատառ ձայնաւորը յաճախ կրած է *jese, jeto* բառերու ազդեցութիւնը: Այսպիսով յառաջ եկած են այնպիսի ձեւեր՝ ինչպիսի է *jero* (տես Miklosichի բառգիրքը.) յետոյ սերբերէնի եւ բուլղարերէնի մէջ բոլոր այս բառերուն յ սկզբնատառը կորսուած է՝ հաւանօրէն *sandhij* որեւէ զարգացման մը պատճառաւ: Ռուսերէնի մէջ զարգացումն աւելի կ'նճուոտ եղած է. այս լեզուին (եւ փոքր-ռուսերէնի) ձայնագիտական օրինաց համեմատ *jese* ձեւն աննմանողութեամբ պիտի փոխուէր ըլլար *ose* (Հմտ. *odin* «մի», հինսլ. *jedinü; ožina* «մարտի», լեհ. *jeżyna; ozero* «լիճ», հինսլ. *jezero; olénü* «եղջերու», հինսլ. *jelenü; oméla* «ճագամ», բարձր-սորաբերէն *jemjelina, լիտ. ėmalas; ósenü* «աշուն», հինսլ. *jesenü; osjotr* «թառափ», հինսլ. *jesetü. հինռուս. oliko* «որչափ», հինսլ. *jeliko*. աւելի նուազ համոզիչ են ուրիշ օրինակները՝ *olicha* «լաստենի», հինսլ. *jelicha* բառին մէջ *o* կրնայ հին ըլլալ, հմտ. լեհ. *olsza, չեխ. olše*. նոյնպէս ռուս գեղ. *oščo, ուսս. ješčó, հին. բուլղ. ješte* «տակաւին», հմտ. նոր. բուլղ. *ošte*. (այս բառիս ստուգաբանութեան մասին տես Meillet, Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave, p. 155 ff.) Բայց յիշուած օրինակներն արդէն կը բաւեն ցուցնելու թէ *j* սկզբնատառն կանոնաւորապէս կ'իյնայ՝ *e* ձայնաւորի առջեւ, երբ կախուղ բաղաձայն մը կը յաջորդէ. եւ այսպիսի *e* մը սկզբնատառ եղած՝ նոյն զարգացումը կ'ունենայ, զոր ունի *e* սկզբնատառը շարք մը փոխառեալ բառերու մէջ, ուր *j* ձայնին նախորդութիւն մը տեղի չունէր: Արդունքն ոչ միայն *Olga*՝ հին սլաւոնիկաւերէն *Helga* անունէն, *Aljóna* = *Jelóna* «Հեղինէ», այլ նաեւ *Avdótija* = *Jevdokija, Astáfij* = *Jevstafij*, այսինքն *Εὐδοκία*. հոս *a* ոչ-պատմական գրութիւն մըն է փխ. *o*, հմտ.

փոքր-ուռւս. Oléna, Ostáp.) Ըստ ամենայն հաւանականութեան *ose* ձայնագիրորէն կրնար ծնունդ տալ աւելի կրտսերագոյն *vose* ձեւին. հմմտ. *Voliga* = *Oliga* Նետտորի ժամանակագրութեան ձեռագրաց միոյն մէջ (Lavrentijevskij spisok, Լաւրենտիյեւեան պատճենը.) *byline*ներու գիւցազանց միոյն անունը *Voligá* մեկնուած է իբր թէ շարունակութիւն ըլլայ *Oleg* անունն: Նոյնպէս նախակից *v* մը կը գտնուի փոքր-ուռւս *vilicha* «լաստենի», բառին մէջ. (որուն *i* ձայնը փակ վանկի օի մը կանոնաւոր փոփոխութիւնն է.) բայց այս բառն թերեւս՝ ինչպէս ըսի՝ *o* մ'ուռի՝ որ մայր-սլաւ լեզուէն էր. եւ անտարակոյս հնարաւոր է որ *vose*, *vosí* ձեւերուն *v* ձայնը *voní* ազգեցութեամբն եղած ըլլայ: Իսկ *oto*, *voto*, *vot* ձեւերուն եւ փոքր-ուռւս *ot* ձեւին մէջ նմանակազմական ձեւափոխութիւն մ'եղած է՝ նորութեամբ հին *jeto* ձեւին. (իսկ չսխ. *vet* խառնակում մըն է սկզբնավանկերուս *je-* եւ *o-*, *vo*.) այս ձեւափոխութեան պատճառն են զուգակշիռ ձեւերս՝ *ose*, *vose*, *vosí* եւ *ono*, *von*. Սակայն հոլովելի գերանունն՝ որ *jeto*ի կը համապատասխանէր, բնականապէս այս ազգեցութենէն գուրս կը քնար եւ պահելու էր *je-* սկզբնավանկը: Զետոյ (սկզբան *e* ձայնին օի փոխուելէն ետքը) այս *j* ձայնը կորսուեցաւ *sandhi* որեւէ մէկ զարգացմամբն, որ սերբ եւ բուլղար լեզուաց մէջ եղած զարգացման՝ զոր յիշեցինք, զուգակշիռ էր. (կրնանք շատ մը նման գէպեր յիշատակել. այսպէս «*ի*» թուական բառը՝ հինսլ. *jedinu*՝ զուգակշիռաբար կորսնցուցած է իւր *j* ձայնն երեք լեզուաց մէջ, բուլղ. *edin*, սլով. *eden*, *en* «մի», սլովակ. *enom* «միայն», *ena* «մի», հմմտ. Gebauer, Historická mluvnice jazyka českého, I, 140. Ժողովրդական չեխերէնի մէջ՝ օրինակի համար ի Պրագ՝ կ'ըսուի *estě* փխ. *ještě* «տակաւին») Այս կերպով համեմատ է *etot* «*hic*» ձեւին Զարաւուզութեամբ կրնանք ուռւսական

միջարկութեանց մէջ գտնել *e-* սկզբնավանկը փխ. *vo-* աւելի գործածական ձեւին. այսպէս կը գտնենք բառ մը *evo*, եւ կ'երեւայ թէ *estot*, *evtot* «*hic*», *entot* «*ille*» զաւառաձեւերս՝ *étot*ի քով, կը յուցընեն զուգակշիռ ձեւերու լիակատար շարքի մը գոյութիւնը, գոնէ եթէ ընդունելի չհամարինք այն մեկնութիւնը՝ զոր կու տան Baudouin de Courtenay, Glott. zam. 49—50 եւ Sobolevskij, Lekcii³, 148, զոր կը յիշէ Iljinskij, Složnyja městoimenija ... v slavjanskich jazykach², 57. այս մեկնութեան համեմատ յիշեալ ձեւերը ծագած ըլլալու են սա խմբերէն՝ **v e v tom*, **s e s tim*, **na e na tom*. Բայց այն ատեն ինչպէս մեկնելու է *evtot* եւ *entot* ձեւերուն մէջ եղած իմաստի տարբերութիւնը: Իս աւելի մէտ եմ՝ ընդունելու թէ աւելի հակառակ ծամբան ըրած է զարգացումը. սկսելով *v ev-tom* (ուղղ. *ev-tot*) ձեւէն կարելի էր հոն հասնիլ որ նոյնը մեկնուէր իբր թէ ըլլար *v e v tom*՝ կրկնութեամբ նախագրութեանն որ ժողովրդական ուռւսերէնի մէջ շատ սիրուած է, օրինակի համար *byline*ներու մէջ, եւ որ լաւ ծանօթ է նաեւ գրաւոր լեզուին մէջ (*iz vsěch iz nich* «ասոնց ամէնէն», *u vsěch u nich* կամ *u nich u vsěch* «այս ամէնուն քով» *v etich v vašich žurnalach* «ձեր այն թերթերուն մէջ» — այս ամէն օրինակները՝ Տուրգենեւէ են: Բաց աստի նոյն երեւոյթը կը տեսնուի նաեւ միւս սլաւ լեզուաց մէջ. չեխ՝ *s námi se všemi* «մեր ամէնուն հետ», *nadto nadevšecko* «այս ամէնուն վրայ», *na boží ... na zahradě* «Աստուծոյ դրախտին մէջ», տեւ Truhlař, Výbor z literatury české, Doba nová, p. 136, 142, 223.) արդ *v ev-tom* ձեւին սխալ ըմբռնումը՝ իբր թէ եղած ըլլար *v e v tom*, ծնունդ տուած է այսպիսի ասացումներու՝ ինչպիսի է *e kъ темъ къ пѣтамъ*, զոր Sobolevskij կը քաղէ սա գրու-

թենէն՝ Putrešestvije popa Lukijanova, գրուած 1701ին. (ասի միակ յիշուած օրինակն է e-tot բառին տարերայն բաժնուած ըլլալուն):

Հին ժառանգութիւն մըն է je-to, je-se բառերուն je- վանկը: Նոյնը կը գտնուի լեզուացոյ մէջ՝ Ոսկերէն e-tanto «այնչափ», յուն. ε-ξει, սնսկր. a-sāu «նա» տես Brugmann, Die Demonstrativpronomina, p. 115. Եւ նոյն տեսակէն է ասի՝ որ տեսակէն է ei- վանկը դերանունացոյ մէջ՝ սնսկր. ē-ša, ոսկ. ei-zo-, հմմտ. յուն. εἶτα. Այս e- եւ ei- նոյն դերանունական բներն են՝ զորոնք միացած կը գտնենք սանսկրիտի սա հոլովակերպին մէջ՝ ay-ām, iy-ām, id-ām, եզ. տր. ար. a-smāi եւն, հմմտ. Brugmann, անդ p. 32 ff. Ամենայն հաւանականութեամբ ի սկզբան անդ իմաստի տարբերութիւն մը չկար դերանունական այս երկու բներու մէջ, երբ բարդութեան մ'առաջին տարբերքն էին: Սլաւերէնի մէջ բարդութեան իմաստն էր „iste“, ես մէտ եմ ընդունելու թէ այս իմաստը մնացած ըլլայ հնդիկեր. մայր-լեզուէն: Գոնէ սանսկրիտ դերանունն ē-ša, ē-šā, ē-tad շատ յաճախ յատուկ աղերս մ'ունի երկրորդ գէմքին հետ. եւ նոյն իսկ asāu այնպիսի աղերս մը կրնայ ունենալ. տես Brugmannի յիշեալ գործը՝ էջ 75 եւ 82: Եւ լատին. is-te դերանունն ալ ի վերջոյ կրնայ հին բարդութիւն մ'ըլլալ՝ *e-to- կամ *ei-to-, ձեւափոխուած անով որ հոլովելի ձեւերը գրաւած են անհոլովելի ei- բնոյն տեղը, որուն is դերանուն հետ ունեցած աղերսը տակաւին կը զգացուէր. -te կրնայ ծագած ըլլալ աւելի հնագոյն *to-, որ նոր ուղղական մըն էր եւ հնդեր. *so- տեղը բռնած էր: Սակայն հաւատարմով ալ որ հնդիկեր. մայր-լեզուին մէջ *to-ի բարդութիւնքն *e- եւ *ei- վանկերուն հետ՝ կրնային „iste“ նշանակութիւնն ունենալ, շատ հեռու եմ

պնդելէն թէ ասի միայն եղած ըլլայ անոնց պաշտօնը: Միայն թէ սլաւերէնի մէջ յետոյ ասիկա միայն եղած է անոնց պաշտօնը. եւ որովհետեւ *e-to- եւ *to- ձեւերուն մէջ եղած ստուգաբանական կապը տակաւին կը զգացուէր, *e-to-ի նշանակութիւնը կարելի ըրած է որ սերբերէնի եւ բուլղարերէնի մէջ ծագին այն զարմանալի նորաձեւութիւնները:

Հնդիկեր. ki բռնը. (անհոլովեամբ +անի մ'աւելանալու դերանունացոյ)

§ 5. Գերանուն մը *ki- լիակատար հոլովմամբ միայն սլաւերէնի եւ բալտիկերէնի մէջ կը գտնուի. (հայերէնն առ այժմ՝ մէկդի կը թողնէր.) սակայն աւելցնելու է որ հատ մ'ունէր փոխգրեցն ալ (փոխգ. ιος σεμουυ χνουμανει χαχουυ addaxet etitetixmevos eitov = յուն. ὅστις ἂν τῷ ἡρώφ τούτῳ καχὼν ποιήσῃ, ὑποκατάρατος ἔστω.) Արիական լեզուաց եւ ալբաներէնի մէջ ասոր որեւէ հետքը չենք գտներ: Ճիշտ է, Բրուգման (անդ՝ էջ 72) կարծած է թէ սնսկր. evas «վաղը» կրնայ այս դերանուն անունի մ'ըլլալ. բայց ասի կարծիք մըն է, զոր հետախուզելու հարկ մը չունինք հոս. եթէ նոյնն ուրիշ կողմանէ մեր ստացած արդեանց համեմատ ըլլայ՝ ամենայն նկատողութեան արժանի կարծիք մը կ'ըլլայ. եթէ ոչ՝ կրնանք նոյնը զանց առնուլ. բառ մ'որ «վաղը» կը նշանակէ՝ անհրաժեշտ չէ որ դերանունական ծագում ունենայ, (մանաւանդ թէ ասի բաւական ցանցառ դէպք մըն է.) իսկ ձայնագիտորէն մէկէ աւելի կարելիութիւն կայ ի նկատի առնուելու: Բրուգման կը համեմատէ hyās «երէկ» բառին վերջաւորութիւնը, որուն a ձայնը հնդեր. e մըն է. սակայն այս համեմատութիւնը զմեզ չ'արդելուր ընդունելու թէ evas-ի a ձայնը հնդիկեր. a կամ o մըն է: Իսկ hyas բառին

գալով՝ սովորաբար ասոր *y* բաղաձայնը կը նոյնա-
ցուի յունարէն *χθές* բառին *θ* ձայնին հետ.
սակայն Մէյլէի (Meillet, Mém. soc. lingu. XI,
317) բրած առարկութիւնքն ինձի հիմնաւոր կ'ե-
րեւան. (ինչպէս արդէն բաժնի *Z. f. vgl.*
Sprachf. XXXVIII, 209.) եւ առանց երկբայու-
թեան դնելու է **ghsies* (**gzhies*) ձեւ մը՝ որ այլ-
եւայլ եղանակաւ նուազած է: Մեր մայր-լեզուի
ղարգացման մէջ անտարակոյս մեծ դեր մը խա-
ղացած են բաղաձայններու խմբերը. եւ ոչինչ ան-
հաւանական կը գտնեմ ընդունիլ նախատիպ մը
**krūas*: **krūas*, որ միանգամայն մեկնէ թէ սնկը.
cras եւ թէ լատ. *cras*. Թերեւս պէտք ըլլայ ըն-
դունիլ փոխանակութիւնս՝ *kū-* (որմէ լատ. *cr-*):
krū- (որմէ սնկը. *cr-*):

Ալբաներէնին մասին ճիշդ է որ ուզուած է
**kē*- գերանուան հետ կշռել ալբանական քանի մը
գերանուանական ձեւեր, որոնք տուել կը սկսին.
Սակայն եղածն անկախ գերանուն մը չէ, այլ միայն
քանի մը հոլովներ գերանուանս *i*, *e*, *te* = յուն.
ὁ, *ῆ*, *τό*. (սեռ. տր. եզ. իգ. ներգ. բոլոր սեռերու
եւ կրկին թուոց): Ես ուրիշ կարելիութիւն մը
չեմ տեսներ՝ բայց եթէ այս *s* ձայնը շարունակու-
թիւն համարիլ *tī* ի (Festskrift til Vilh. Thomsen,
p. 251. *Z. f. vgl. Sprachf.* XXXVI, 309 ff.):
Բրուգման (անգլ. էջ 51) կ'ընդունի այս մեկնու-
թիւնը ձեւերուն ամբողջութեան համար. միայն
թէ այսպիսի ասացուածոց համար՝ ինչպիսի են
si-vjet «այս տարի», *so-t* «այսօր», *sō-nde* «այս
գիշեր», կը կարծէ թէ պէտք է պահել **kē*- ասու-
ղաբանութիւնը, վասն զի այս կարգի ասութեանց
մէջ *hic* շարքին գերանուանք կը գտնուին շատ
մ'ուրիշ լեզուներու մէջ ալ: Ստուգիւ ալ այն
լեզուներն, որոնք ցուցական սա գրութիւնն ունին
hic: *iste*: *ille*: *is* (կամ գոնէ *hic*: *is*) այս գէպքին

մէջ շատ յաճախ կը գործածեն *hic* շարքը: Սակայն
այն լեզուաց մէջ, որոնք ցուցական միակ շարք
մ'ունին, իրը կրնայ բոլորովին այլազգ եղած ըլլալ:
Ասոր գեղեցիկ օրինակ մը կու տայ իրլանդերէնը:
Այս լեզուն ցուցական միակ շարք մ'ունի՝ ստու-
ղաբանորէն ծագած *is* շարքէն. (գերանուանական
բուն **so*- իւր շատ հետաքրքրական ածանցներով
եւ բարդութեամբ): Ամենէն աւելի գործածուած
գերանունը յօդն է (ուղղ. ար. *in*, *int*, ուղղ. իգ.
ind, *in*). գերանուան աղբրն աւելի որոշ բացա-
տրելու համար՝ կ'աւելցուին մասնիկներ՝ ինչպէս *so*
«հոս» (*ind fir so* այս մարդիկս.) կամ *tall* «հոն»:
Արդ «այսօր» եւն ասութեանց մէջ միայն գերա-
նունը կը գործածուի՝ առանց «յաւելուածոց
մասանց», *in-diu* «այսօր», *in-nocht* «այս գիշեր»
(հմտ. Zeuss, Grammatica Celtica, ed. altera,
cur. Ebel, p. 609): [Անտարակուսելի է որ *indiu*,
innocht բառերուն *in* վանկը գերանուն մըն է,
հմտ. կրմր. *he-ddyw* «այսօր», *he-no* «այս գիշեր».
բայց իրլ. *imbárach* «վաղիւ», եւ *imbuarach* «այս
առտու», բառերուն մէջ նախադրութիւն մը
փնտռելու ենք, հմտ. կրմր. *y fory* «վաղիւ»].
Նոյնպէս գաղղիերէնի մէջ՝ *ce soir*, *ce matin*
եւն՝ առանց *ci* մասնական: Ալբաներէնն ալ
իրլանդերէնի նման ցուցական գրութիւն մ'ունի,
միակ շարք մը՝ ծագած *is* շարքէն, յատ-
կապէս յօդը *i*, *e*, *te*. Գուցական գերանուան
աղբրն աւելի լաւ բացատրելու համար՝ կ'աւել-
ցուին նախակից մասնիկներս *kē*- «հոս» եւ *a*-
«հոն». *k-ū*, *kē-jó*, *kē-tá*, *a-ū*, *a-jó*, *a-tá*, եւն
(գերանուան հոլովման մանրամասնութեանց համար
տես *Z. f. vgl. Sprachf.* XXXVI, 310 ff.) սակայն
«այսօր» եւն ասութեանց մէջ այս մասնիկները
չեն գործածուիր:

Գուցականաց գործածութեան բաղաձայնութիւն
ընկերներ կը գտնուին իմ գործոյս մէջ՝ Albanesische

Texte mit Glossar (Յիշատակագիրը Սաքսոնական ձեմարանի, Պոմֆ. դաս, XV, n. 3.) այս բառերուն ներքեւ՝ *ai* «անի», *andėj* «անկէ», *aštū* «այնպէս», *atjé* «հոն», *kī* «սակա (հոս)», *ketėj* «սակէ», *kēsētū* «այսպէս», *ketū* «հոս», *Հե-տաքըրական է որ ati* «հոն» կը վերաբերի *iste* շարքին. աւելի հետաքըրական է *ketjé* որ կ'երեւայ թէ *ille* շարքին կը վերաբերի. (բայց թերեւս *illie* իմաստը զարգացած ըլլայ *hinc* իմաստէն, ուստի բուն իմաստն եղած ըլլայ *հեռի աստի*, որուն հետ նախ շարժում ցուցնող բայերուն, յետոյ դադար ցուցնող բայերուն քով: Գարձեալ կրնան գտնուիլ օրինակներ բառերուն *tej* «անդին», եւ *tutje* «աւելի հեռուն»: Ստուգաբանական մեկնութիւնը բառական դժուար է: Մեկին է միայն որ *tej*, *teje* բառերն մակարոյժ *j* մ'ունին. (Festschrift til Vilh. Thomsen, p. 247, 255.) նոյն բառը կը գտնուի աւելի հնագոյն ձեւովս *te* եւ իմաստովս «ուր» (հմտ. Z. f. vgl. Sprachf. XXXVI, 318. այս տեղ քով կայ նաեւ *nde*, իմ Ալբ. Բնագրաց մէջ՝ *ne*. սաոր պէտք է համեմատել *a-ndej*.) Կրնանք գնել *te* = **tōd*, իսկ *-tje* ծագած է *-tiē* (այս ալ **-teje*է. *te*ի նմանակազմական մէկ ձեւափոխութիւնը?) Սա *kē-tū*, *tū-tje*, *a-š-tū*, *kē-š-tū* բառերուն մէջ գտնուած *-tū* կը յիշեցնէ սլաւ մակբայն *tū* (անդ.) սակայն կ'երեւայ թէ ձայնական օրէնքներն արգելք են այս երկու բառերն իրարու հետ նոյնացնելու: Բոլորովին միջին է *-ti*, *-tū* բառերուն մէջ՝ *a-ti*, *a-tū*: Գժուար է նոյնպէս մեկնել *a-* եւ *kē-* մասնիկները: G. Meyer կը կարծէ թէ *kē-* մասնիկը փոխառութիւն մ'ըլլայ լատինականէս *eccum* (Etym. Wörterbuch der alb. Sprache, p. 1.) բայց այս մեկնութիւնը բոլորովին անկարելի է եւ այսօր այլ եւս կրկնելու չէ: Ընդունելի չէ *a-tū*: *kē-tū* ձեւերու որեւէ մեկնութիւն մ'որ միանգամայն ի նկատի չ'առնուր *a-kē*:

ka-kē «այնչափ, այսչափ», *ձեւերը*: *Եթէ *akē*ի a* ձայնը նոյնացընենք *ai*ի *a* ձայնին հետ (եւ ես ուրիշ որեւէ կարելիութիւն չեմ տեսներ), այն ատեն *kakē*ի *ka* վանկը նոյն գնելու է *kē-tā* եւս ձեւերուն *kē-* վանկին հետ: Չայնական օրէնքներն հակառակ չեն այն ենթադրութեան թէ *ka-* հին հրամայական մ'ըլլայ **qoxe* «տես», որ մասնիկ մը դերին վերածուած ըլլայ. (հմտ. լատ. *caveo*, յուն. *χοέω*.) *ka-kē* կրնար ի սկզբանէ իսկ նշանակած ըլլալ «*ահա* (տես) որպէս». (*kē* ծանօթ յարաբերական բառն ըլլալու է): Այն ատեն *a-* կրնար նոյն եղած ըլլալ յունական *αὐ* մասնական հետ: Այս դէպքիս մէջ *a-kē* անկախ կազմութիւն մ'եղած ըլլալու չէ, այլ որեւէ կերպով մը *kakē*ի մէկ նմանողութիւնը: Հարցական դերանունն, որ կը համապատասխանէ *akē*, *kakē* բառերուն, է *sa* «որչափ». բայց *a* ձայնաւորին համաձայնութիւնը կամ դիպումաձական է կամ նմանակազմական. *-kē* վանկին հոս պակսիլը լաւ կը համաձայնի իմ ենթադրութեան հետ եւ անկարելի կ'ընէ G. Meyerի կարծիքն, որ *akē*, *kakē* ձեւերը կ'ուզէր համեմատել այսպիսի ձեւերու հետ՝ *հինալ. kakū* «որպէս», *takū* «այսպէս»: *Akē* բառն որ հարցական բառերուն անորոշ իմաստ մը կու տայ, ըստ երեւութին երկու մասնիկներու առընթերագրութիւն մըն է. *akē-tsili* «որեւէ մէկը, այս ու այն»: Աւելցընելու եմ որ *Եթէ ալբ. a* ձայնն առաջարկեցի նոյնացընել յուն. *αὐ* մասնական հետ, սակայն Զովհ. Շմիդտի (Joh. Schmidt, Z. f. vgl. Sprachf. XXXVIII, 47) յունական դերանունան մասին ըրած դիտողութիւններէն ետքն ի վերջոյ ոչինչ արգելք կայ այսպիսի նոյնացման մը. **au* մասնիկը յունարէնի մէջ ուրիշ իմաստ մը (նոյնութեան) ունեցած ըլլալու է քան ալբաներէնի մէջ (հակադրութեան.) սակայն տարօրինակ բան

մը չէ բառի մ'այսպիսի կրկին նշանակութիւն ունեցած ըլլալը. նոյն կերպով ռուս. *že* մասնիկը կրնայ նշանակել թէ հակադրութիւն մը (*my gotovy, oni že ne chotját*, մենք պատրաստ ենք, բայց անոնք չեն ուզեր,») եւ թէ նոյնութեան. (*tot že "նոյնը", segódnja že "նոյն իսկ այսօր", on vězko otlišálsja ot těch ljuděj kotóryje sostavljáli krug nášego znakómstva, no, na moj vzgljad, toliko v jegó že pólizu* "շատ տարբեր էր այն անձերէն որ մեր ծանօթութեան շրջանը կը կազմէին, բայց, ըստ իս, (կը տարբերէր) յառաւելութիւն իւր,» գրած Krestovskaja, ի „Russkaja mysl“ 1900, I, 76.) Ինչպէս այս օրինակներէ կը տեսնուի՝ *on že* կրնայ նշանակել թէ «բայց ինքը» (*ille autem*) եւ թէ «նոյնը» (*idem*) եւ գիւրաւ կ'ըմբռնենք թէ մասնիկ մը, որ «նորէն» կը նշանակէր, կրնար այս երկու տեսակ բացատրութիւնքը կազմելու գործածուիլ: Սակայն եւ այնպէս ալ. *a-tá* եւ *յուն. αὐ-τό* բառերուն տարբերաց նոյնութիւնը կրնայ ի վերջոյ դիպումածական զուգահիւյսութիւն մ'ըլլալ: — Գեգերէնի մէջ *kü* եւ *aj* (= *ai*) գերանունները կրնան *ei* եւ *ni* նախդիրներն առնուլ, որոնք գերանուն չարքը չեն փոխեր. (*éikü, níkü, éaj, náj*): Այս նախդիրները նոյն են անկախ բառերու հետ՝ *ei* (տոսկերէն *է*, յարաբերական բառ) եւ *ni* (տոսկ. *նէ* «մի»), իմ Ալբ. Բնագիրներէս (Alb. Texte, p. 147) կը տեսնուի որ *է* ունի նաեւ գործածութիւն մը՝ ուր Գեգերէնի այս զարգացման սաղմը կը դառնայ. *է* *te di* «երկուքն ալ», *է* *perpara* «արդէն յառաջ», *է* *sot* «այսօր», *է* *até tsas* «այն ժամէն. այս ժամուս», *է* *até di* «այն օրէն»:

Քանի մը հնդեւր. լեզուաց մէջ **ki-* գերանուն բացարձակ բացակայութիւնն այս բնորոշ ամէնէն աւելի կարեւոր կէտը չէ: Աւելի հետաքրքրական այն պարագան է որ լատիններէնի մէջ

**ki-* գերանուն մը որեւէ կերպով չի դառնուի. բայց միայն մակբայ մը **ki* (ի բանս *si-c, nun-c, ecce*) իւր ածանցներով (*cis, citra, citimus*): Յուցըներու համար թէ կար զուգակշիւ **ke-* բուն մըն ալ, չի բաւեր վիպութեան բերել *cedo* միջարկութիւնը, վասն զի այս բառիս ծագումն ու ձեւագիտութիւնը բոլորովին անծանօթ է. ինչպէս մերժելու է այն ենթադրութիւնը թէ այս բառը ծագած ըլլայ վերակցական -*ce* (ծագած **kic*) մասնիկէն, որուն վրայ եկած ըլլայ ուրիշ -*do* մասնիկ մը (*հմտ. quan-do, quam-de, հինսլ. koli-ži-do, tü-ži(-)de*): Բառերու երկու կապակցութիւններէս *senem cedo* եւ *cedo senem* միայն առաջինը նախնական ըլլալու է: Խնդիր չկայ որ *cette* յոգնակին նոյնպէս երկրորդական նկարագիր մ'ունի՝ ինչպէս օրինակի համար ռուսերէնի մէջ յոգնակիս *pólno-te* «գա-դրեցէք», *pólno* բառէն որ ըստ ինքեան կը նշանակէ «բաւական է», Անհրաժեշտ չէ ընդունիլ *cedō* բային տրուած մեկնութիւնը թէ ըլլայ **ce-zdō* (Բրուգման, անդ, էջ 143.) Thurneysen այս մեկնութիւնը «յանդուզն» կը գտնէ (Indogerm. Forschungen, XIV, 132) եւ Uhlenbeck (Z. f. vgl. Sprachf. XXXIX, 258) չի կարծեր թէ շատ գիտնականք համոզուին ասոր: Ապահով է միայն որ ստուգաբանական կապ կայ *cedō* բային եւ իրլ. *cet* (նոր լեզուին միջ *cead*) «հրաման, թոյլտուութիւն» բառին մէջ: Thurneysen կը համեմատէ աւետ. *syazd-, sizd-* (զոր Bartholomae կը թարգմանէ «յեսու բնկրկիլ, յեսու մղել») եւ ես իրեն կարծակից կ'ըլլամ. (Bartholomae, Grundriss d. Iran. Philologie, I, 1, p. 77 կարծիք յայտնած էր թէ ստուգաբանական աղբւրս կայ *syazd-* եւ սնսիր. *ցի՛-* բառերուն մէջ. բայց այս կարծիքը հեղինակին ետ առած է իւր ընտիր չինեւրան. բառագրոց մէջ, Altiranisches

Wtb., p. 1581). Անհաւատալի չէ փոխանակու-
թիւնն **kei*-: **kei*-, ի նկատի ունենալով անվիճելի
փոխանակութիւնքն՝ սկզբնատառ-բաղաձայն + *u*
միեւնոյն բաղաձայնին հետ առանց *u*ի [հմմտ.
նաեւ սնսկր. *hyas* լատ. *heri* եւն]: Բայց աստի
պէտք չէ մոռնալ որ քիչ հաւանական է թէ
**kei* մասնիկը կամ այս մասնկան կողմնական մէկ
ձեւը բայի մը հետ բարդուած կարենայ ըլլալ:
Վկայութեան կը բերուի ոսկերէն *ce-bn-ust*
„venerit“. (ի Tabulae Bantinae). այս ձեւին վեր-
ջաւորութիւնը կը գտնուի նաեւ ձեւիս մէջ՝ *fecac-*
ust „fecerit“, իսկ արմատը՝ սա բառիս մէջ *com-*
ben-ed „convenit“. ուստի *ce-* վանկը մեկնած են
վերը յիշուած կերպով: Եթէ այս մեկնութիւնն
բնդունուի, այն ատեն ասի միակ օրինակն եղած
կ'ըլլայ իտալականին մէջ այս մասնկան *e* ձայնա-
ւորին: Լատ. *ceteri* բառին մէջ աւելի փնտռելու
ենք **kei* մասնիկ մը + *etro-* „այլ“ ղերանունական
բունը, որուն վկայ է Ոմբրիականը. եւ մասնկան այս
ձեւն է որ *ceu* բառին մէջ մտած է. (Brugmann,
Indogerm. Forschungen, VI, 87). վերջապէս
cebmusti ցայտմ յիշուած այս մեկնութիւնն ալ
գոնէ նոյնչափ դժուարութեանց կը հանդիպի,
որչափ այն տեսութիւնը՝ զոր կը պաշտպանեն Յովհ.
Շմիդտ (Joh. Schmidt, ի Z. f. vgl. Sprachf.,
XXVI, 376) եւ Conway (Americ. Journal of
Philology, XI, 308.) որ տեսութեան համեմատ
ասի կրկնուած ձեւ մ'ըլլայ. (այն ատեն *c* տառին
ընծայելու է ցի ձայնական արժէքը, — որ թերեւս
անկարելի չէ բառասկզբան — եւ բնդունիլ աննմա-
նողութիւն մը **g^ueg^u*՝ ձեւէն եղած **geg^u*“): Ըստ իս
նուազ հաւանականն է Bréal գիտնոյն (Mém. Soc.
Lingu., IV, 396) կարծիքը, որ այս *ce-* վանկը *com-*
նախադրութեան մէկ աղաւաղութիւնը կը համարի.
cedo եւ *ceu* բառերուն մասին տ. նաեւ Indogerm.
Forsch. Anz. XVIII 76].

Լատիններէնի մէջ **ci* մասնիկը բաղադրուած
է ուրիշ՝ ծագմամբ անծանօթ՝ տարեր մը հետ եւ
այնպէս կաղմած է *hic* ղերանունը. (եթէ կարելի
է *h* հագագին, փախիկ. *f* ի բանին *foied* „hodie“,
երկրորդական ծագում մ'ընծայել, այն ատեն
կրնանք դնել **e-kei*. այն ժամանակ *hodie* կ'ըլլայ
= սնսկր. *adyá adyá* „այսօր.“ եւ *hodie* ու *hormus*
բառերուն մէջ կրնանք նշմարել յիշատակ մ'այն
շրջանին, երբ տակաւին զարգացած չէր *hic*: *iste*:
ille: *is* դրութիւնը, այնպիսի շրջանի մ'երբ իրաց
վիճակը նոյն էր իրանդերէնի եւ ալբաներէնի վե-
ճակին հետ. վասն զի **e-kei* > *hic* տակաւին էր **e*
կամ **es*, չէզոք շարքին ղերանուն մը՝ որուն կը
կցուէր տակաւին ինքնակաց մասնիկ մը): Ոսկերէն
eko- ղերանուն կրնայ նման ծագում մ'ունեցած
ըլլալ. հոլովումն ասոր արգելք չէ:

Հին իրանդերէնի մէջ կայ *cé* բառ մ'այս
առութեան մէջ՝ *bethad cé* „այս կենացս.“ (հմմտ.
Stokes, Urkeltischer Sprachschatz, p. 74;
Stokes and Strachan, Thesaurus Palaeo-
hibernicus, II, 332.) Բառերուն դասաւորու-
թիւնը ենթադրել կու տայ թէ *cé* բառը մակբայ
մըն է, ոչ ղերանուն մը. նախնական ձեւը կրնայ
ըլլալ **kei*. Յունարէնի մէջ *σήμερον* „այսօր“ եւ
σήμερος „այս տարի“, բարդութիւնը ունին **kei*- տարր
մը, որ չի կրնար հոլովելի ղերանունան մը մէկ
հոլովն ըլլալ. այլ աւելի մակբայ մըն է քան թէ
ղերանունական բուն մը: Բայց աստի կայ մակբայս
ἐ-χεῖ „անդ.“ (քանի մ'ածանցներով՝ *χεῖνος*,
χεῖνος ծագած ձեւէս **xeinos*): Իմաստի փոփոխու-
թիւնը բաւական հետաքրքրական է, բայց կ'եր-
եւայ թէ այլուր ալ կը գտնուի: Գերմաներէնի մէջ
**kei* ղերանունական բնոյն քանի մը կղզիացեալ
հոլովներ կը գտնենք. այսպէս՝ գոթ. *himma daga*
„այսօր.“ հին-բրձր-գերմ. *hiu-tu* „այսօր.“ *hiuru*

“այս տարի”, *hīnaht* “այս գիշեր”, *գոթ. und hita (nu)* “մինչեւ հոս”, *fram himma (nu)* “ասկէ անդին”, *und hina dag* “մինչեւ այս օր”։ Հոս կրնանք լիակատար հոլովման մը մնացորդները կամ սկզբնաւորութիւնքը տեսնել։ Հին-բարձր-գերմ., *հին-սաքս.* եւ *հին-անգլ.* *hē* “նա” գերանուան մասին Բրուգման (անգլ. էջ 54) պէտք եղածն արդէն ըսած է։ *այսինքն* ի սկզբանէ իսկ չկար հոլով սկսող ձեւերու լիակատար հոլովակերպ մը, այլ միայն արակ. ուղղական մը։ Եւ ինչպէս Բրուգման իւր նշանաւոր երկին մէջ լատ. լաւ ըսած է (*Brugmann, Grundriss d. vgl. Gramm. d. idg. Sprachen, III, 769.*) այս գերանունը կրնայ ազդուած ըլլալ քանի մ’ուրիշ գերանուններէ։ (*հին-սաքս.* եւ *հին-անգլ.* *sē*, *հին-անգլ.* *þē*, *հին-սաքս.* եւ *հին-բարձր-գերմ.* *thē*) եւ չենք կրնար ասկէ բնոյն հնգիկելը. ձեւին համար որեւէ եղբակացութիւն մ’ընել։ Իսկ *հին-իսլ.* *hann* “նա”, *hón* “նա” (*իգ.*) ձեւերուն համար կը կարծեմ թէ առանց իրաւանց գիտունք զատո՞ք կը շփոթեն ցայժմ յիշուած գերանունաց հետ, առանց մեկնելու թէ ինչո՞ւ ուրեմն համապատասխանող ո՞չ չէզոք եւ ո՞չ յոգնակի կը գտնուի։ Վ’երեւայ թէ բոլորովին մոռցուած է *Schagerström* յօգուածը (*ի գիրս Arkiv f. nord. Filologi, III, 132—145.* *այսինքն* *hann* ծագած **hauwan* “տէր”, բառէ)։ *Հին-բարձր-գերմ.* *hintana* “յետս”. *հին սքանգ.* *handan* “անդին”, կրնան վերաբերիլ բառերու՝ *հին-իւրլ.* *cétne* “առաջին”, *հինսլ.* *konī* “սկիզբն”, *konīci* “վերջ”, բայց ո՞չ **ki* գերանունական բնոյն։

Ուստի պէտք է ընտրել։ Բալտիկեան լեզուն, սլաւերէնը, փոխգարեներ (եւ հայերէնը) մեզի գերանուն մը կը ներկայացընեն. իսկ յոյնը, իտալականն ու կեղտականը՝ միայն մակբայ մը։ Ես չեմ վարանիր ընդունելու թէ մակբայն է նախնականը, իսկ գերանունը՝ երկրորդական։ Երբ

**ki*-բունը հոլովելի եղած է՝ իւր տեղն մասամբ առած է **kiō*- բունը. (օրինակի համար՝ լիտուաներէնի մէջ)։ Իսկ **ko*- **ke*- ձեւերը, զորոնք կ’ընդունին յաճախ գիտունք, չեն համապատասխաներ որեւէ պատմական ձեւի մ’որուն հնգիկելը. Ժամանակէ ըլլայն երաշխաւորեալ ըլլայ։ Հին սլաւերէնի հոլովման վրայ հայեցուածք մ’ալ արձակելը կը բաւէ ցուցրնելու որ *sego* եւն ձեւերուն *e* ձայնը նմանակազմական նորութիւն մըն է փխ. *je* ձեւին, որ *s* բաղաձայնը կը փոխէր *š*. Իսկ փոխգական *σεμουσι* պատմութեան մանրամասնութիւնք ծանօթ չեն մեզի։ Նոյն կերպով դատաստան կ’ընեմ մակբայի եւ գերանունան ուրիշ զոյգի մը մասին. *այսինքն*՝ *իւրլ.* *ol* մակբայն անտարակոյս աւելի *հին* է քան լատին *olus* գերանունը. սակայն արդէն հնգիկելը. Ժամանակ այս մակբային քանի մ’ածանցները (տեսակ մը բաղադատականներ) կային, *այսինքն* **alio*- եւ **altero*-, լատ. *alius* եւ *alter*. *Հնգելը.* փոխանակութիւնը *o* - : *a* անմեկնելի չէ. պէտք է հոս մեկնութեան համար ձեռք առնուլ *Saussure*ի եւ *H. Möller*ի ծանօթ ենթադրութիւնը, *այսինքն* *a* ծագած է այն վանկերուն մէջ՝ որոնց ձայնաւորն ինկած էր, բաղաձայնէ մը (տեսակ մը *γ* կամ *զաղղ. r*) որ պատմական Ժամանակաց մէջ երբեք պահուած չէ իբրեւ բաղաձայն. եւ ձուլուած էր նախընթաց ձայնաւորին հետ եւ կազմած երկար ձայնաւոր մը (*ē, ā, ē, ē.*) եւ ձայնաւորի առջեւ կորսուած էր առանց հետք մը ձգելու։ Ուստի յիշեալ ձեւին սկզբնական բունն էր **Aol*- (կամ ինչպէս ես կը նախընտրեմ գրել՝ *pol.*)

Հնդեւր. **eno*-, **ano*- Բնէրը։

§ 6. Լիտ. *añs*, *հինսլ.* *onā* գերանունն աւելի տարածուած չէ քան *sẽis* եւ *sĩ*. Սանսկրիտն ունի տեսակ մը բաղադատական *anyā-s* “ուրիշ”

դարձեալ՝ սնակր. *ántara* - s, ոսետ. *ándär*, լիտ. *antras*, գոթ. *anþar*, հինսկանդ. *annarr* «ուրիշ»։ Ար կարծուի թէ այս դերանունան բունն՝ առանց բաղդատական մասնկի՝ կը գտնուի բառիս մէջ՝ հին-բարձր-գերմ. *ēnēr* «այն» = *ienēr*, միջին-բարձր-գերմ. *einer*, բայց ասի շատ տարակուսական է։ Գերմանական լեզուաց մէջ կայ դերանուն մը՝ *ille* շարքէն, որ յով կը սկսի, մինչդեռ ձայնաւորը բարբառէ բարբառ կը տարբերի. (գոթ. *jains*, եւն.) Այն լեզուագէտը, որոնք գաւառական ամէն մէկ ձեւին համար շուտով մը «հնդկի-եւրոպական» համապատասխանող բանաձեւ մը կը յարգարեն, հոս-ալ որեւէ դժուարութիւն մը պիտի չգտնեն։ Բայց այն՝ որ այսպիսի դիւրին եւ սնոտի խաղով մը չի գոհանար, ստիպուած է ծանօնալ նորութեանց եւ նմանակազմական ձեւափոխութեանց շարք մը, որոնք նոյն իսկ բառակղբան այլ չեն խնայած։ Այսպիսով է որ հինիւլ. *enn*, *inn* դերանունը (յի օրինաւոր անկմամբ)՝ նմանակազմութեան ճամբով ձեւափոխուած եղած է *hinn*։ Բաց աստի կարծեմ թէ գերմանական դերանունան այս բազմակերպական բնութիւնը յառաջ եկած է մասամբ աւելի հնագոյն ձեւին (անտարակոյս **jaina*-) բոլորովին արտակարգի ձայնական պայմաններէն, որոնք աննմանողութիւն մը յառաջ բերելու էին։ Այս աննմանողութիւնն այլեւայլ բարբառներու մէջ զանազան ժամանակ կրնար դիպած ըլլալ (*ai* երկբարբառին ձայնագիտական փոփոխութիւններէն յառաջ կամ ետքը)՝ կրնար կապուած ըլլալ անշեշտ վանկերուն, կամ շեշտեալ վանկերուն մէջ ուրիշ արդիւնք մը տալ քան անշեշտ վանկերուն մէջ։ Այս կերպով ծագած պէսպէս փոխանակութիւնքն (**jan*- : *jain*-, կամ **jēn*- : **jein*- > **ein*, հմմտ. բառակիզքն բառիս գերմ. *einbeere*, հինսկանդ. *einir* «գի» լատ. *jūni-perus*) կրնային ամէն տեսակ միաւոր-

մանց եւ խառնակմանց ենթակայ ըլլալ։ Ար խոստովանիմ որ այս կարգի մեկնութիւն մը կրնայ մեծ դժուարութեանց հանդիպել, մինչդեռ շատ դիւրին էր հին-բարձր-գերմ. *ēnēr* համեմատել լիտ. *añsi* հետ։ Պատճառն այս է որ լեզուագիտական համեմատութիւնը միշտ աւելի դիւրին են, երբ պատմական մասն անտես կ'առնուի։ Եթէ ուրեմն այս վերջին մեկնութիւնն նախընտրելի համարուի, գոնէ կը համարձակիմ դիտել տալ որ անիրաւացի կ'ըլլար ասկէ որեւէ հետեւութիւն մը հանել լիտ. *añsi* հնդկիւեր. ձեւին նկատմամբ։ Վասն զի նոյն իսկ այն դէպքին որ *ēnēr* եւ *ienēr* երկու բառերն ստուգաբանական անկախ ծագումն ունեցած ըլլան, ապահովագէտ անկախ չեն իրարմէ իրենց ձեւին նկատմամբ։

Սանսկրիտերէնի *ayam* հոլովակերպին մէջ կը գտնենք՝ գործիական ար. եւ չէզ. *anēna*, իգ. *anáyā*, եւ երկուորականի սեռ. ներգ. *anáyōš*, նոյնպէս Աւեստայի մէջ՝ եզ. գործիական ար. եւ չէզ. *ana* (հին-պրս. *anā*) յոգն. *anāiš*, սեռական երկտարականի *anayā*, եւ ասկէ յառաջ կը բերուի նորպարսկերէնի *ān* «այն» դերանունը։ Այլեւայլ գիտունը ուզած են ժխտել թէ հոս *ana*- բուն մ'ըլլայ, եւ կը պնդեն թէ յիշեալ ձեւերն յառաջ եկած ըլլան նմանակազմութեան ճամբով կամ խառնակմամբ հնդկերանեան *a*- բնոյն *anā*- գործիականէն։ Այս տեսութեան առաւելութիւնն այն է որ *ayam* հոլովակերպն աւելի պարզ կը ներկայացընէ։ Բայց ո՞վ կ'երաշխաւորէ մեզի թէ այս հոլովակերպն ստուգիւ այսպէս պարզ էր։ Բաց աստի Աւեստայի *ka-na* գործիականին (հարցական դերանունան)-*na* ձեւակերտն կրնայ ինքնին զարգացած ըլլալ նմանակազմական ազդեցութեամբն *ana*ի, զոր առանց իրաւանց կը վերլուծէին իբր *a-na* եւ այն՝ *a-he* եւն սեռականին պատճառաւ։ Վերջապէս յիշելու ենք որ յունարէնին մէջ լիտ. *añsi*

Համեմատող բուն մը չենք գտներ՝ բայց միայն աստիճան մը մէջ, որ «միւս օր» (վաղուրնէ ետքը) կը նշանակէ: Զունական այս բունն է Յնդ- որ բազմաթիւ հոլովներով կը գտնուի (էւէ Յնդ, Յնդփ, Յնդհ.) բայց որովհետեւ բնոյն ամէն ձեւերն ալ միեւնոյն նշանակութիւնն ունին, հաւանական է թէ ի սկզբան անդ միակ ձեւ մը գոյութիւն ունէր՝ գործիականն *enā. Նոյն բունն ուզած են դիտունք գտնել նաեւ գերանուանցս մէջ՝ օ ծէնա, xēivus, xēivus, xēivus. բայց հոս եղածը կրնայ ծանօթ -no- ձեւակերտն ըլլալ. եւ օ ծէնաի մէջ ըստ ամենայն հաւանականութեան՝ պէտք չենք նոյն պէս հնդիկներ. գերանունական բներ փնտռել, քննադէմ չենք կրնար փնտռել գերմ. der dingsda թարգմանութեան մէջ:

Ուստի հնդիկներ. մայր-լեզուն չունէր լիակատար գերանուն մը, որ նոյն ըլլար լիտ. aĩsի հետ: Բայց գտնէ գործիական մ'ունէր, եւ գար-ձեւա՝ կարծեմ՝ ունէր տեղական մակբայ մը. հինիւր. and «անդ» կը հակադրի բառիս sund «աստ»: Խիստ խօսելով and կրնար իւր s սկզբնատուր կորսնցուցած ըլլալ եւ նոյն բնէն ծագած ըլլալ՝ զոր կը գտնենք sundի մէջ: Բայց այժմ աւելի հաւանական կը համարիմ and բառին մէջ փնտռել լիտ. aĩs, հինալ. om բառերուն բունը: Թէ քննադատականութեամբ այս and մակբայն՝ այսպէս մեկնելով՝ հնդիկներ. ժամանակի շրջանէն կը համարիմ, պիտի տեսնուի յաջորդէս: Այս վայրկենիս միայն մտադիր կ'ընեմ տակաւին որ իրլ. a կ'երեւայ թէ հնդիկներ. a մը կը ցուցնէ: Ուստի հոս ալ ստիպուած ենք բնորոշիլ հնդեր. փոխանակութիւնս e : a. (յն. Յնդ, իրլ. and. հմմտ. § 5ի վերջը):

Հնդիկ-բոլոյ-հնդիկ «մի» նշանակող բառերը, ի նկատ առնելով հայերէնն է:

§ 7. Հոլովման ձեւերն, որ *eno-, *ano- բնէն ածանցած են, կը վերաբերին այն հոլովակերպին՝ զոր կը ներկայացընէ սնսկը. ayam, հոլովակերպ մ'որ իւր հոլովոց մեծագոյն մասին համար՝ *e- եւ *ei- կրկին բներու վրայ յեցած է: Տարակոյս չկայ որ *eno-, *ano- բունը ծագած է *e- բնէն՝ օժանդակութեամբ -no- ձեւակերտի: Այս դէպքիս մէջ զարմանալի չէ որ ei- բնոյն զուգակշիռ ածանց մ'ալ գտնուի: Եւ ասի ստուգիւ կը գտնուի. սնսկը. ena-m «նա» (թերի գերանուն մը. որ կը գտնուի ամէն սեռի եւ թուոց հայցական. եւ եզ. գործիական եւ երկուորականի սեռ. ներգ. հոլովներով): Հնդիկներ. բազմաթիւ լեզուներու մէջ այս բունը զարգացած եղած է լիակատար հոլովակերպ մը. եւ «մի» թուականի իմաստն առած է. լատ. unus, հին իրլ. óin, կրմր. un, գոթ. ains, հին սկանդ. einn, լիտ. vėnas. յունարէնին մէջ միայն ձեւս կայ oĩv «unio» (ինչպէս որ *eno- բնէն կայ միայն Յնդ ձեւը): Եթէ զարմանալի երեւայ այս «մի» իմաստը, յիշելու է որ սնսկը. ayamի ճշգրտիւ համապատասխանող բառ մը «մի» կը նշանակէ սլաւերէնի մէջ. հինալ. oĩ dīni «նոյն օր» (αὐθημερόν, ուստի՝ oĩdīnīnū (napa oĩdīnīna «վարձկան աւուր միոյ». հմմտ. Leskien, ի Indogerm. Forschungen, XVII, 491.) Պէտք է աւելցընել որ *e-, *o- բունն անգամ «մի» կը նշանակէ յաջորդ յունականացս մէջ՝ ὁ-πατρος «համահայր», ὁ-θροξ «նոյնահեր», ὁ-έτης «համատիւր» (վերջինս չափական պատճառներով գրուած οἰέτης, տես Joh. Schmidt, ի Z. f. vgl. Sprachf. XXXVI, 397:) Տրական իղ եւ սեռ. իղ «միում, միոյ» (իգ.) ձեւերը կարելի էր ածանցած ըսել *ei բնէն: J. Schmidt

ուրիշ մեկնութիւն մ'առաջարկած է. (անդ՝ էջ 399): Բայց ապահովն այն է որ լատ. *idem* "նոյնը" չէզոքն միեւնոյն է սնակր. *idam* "այն" բառին հետ. (լատին հոլովակերպին բոլոր միւս ձեւերը նորութիւններ են): Իւ սնակր. *anyá-s* "ուրիշ" բաղդատականին, զոր § 6ի սկիզբը յիշեցինք, ալբաներէնի մէջ կը համապատասխանէ *նէ* "մի": Ուստի պէտք է ընդունիլ թէ բոլոր այն ձեւերն, որ հնդիկներ. այն հոլովակերպը կը կազմէին՝ զոր կը ցոյցընէ սնակր. *ayam*, բաց ի "նա, այլ" (*ille, alius*) իմաստէն՝ ունեցած են նաեւ իմաստս "նոյն, մի" (*idem, unus*) եւ այս իմաստը կը նշմարենք նաեւ ածանցներուն մէջ, յուն. *οἶος*, աւետ. *aevō* "մի". Հինպրս. *arva* "մի". (Հմմտ. սնակր. *evā* "այսպէս", *iva* "որպէս") եւ սնակր. *eka-s*՝ որ առանց տարակոյսի նոյն է լատ. *aequus* բառին հետ: Ուստի ալ պէտք չէ որ զմեզ զարմացընէ հնդիկներ. փոխանակութիւնս *e: a* խնդրոյ ներքին դերանունան ածանցներուն մէջ:

Լատ. *aquus* բառին վկայած *ai-* երկբարբառն նախահնդիկներ. **pei* վանկին անշեշտ ձեւն է. ը բաղաձայնը՝ վանկային դեր մը ստանձնած է, իսկ *i* բաղաձայն մնացած: Բայց եթէ *i* վանկային դերն ստանձնէր, ը բաղաձայն պիտի մնար եւ յետոյ պիտի կորսուէր՝ առանց հետք մը թողլու: Առով պիտի հասնուէր փոխանակաւ *i-* ձեւին, որ մեր դերանունական բնոյն ածանցներուն մէջ աւելի յաճախողէպ է քան թէ *ai-* ձեւը: Այսպէս լատ. *unus*ի՝ սլաւ կը պատասխանէ *imū* ձեւով, որ կրկին իմաստն ունի "ուրիշ" եւ "մի": Այս նշանակութեանց համար օրինակները կրնան գտնուիլ Miklosichի բառագրոց մէջ: Խոտեղի է ամէն փորձ *imū* "ուրիշ" բառը ստուգաբանօրէն բաժնելու *imū* "մի" բառէն: Դիւրութեամբ կրնանք ցոյցընել թէ երկուքին ալ բառասկզբան ձայնաւորն էր *i*,

ուսկից *ji-*, որ յաճախ փոխուած եղած է *i*՝ բայց այլեւայլ սլաւ լեզուաց մէջ պէսպէս օրինաց համեմատ: Սերբերէնը տակաւին պահած է այս ոճով ծագած *i* ձայնին կարճ ըլլալուն յիշատակը. (տես Meillet, *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*. Paris 1902, p. 117.) Արդ սերբ. *inoča* "երկրորդ կին" (*uxor altera*) բառը կը ցոյցընէ որ հինսլ. *imū* "ուրիշ" բառն ալ նոյն կարճ ձայնաւորն ունի՝ որ շատ լաւ հաստատուած է *imū* "մի" բառին համար (տես Meillet, *անդ՝ էջ 159*.) "Մի" նշանակող սլաւ սովորական բառն է բարդութիւնս՝ հինսլ. *jed-imū*, որուն կողմնակի *jed-imū* ձեւը կը մեկնուի անշեշտ բառին ազդեցութեամբ: Այս բառիս քանի մը գաւառական (ռուս, բուլգար, սլովէն սլովակ) ձեւերուն վրայ արդէն խօսեցանք վերը՝ § 4: Նոյնպէս *jed-* բառը կը գտնուի հինսլ. *jed-va* "հազիւ" բառին մէջ. (կ'երեւայ թէ չեխ. *ledva*, *sotva* բառերն ասոր վերջաւորութեան նմանած են. *sotva*ի ստուգաբանութեան համար տես Berneker, ի Melanges Fortunatov, Մոսկ. 1902, էջ 7՝ առանձինն տպագրութեան): Հին-Ռուսերէնի մէջ *od-in* "մի" բառին նմանակազմական ազդեցութիւնը ծնունդ տուած է երկրորդական *odva* ձեւին. իսկ *jed-va*ի վերջին տարրը նոյն է լիտ. *võs* "հազիւ" բառին հետ. (խառնաձեւ՝ *advos*). Ուստի պէտք է որ *jed-* նշանակէր "միայն", "ճշդիւ" կամ նման բան մը: Կարծեմ թէ այս իմաստը յառաջ եկած է աւելի հնագոյն իմաստէ մը՝ "որ (է)". վասն զի տարակոյս չկայ որ *jed-* յարաբերական դերանունան չէզոքն է. Հմմտ. սնակր. *yad*, յուն *δ* (չէզոք): Վերջատու *d* պահուած էր այն անլուծանելի խմբին մէջ, զոր դերանունն ի վերջոյ կազմած էր "մի" եւ "հազիւ" բառերուն հետ: Այս ենթադրութեան հաստատութիւն կու տայ արդի սլովէներէնի *kar* չէզոք

յարարեական դերանուան գործածութիւնը, ուր նոյնը յաճախ ուրիշ բառ մը ճշգրտելու պաշտօնը կ'առնու՝ իմաստի սա նրբութեամբ «միայն», «ճշդիւ», կամ նման: Pletersnikի բառագրոց մէջ կը կարդանք *kar eden ne* «եւ ոչ մէկը», եւ *Ske t h* նշանաւոր գործէն (*Slovenska slovstvena čitanka za sedmi in osmi razred srednjih šol*, p. 256) կը քաղեմ հետեւեալ ասութիւնը՝ *kar na enkrat* «մէկ անգամէն, մէկէն»:

Հինալ. *inū* «մի» բառին հայերէնի մէջ կը համապատասխանէ վերակցական մասնիկ մը՝ *-ի*։ որ նոյնութիւն կը ցուցնէ, եւ որ կրնայ ծնած ըլլալ **inom* ձեւէն: Մասնիկիս՝ նախընթաց բառին հետ խառնուիլը կատարուած է հնգեր. վերջաւորապէս այն բաղաձայններու անկմանէն ետքը, որոնք հայերէնի մէջ ինկած են, բայց բառին վերջնաւանկի ձայնաւորին անկմանէն յառաջ: Ասոր համար *-ին* մասնիկէն յառաջ՝ այն ձայնաւորը պահուած է: Եթէ անկորուստ մնացած որեւէ բաղաձայն մը ձայնաւորը չէր բաժնէր *-ին* բառէն, անի վերակցական մասնական *ի* ձայնին հետ ձուլուելով կը կազմէր երկբարբառ մը, որ բարդ բառին վերջընթեր վանկին մէջ գտնուելուն համար՝ պահուած է մինչեւ պատմական ժամանակներն ալ. (*e+i* = հայ. *է*. *a+i* = հայ. *այ*. *o+i* + հայ. *ոյ*. մինչդեռ հին *oi* երկբարբառ մը հայերէնի մէջ միշտ է տուած է, տես *Z. f. vgl. Sprachf. XXXIX, 400*. ուստի հնդիկեր. երկբարբառներուն ձեւափոխութիւնն արդէն սկսած էր, եւ հնդիկեր. *oi* անտարակոյս արդէն փոխուած էր *ei*ի յառաջ քան *-in* բառին՝ նախընթաց բառին հետ ձուլուելով. *u+i* կու տայ *ու*՝ տես *Z. f. vgl. Sprachf. XXXVIII, 237*. իսկ *i+i* = *ի*: իսկ եթէ անկորուստ մնացած բաղաձայն մըն էր (*-+*՝ հնդեր. *-st*. հայ. *ս*՝ հնդեր. *ns*) որ բառավերջը կը կազմէր, այս բաղաձայնէն ետքն առանց որեւէ

փոփոխութեան պահուած էր *-ին* բառին *ի* ձայնը:

Նախ կը յիշեմ հոս *-ին* մակբայները. *անդէն*՝ **ande-in-* ձեւէ (*անդ*՝ *ibi* «») *ստէն*, *անդէն*, *այդէն*, *այդէն*, որոնք կեցած են սա մակբայներու քով՝ *ստ*, *անդ*, *այդ*, *այդ*. (տես տախտակը՝ § 1): Ուստի այս մակբայներուն կատարածն՝ որ ինկած է, եղած է՝ *-ի*. եւ այս կատարածին հետքերը կը գտնուին տակաւին տեղական նշանակութիւն ունեցող միւս մակբայներու մէջ. *այսպէս*՝ *որէն*, կամ *որէն* + տեղական *որ* մակբայէն եւ *-ն* եւ *-+* վերակցականներէն. *նոյնպէս*՝ *երբէն* եւ *երբէն* + *երբէն*: Բնականապէս խնդիր կ'ըլլէ թէ արդեօք այս *ի* ձայնէն ետքն ինկած է հնդիկեր. որեւէ բաղաձայն մը: Սակայն հնդիկեր. ձեւադիտութեան ծանօթ գծերն թոյլ չեն տար մեզի մտածելու այն երկու բաղաձայններու մասին՝ որոնց տնկումը հայերէնի մէջ ամէնէն աւելի հաստատուած է, *այինքն ու եւ ձ (t)*: Կը մնայ ուրեմն զիտնալ թէ գոնէ հնդիկեր. վերջաւորապէս մը կրնար իյնալ հայերէնի մէջ: Այս պարագայիս՝ կրնայինք ընդունիլ յիշեալ մակբայներուն մէջ (եւ տրականներուս *ու*, *ուրէն*, *ուրէն* «», *ու* + եւ *ու* զերանուներէ. եւ վերջապէս *ի* բառին մէջ) հնդիկեր. *-ei* կատարածը եւ նոյն իսկ *-oi* (եթէ *-oi* կատարածին *-ei*ի փոխուիլ կանխաւ հանդիպած ըլլայ քան վերջաւորապէս *անկումը*): Ի յառաջագունէ կարելի չէ *ի* ձայնի մ'անկման դէմ որեւէ առարկութիւն մ'ընել: Ասի ճիշդ նոյն ընթացքը կ'ըլլար որով ընթացած է նաեւ նոր հայերէնն իւր զարգացման մէջ. *այսպէս* հին հայ. *ի* վերայ կ'ըլլայ նոր (ըստ հնչման) *vəra* (վրայ. տես Finck, Lehrbuch der neuost-armenischen Literatursprache, p. 6, 11, 12. Karst, Historische Grammatik des Kilikisch-Armenischen, p. 60—3. հմմտ. իմ բառներս ի

Հաստատել: Այս դէպքերու մէջ **seuro-* տուած է իր, եւ **seuro-*՝ որ (ձեւ մ'որ համեմատելի է Նորի հետ, հմմտ. Z. f. vgl. Sprachf. XXXIX, 416) Որոշ եւ որեւէ (այժմ՝ որեւէ) բառերուն մէջ իմաստի զարգացումը կը յիշեցնէ ոչ միայն հայ. որոշ, այլ նաեւ դան. *sær* (ած.) «ուրոյն», *særlic* «առանձին», հինսկանդինականէն *sér*, գոթ. *sis* «իրեն», (*sibi*.) եւ կ'երեւայ թէ նոյն զարգացումն աւելի յառաջացած՝ կը գտնենք հայ. որոշմամբ բային մէջ (իմաստով՝ բացառականով՝ հեռանալ բանէ մը, հայցականով՝ ուրանալ, ժխտել, եւն.): Որոշ եւ որեւէ բառերուն ձեւակերպումը (ստացած եմ ի Z. f. vgl. Sprachf. XXXIX, 254, 450. -ն) լաւ վկայուած է ձեւակերպումն իմաստով այն է՝ ինչ որ է -ն (*իմէն եւն*) -ի ձեւակերպումն իմաստով: Այս կարծեաց մէջ Հաստատուն կը մնամ նոյն իսկ տեսնելէս ետքը որ հայ գիտնոց նշանաւորներէն մին՝ Լ. Մսերեանց՝ որեւէ բառ փոխառութիւն կը համարի ոչ-հնդկեւեր. լեզուէն վանայ բեւեռագիր արձանագրութեանց, որոնց մէջ կը կարգացուի բառ մը *u-li-se* կամ *u-li-e-se* «ուրիշ», *Mserianc*, O tak nazyvajemych Vanskich leksikalinych i suffiksalitych elementach v Armjanskem jazykě, արտասու. գործէս՝ Trudy XI archeologičeskago süžezda v Kijevě, t. II, Mosk. 1902, p. 11. հմմտ. Verhandlungen des XIII. internationalen Orientalisten-Kongresses in Hamburg, 1902, Sect. II, B, Iran.) Արմատական իր-ձեւը կը գտնուի իր-է-որ փոխադարձ գերանուան մէջ, որուն ձեւակերպը կը յիշեցնէ հաւաքական՝ որեւէ, որ ինքնին «իւր» գերանուան գերգաստանին կը վերաբերի. հմմտ. իմաստին համար՝ ռուս. սլով., լեհ., չեխ. *osoba* «անձ մը», հինսլ. *soboja* փոխադարձ գերանուան գործիականը: Որեւոր բառին ստուգաբանութիւնը տակաւին լաւ ճանչցած չէի ի թերթին Z. f. vgl.

Sprachf. XXXIX, 478: Եթէ իր-է-որ բառն՝ իւր ձեւով՝ կը յիշեցնէ մեզ իր բառը, յ.ժ. իր-է-որ. իր-է-որ «*suo jure*», ռուսի՝ իր-է-որ, իր-է-որ (անգլիս. «*his own*») անգլիս. «*his own*» բառը կը ցուցնէ թէ «իւր» գերանուան ածանցները կրնային առնուլ նշանակութիւն մ'որ համանիշ էր ռուս. բառին («*անձն*» եւ «*ipse*» ինքն): Արդ ռուս. նաեւ «*մարմին*» իմաստն ունի. (անտարակոյտ ասիկայ հնագոյն նշանակութիւնն է բառիս՝ որուն ստուգաբանութիւնը յաջողութեամբ դառած է L. v. Patrubány, ի Indogerm. Forschungen, XIII, 163.) Ասի կը յիշեցնէ մեզ իր-է-որ եւ որեւէ բառերը: Վերջինս առանց երկբայութեան բաժնելու ենք այսպէս՝ որեւէ-այն կամ որեւէ-այն. եւ *որեւէ կազմուած է ձեւակերպում մ'որ նման է անոր հետ՝ որ կը գտնուի բառերու մէջ՝ ռուս. (Z. f. vgl. Sprachf. XXXIX, 387) եւ հինսլ. *atro-ba* «որովայն»: Այն բառէն կայ ածանցս ռուս. եւ եթէ յայտ փոխառութիւն մը չէ՝ որ ցայժմ ճանչցուած չըլլայ, կրնայինք նոյնը բաժնել յայտ. (նախդրին համար՝ հմմտ. Z. f. vgl. Sprachf. XXXIX, 371, 436.) եւ իմաստը կ'ըլլար գրեթէ «*in suo*»: Ռուսի «*իւր*» («*suo*») գերանուան եւ իւր ածանցներուն համար չորս տեսակ ձայնաւորութիւն ընդունելու է (ի-, ոյ-, ու-, ու.) եւ ու: ու ձայնաւորութիւնն է որոշ բառին մէջ մեր գտածը:

Շատ հետաքրքրական են այն վերջացող բառերը: Ար յիշատակեմ նախ ֆ-ն (մակբայ եւ անհոլովելի ածական, բայց երբեմն հոլովեալ՝ -ն, -ն կամ -ն) ֆ բառին քով (որ բուն.) ֆ-ն նոյն է յն. *մի* իգականին հետ, եւ համապատասխանող յգ. հայցականը կը գտնուի մակբայի մէջ՝ ի ֆ-ն-ն: Ծանօթ է որ հայերէնը քերականական սեռը կորսնցուցած է. բայց բազմաթիւ ածականներ -ն-ն-ն բներ են, այսինքն ուրեմն կամ՝

հնդկիկեր. տեսակետով՝ -ā- բներ են եւ կամ՝
իգական ձեւն ընդհանրացուցած են. (զօր. Բաղ-մ.,
սեռ. Բաղմ., դրծ. Բաղմ-.) իսկ ընդհակառակն այն
ածականներն՝ որոնք -- բներ են. արականին ձեւն
ընդհանրացուցած են: Բայց այս ընտրութիւնը
յաճախ բաւական դիպուածական եղած ըլլալու է.
եւ ասով զարմանալի չէ որ իբր մակբայ կը գտնենք
իգական ձեւն ածականի մը՝ որ այլուր արական ձեւն
ընդհանրացուցած է: Սակայն եւ այնպէս «մի
բառին ճշմարիտ հին արականն անտարակոյս ունէր
ձեւ մ'որ կը համապատասխանէր յն. Ե՛հ բառին,
եւ որմէ թերեւս հետք մ'ունինք եւ «մի բառին
մէջ. (Z. f. vgl. Sprachf., XXXIX, 414). ուստի մի
արականը նորութիւն մ'ըլլալու է: Ուրիշ իգական
ածական մըն է՝ -ին վերակցականով՝ -մին-ն, որուն
քով կայ -մին, սեռ. -մին. (մին բառին է
ձայնն երկրորդական է): Ամին-ն կը հօլովի՝ եր-
կրորդական հօլովմամբ մը՝ սեռ. -մին-ն, յգ. -ին-
բայց հնագոյն հօլովումը պահուած է յոգնակոյն
մէջ՝ -մինէ-ին, հյգ. -մինէ-ին, սեռ. -մինէ-ն
(կրկին հօլովմամբ՝ -մինէ-ն-ն): Այս յոգնակին -ն-
բուն մըն է, այս որուն ուղղականը կանոնաւորապէս
կազմուած է (-ե+ = յն. -էս.) մինչդեռ հայցականը
-ե- ձայնաւորը փոխանակած է փխ. -ա- ձայնաւորին.
(կանոնաւոր կատարածն ըլլալու էր -ա- ծագած
-ան ձեւէ, այս ալ՝ -նէ,) եւ սեռականը՝ նմանա-
կազմութեամբ առած է միջարկեալ երկրոր-
դական -ե- ձայնաւոր մը: Այս միեւնոյն միջար-
կեալ յաւելուածը կայ նաեւ եզ. գործիականին
մէջ՝ -մինէ-ին: Իսկ -մին բառը կրնանք նոյն գնել
լատ. omnis բառին հետ. լատին բառը m եւ n
տառերուն մէջ կրնայ e ձայնաւորը կորսնցուցած
ըլլալ. եւ հայերէնին ա ձայնը կրնայ հնդկիկեր. o-
մ'ըլլալ. (Z. f. vgl. Sprachf. XXXVI, 99, XXXIX,
336, 370, 387): Պէտք է այս համաձայնութիւնն՝
իբր դիպուածական՝ մերթեւ, եւ լատ. omnes բառը

համարիլ աղաւաղութիւն մը hominēsի. (այսպէս
Bréal, Mém. soc. lingu. V, 344 ff. նուազ հաւա-
նական է Բրուգմանի վերլուծումն՝ իբր *op-ni տես
Brugmann, Die Ausdrücke für den Begriff
der Totalität, Leipzig. 1894, p. 65.) եւ հայերէն
բառը կապել սնակր. sama- բառին հետ: Հայերէն
համայն, սեռ. համայն-ի. յգ. -ին՝ պարսիկ փոխառու-
թիւն մ'իբր հիմ ունի (տես. Հիւբշման, Arm.
Gr. I, 176). վերջաւորութիւնը կրնայ -մին-ն
նմանողութիւն մ'ըլլալ, բայց կրնայ նաեւ ըլլալ
որ փոխառեալ մակբայի մը վրայ հայ. -ին վերա-
կցական մասնիկն անկախօրէն առնի թերագրուած
ըլլայ: Հայերէնի մէջ ամենեւին զարմանալի չէ հին
մակբայի մ'իբր ածական գործածուիլը: Շարք մը
բառեր -այն վերջաւորութեամբ հիմնուած են -ā
կատարածով գոյականներու վրայ՝ [ինչեւ-ն
ինչեւ-ն-ն] ն-ն-խ-ն-ն. (ն-ն եւ խ-ն.) նոյն-
պէս՝ ն-ն-ն-ն-ն. (բայց հոս անշուշտ նոյն-
խ-ն բառին նմանողութիւն մը տեղի ունեցած
է, վասն զի նեք բառն -- բուն մըն է՝ նոյն
յն. πέντεի հետ. կամ ընդունելու ենք թէ
այս մակբայական բացատրութեան մէջ պահուած
ըլլայ հնագոյն չէզոքին յոգնակին: Գործիականը
-նեք-ն սա բացատրութեանց մէջ այս-նեք-ն,
-ն-ն-ն-ն-ն չի կրնար նեք [հետք] բառին մէկ
ձեւն ըլլալ. այլ մանաւանդ գործիական ձեւն է
բաղաձայն-բնոյ մը, այսինքն՝ որ բառին, յն.
πέντε, նոյն նորութեամբ՝ զոր տեսանք -մինէ-ն
բառին մէջ. ուստի «որք» նշանակող բառին հո-
լովման մէջ եղած է փոխանակութիւնս o : e). Դիմ-
ք-ն-ն եւ համ-ն-ն-ն-ն պարսիկ անգամ փո-
խառեալ բառէն. համ-ն-ն-ն-ն կը գործածուի
նաեւ իբր ածական. (յգ. սեռ. -ն կամ -ին):
Ս-ին-ն է -ն (չափ սահմանեալ, քանակութիւն
եւն) բառէն՝ -ā բնով, փոխ առնուած պարսկերէնէ.
ուստի -ն-ն ստուգաբանօրէն ըլլալու է «նովին

չափով, նոյն սահմանին մէջ, ներգրականած, մէջը պարունակուած»։ Բացարձակ անկարելի բան մը չէ նոյնութեան մասնիկ մը փնտռել նաեւ ունայն, սեռ. ունայնի (յգ. ունայն-ից) կամ ունայն-ոյ. (սնսկր. *ūnā*, յն. *εὐναι*, լատ. *vanus*, գոթ. *vans*) եւ նոյն իսկ որովայն (սեռ. որովայնի, յգ. -ից) բառերուն մէջ, եթէ վերջէն բառս ստուգաբանօրէն էր *»suum (corpus«*, «իւր» անձն)։ Ինչպէս վերը ենթադրեցինք։

Բաւական յաճախ անգամ -ին մասնիկը կը կցի գործիականի մը՝ վերջաւորութեամբս --, հնդեւր. -bhi. այսպէս [ի-ն-ին] -աղ-ն-ին (-աղ-), ի-ն-ի-ն (գլ-ն-), է-ր-ն-ին (է-ր-), ք-ւ-ր-ն-ին (ք-ւ-ր-), -ս-ն- է-ն-ն. ր-ա-ն-ն (ր-ա-ն-), եւ յգ. հայցական մըն է զոր կը գտնենք բառիս մէջ՝ ի մասնին. (տես վերը):

Ի իսկապատար հօրովմամբ բառերու, որոնց կը կցուի մասնիկը, միակ օրինակներն են՝ դերանունանցս «ոյն», «դոյն», «նոյն», եւ թուականաց շարք մը՝ որոնք «մենեւեմի» բառին պէս կը հօրովին. այսպէս՝ երէւին, չրբեւին. (երբեւ, չրբւ.) նմանակազմութեամբ՝ երկուսին (երկուս.) եւ յետեւեւին (ետեւ.) քուրբեւին (քուրբ. որ ու բուն է)։ Կարո՞ւն, նոցա՞ն, «մենեցո՞ւն եւ նման ձեւերու մէջ ու ձայնը ծագած է Անէ, առ ալ՝ ունէ։ Եղ. սեռականի վերջնաորոտթիւնս ալ պահած է վերջնատառ ու ձայնը անորոշ դերանունանցս մէջ ու, ուն, սեռ. ուրո՞ւ ուրո՞ւն»։ Այս ու ձայնն առանց տարակիցի հնգիկեր. -օմ մին էր. (Հմմտ. Z. f. vgl. Sprachf. XXXVIII, 237)։ Սակայն սա ձեւերս՝ եղ. ուղ. ուն, հոյ. շնոն, գործ. նոնին, յբ. ուղղ. նոնին, հոյ. շնոնն ծնունդ տուած են նմանակազմական «ձեւերուս» նորին, նոցին. եւ եղ. տրականին մէջ կը գտնենք միշտ նմանակազմական ձեւս նմին, (մինչդեռ կը սպառուէր եւ ձեւ մը, Հմմտ. ունւ, ունն տրական ներքը եւ, ուն անորոշ դերանունանց)։ Այս ոճով

«Ինչ վերջապես թիւնս ընդ հանրացած է սոյն, դոյն, նոյն դերանունաց հոլովման մէջ. (միայն յգ. դրծ. է նոս-իմք. յգ. ուղղականի ձեւին հետ չչփոթելու համար):

Կարելիութիւն մը չեմ գտներ ¹⁴ մասնիկը տանելու հնգիկեր. միավանկ ձեւի մը հասցընելու (-im բառ Meilletի, Mém. soc. lingu. X, 258). վերահցական -im մասնիկ մ'ենթարկուած կ'ըլլար վերջավանկի ձայնաւորի անկման օրինաց. եւ անկախ մասնիկ մ'ալ չէր կրնար նախընթաց բառին վերջատառ ձայնաւորը պահելու պատճառն ըլլալ (բաց աստի այս դէպքին մէջ ալ ռեգականը կ'իյնար գարձեալ. օրինակ մը չունինք որ միավանկի մը մէջ վերջատառ ռեգականը պահուած ըլլայ. +ւն չէ = լատ. *quam*, այլ չէզոք մըն է **q^uant*, գերանուան մ'որ կը համապատասխանէր բառերուս՝ յուն. *πᾶς*, լատ. *quantus* հմմտ. Z. f. vgl. Sprachf. XXIX, 374 ff.):

Վերակցական -ին մասնիկս չէզերն է գե-
րանուան մը՝ որ թերեւս պահուած է նախ քան
(Հմտ. այսինքն) բառին մէջ, որ կ'երեւայ թէ
առընթերադրութիւն մըն է ասացուածիս *inom
q^ue inom (ուտի *ino q^ue ino) “նոյն եւ նոյն”,
“մի եւ նոյն”: Գիտեմք որ սնկը. ca (*q^ue)
բառն երբեմն իւր իրարու կապած բառերուն
առաջնէն ետքը միայն կը գրուի. կ'ենթա-
գրեմ թէ հայերէնն ալ բառերու նոյնպիսի
շարք մ'ունէր: Վերակցական *q^ue մասնիկը պէտք
էր որ նախընթաց բառին վերջին ձայնաւորը պա-
հելու պատճառ ըլլար. եւ նոյն արդիւնքը կը տես-
նենք անորոշ սեռանուան հոլովման՝ մէջ -+ , սեռ .
-ը-+-(, ,) , սեռ. . ոյր հարցական վերանունն է):
Բայց երբ “եւ” իմաստով բառին վերջ էր խնդիրը՝
ձայնագիտական այն արդիւնքը կրնար ջնջուիլ
նմանակազմութեան ճամբով. այն ատեն կը
հասնուէր ձեւիս՝ *ին - + - ն: Եթէ շեշտն

առաջին *in բառին վրան էր, վերջին վանկը պէտք էր նուազիւ այնպէս՝ ինչպէս այժմ նուազած է այս փոփոխութեան, (այս մասին յաջորդաց մէջ կը խօսինք)։ Արդիւնքը կ'ըլլար պատմական ինչն ձեւը։

Բառիս հոլովումը (սեռ. ինչեան) նմանակազմական է եւ հետեւած է -ն եւ -նիւն- բներու օրինակին. (եռանքն, սեռ. եռանքեան. տես Շ. Բ. vgl. Sprachf. XXXIX, 395)։ Աւելի դժուարաւ կը մեկնուին այսպիսի ձեւեր՝ անինչեան, երեւեան = անինչեան, երեւեան։ Ասիկայ -նիւն բներու նմանողութիւն մըն է, զոր աւելի դիւրաւ կը հասկընանք, եթէ ներքին ըլլայ նախապատմական ժամանակաց համար -նիւն (ուստի՝ -եան)։ -in- փոխանակութիւն ընդունիլ՝ -նիւն- բներու հոլովման մէջ. եւ կամ ընդունիլ թէ պատմական ժամանակաց -եան ձեւը ծագած ըլլայ անկէ որ -in- ձեւերն որ -նիւն- բներուն կը վերաբերին, խառնակած ըլլան -նիւն- ձեւերուն հետ՝ որ -ն- բներուն կը վերաբերին։ Անով որ հին -ին ձեւերը գոյութիւն ունէին միեւնոյն ժամանակ -եան (*-նիւն) նորագոյն ձեւերուն հետ՝ առիթ տուած էր նոյն կրկնութեան այլեւայլ հոլովոց մէջ, ուր -ին վերջաւորութիւնը գոյութիւն ունէր՝ առանց -նիւն բնոյ մը վերաբերելու։ Այս կերպով կրնան մեկնուիլ խառնուրդ հոլովումներն՝ ինչպէս եռանքն, եռանքեան. հոս -եան յաջորդած ըլլալու է -in-ի մը՝ որ հնգիկեր. -en- է կը ծագէր։ Սակայն նշանակելու է որ -նիւն- բները պատմական ժամանակաց մէջ չեն ներկայացրներ որեւէ ձեւ մ'որ -in-ի վրայ յեցած ըլլար։ (Գործիականին մէջ այն բառերն՝ որ -ին մասնիկն ունին, երբեմն -ն բներու ազդեցութեան ենթարկուած են. որով՝ նոսրեմէ կայնոնիւն ձեւի քով՝ նոյն բառէն. հմտ. քանոնիւն, թանգ բառէն, յգ. քանոնիւն)։

Ինչն բառին քով կայ ձեւ մ'ալ ինչն-ին որ -ին մասնիկն երեք անգամ կը պարունակէ. սակայն վերջին -ին մասնիկն կցուիլն յայտնապէս վերջ-

նատառ ձայնաւորաց անկմանէն ետքն եղած է. իսկ այսպիսի բառական յաճախ գործածուած առութեանց մէջ՝ ինչն ըստ ինչեան՝ չորս անգամ կրկնուած է -ին բառը։

Աւելի նուազ հաւանական է ինչն բառին ուրիշ մեկնութիւն մը որ առաջարկուած է ի Շ. Բ. vgl. Sprachf. XXXVIII, 235։

Բ.

Մէյէի գեո-լի-նը հայերէնի ցո-ցո-լի-նը
Բեան մասին

(§ 9 այ. § 10 — 11 « եւն, եւ յօդերը)։

§ 8. Հայերէնի ցուցական դրութիւնը (այ, այդ, այն, -ի, -դ, -ն. -ա, -դ, -ն. -այն, -այդ, -այն) մեկնած է Մէյէ (Meillet, ի Mémoires orientaux, publiés par l'École Nationale des Langues Orientales vivantes, Congrès de 1905, p. 139) բոս Երեւութիւն շատ պարզ կերպով։ Ըստ այնմ *ko-, *to-, *no- ցուցական բները (զոր կը գտնենք այն, դայ, նայ բառերուն մէջ) բարդուած ըլլալու են *ai մասնական մը հետ, որ թէ գերանուան սկիզբը (այ-ի, այ-դ, այ-ն) կը դրուէր եւ թէ գերանունէն ետքը (*so-ai, *do-ai, *no-ai, ուսկից՝ ա, դ, ն)։ Իսկ յօդերը կը կարծէ նոյն հեղինակը թէ ըլլան մակբայներ, որ համեմատելի են լատ. -ce եւն ձեւերուն հետ։ (Mém. soc. lingu. X, 261.) Մէյէի գործերը՝ Հիւլլանի երկերէն ետքը՝ հայ լեզուագիտութեան որեւէ ուսման համար ամէնէն աւելի անհրաժեշտ են։ Ասոր համար քննադատութիւնն, որ ուսմանը յառաջադիմութեան համար կարեւոր է, յաճախ նշանաւոր գաղղիացի լեզուագիտի տեսութեանց կը բախի։ Ասոր օրինակ մը պիտի ըլլայ այն խնդիրը՝ որուն վրայ ճառելու ձեռնարկած եմ։ Բայց կը յուսամ թէ

յայտնի պիտի տեսնուի ասով որ իմ հակաճառութիւնս միեւնոյն ժամանակ մեծարանք մըն է:

§ 9. Մէյէ յառաջագոյն հայերէն այդ բառը կը համարէր սնսիր. *ē-ta-* բնոյն ստուգաբանական համադրոր. (Mém. soc. lingu. X, 254): Անտարակոյս ասի շատ հիմնաւոր տեսութիւն մըն է: Հայ գերանուան ձայնաւորն արգելք մը չըլլար: Տեսանք (§ 4) որ սնսիր. *ē-ta-*ի թ ձայնը **ei-* գերանուան բունն է. եւ այս գերանուան մէջ կրնանք սպասել ոչ միայն փոխանակութիւնս *ei:oi*, այլ նաեւ փոխանակութիւնս *ei:ai-* (§ 5ի վերջը, § 6ի վերջը, § 7ի սկիզբը): Բաց աստի հայ. այ- բառասկզբան՝ կրնայ ներկայացնել թէ հնդիկեր. *oi-* եւ թէ հաւասարապէս հնդիկեր. *ai-* (Z. f. vgl. Sprachf. XXXVI, 89): Սակայն եթէ այդ նոյն է սնսիր. *e-ta-*ի հետ, այն ատեն ոչ թէ մասնիկ մըն է որ գերանուան կցուած ըլլայ եւ որ ազատ կերպով կրնար տեղ մը գրաւել, այլ եղածն է բարդութիւն մը՝ որ ամենահին ժամանակներէն արգէն ձուլուած մէկ բառ եղած էր:

Ի հարկէ կրնայինք այդ սնսիր. *e-ta-*ի հետ նոյն դնելու կարծիքը մէկդի թողուլ, եթէ անհրաժեշտ ըլլար մասնիկ մ'ընդունելու ենթադրութիւնը: Եւ այսպէս ճշդիւ կը մտածէ Մէյէ: Շեշտագիր հայ աւետարանաց մէջ այդ, այդ բառերու սեռականները գրուած կը գտնուին այնպէս, այնպէս: Առաջին վանկին շեշտումը կը գտնուի նաեւ սա բառերուս մէջ՝ այնպէս, նոյնպէս, անապէս (անապէս բառերէ), եւ նոյնն ենթադրելու ենք այնքա՛մ բառին (այնքա՛մ բառերէ), նաեւ այնք սեռականի, այնք տրականի եւն ձեւերուն համար: Վասն զի ուրիշ կերպով չի մեկնուիր վերջնութեւ վանկի ձայնաւորին անկումը. (վերջնութեւ՝ հնդիկեր. տեսակիտով, վերջին վանկ՝ հայերէնի տեսակիտով.) անկում մը ձայնաւորացս ա՛յնքա՛մ բառին, ա՛ որուն վկայ են այնպէս,

նորոշ ձեւերը, եւ ա՛ որուն վկայ են տրականքն ինչպէս այնպէս. (այլ բառէն): Այս օրինակներէն եւ այնպէս բառէն՝ կը հետեւցնէ Մէյէ որ առաջին վանկը կը շեշտուի այն ատեն միայն, երբ երկու նախնաբար իրարմէ տարանջատ բառեր իրարու կ'առննթեցորուին. եւ այս պատճառաւ այդ, այն գերանուանց մէջ երկու բառերու առննթեցորութիւն մը կը տեսնէ:

Եթէ առաջին վանկերու շեշտման ուրիշ օրինակներ ալ չունենայինք բաց ի այն բառերէն՝ զորոնք կը յիշատակէ Մէյէ, սակայն եւ այնպէս իւր տեսութեան ուղղութիւնը միշտ վիճելի կրնայինք համարիլ: Յոռի շրջանի մը վտանգէն զերծ մնալու համար պէտք չէ որեւէ եզրակացութիւն ընել այն, այդ, այն բառերը պարունակող օրինակներէն: Առանց տարակուսի առաջին վանկը շեշտելու նոյն պատճառը կայ թէ այնպէս, այնքա՛մ բառերուն եւ թէ այնք, այդք, այնք ձեւերուն համար. եւ եթէ ի յառաջագունէ չենք գիտեր այնք շեշտելու պատճառը՝ բան մ'ըսել չենք կրնար այնպէս շեշտելուն մասին: Կը մնան երեք օրինակներ. նոյնպէս եւ ա՛յնպէս առննթեցորութիւնը են, բայց նոյն ծագումը չենք կրնար հաստատել ա՛նպէս բառին համար. (անապէս առննթեցորութիւն մըն է, բայց հոս շեշտն առաջին վանկին վրայ չէ:) Ուստի փոխանակ Մէյէի տեսութիւնն ընդունելու՝ նոյնչափ հիմամբ կրնայ հաստատուիլ թէ շեշտին այս անտուր գիրքը կախուած է հոգեխօսակի կարեւորութենէն առաջին վանկին՝ որ ցուցումը կամ ժխտումը կը պարունակէ: Կրնայ համեմատուիլ այն ամէնը զոր ըսած է Խսպերսէն (O. Jespersen, Fonetik, Կոպէնհագ. 1897—99, էջ 559—60. Lehrbuch der Phonetik. Leipz. 1904, p. 211 առաջին վանկին շեշտման մասին այսպիսի ասութեանց մէջ՝ գերմ. *réel und idéal; Sympathie u. Antipathie; Konjunktiv, Substantiv,*

Adjektiv, Nominativ; germanisch հակադրուած nordisch; die ministerielle Partei, nicht die Volksvertretung, կամ վերջապէս դերմ. բառիս մէջ՝ entweder կամ դանիականին undtagen՝ խօսքին սաստկացուցման պարագային: Եսպերսէն կ'աւելցընէ. «Հիմայ կը հասկընանք թէ ինչպէս եղած է որ գերմանական շեշտման սկզբունքն կատարուած է իւր տեղափոխմամբ» վերջին յաճախ անկարելի վանկերէն դէպ ի նշանակալից եւ (կամ) առաջին վանկը: Եսպերսէնի արդիւնքն է որ ձայնական փոփոխութեանց մէջ հոգեխօսութեան կատարած գերը միշտ պայծառ յերեւան հանած է. եւ նման գաղափարներ յաճախ արտայայտած է լեզուագիտական փիլիսոփայութեան անոր լեհացի եղբայրակիցը՝ Baudouin de Courtenay. Ուստի՝ իմ նշանաւոր հայրենակցէս ետքը՝ պիտի յիշեմ նշանաւոր լեհացւոյն խօսքը: Այս գիտունը՝ որ բեղուն է գաղափարներով, (զորոնք յաճախ կը սիրէ միայն հարեւանցի ստուերագծել, որեւէ քննադատականի մը կամ պատահական յօդուածի մը մէջ՝ քան թէ յօրինուածական ձեւի մը տակ ներկայացընել) շատ անգամ խօսած է առաջին վանկին հոգեխօսական կարեւորութեան մասին: Իւր ուսումնասիրութեանց մէջ (միոյն խորագիրն է Próba uzasadnienia samoistości zjawisk psychicznych na podstawie faktów językowych, p 9—12, որ արտատպութիւն մըն է Կրակովի Գիտութեանց Ճեմարանի Յիշատակագիրներէն՝ Rozprawy եւն, փիլ. բաժին, t. XL, 1904. գերմ. լեզուաւ գրած մէկ համառօտագծին մէջ՝ որ լոյս տեսած է Կրակովի Ճեմարանի Օրագրին մէջ (Bulletin, 1903, յունիս. յուլիս, էջ 3) եւ նաեւ ի գիրս Szkice językoznawcze, I, 417.) մտադիր բրած է թէ լեհերէնի ինչպէս նաեւ շատ մ'ուրիշ լեզուաց մէջ՝ բառին սկզբան վրայ է «հոգեկան շեշտը» (accent

psychique) եւ այն է որ հոգեբանական ամենամեծ կարեւորութիւնն ունի. եւ ասոր ապացոյց կը բերէ այն պարագան որ բառակցեան ձայները նախընթաց բառին վերջին ձայներու վրայ համաձայնեցուցիչ մեծ ազդեցութիւն մը կը դործեն, զոր չեն գործեր նոյն ձայները՝ բառամիջին. (լեհ. grzechy՝ ծագած է rzechyէ «համեմատ իրին» մինչդեռ կայ օր. աղ. krzak «մացառ» է ձայնով. եւն.) Ասով կը հասկընանք թէ երբ խօսքին սաստկացում մը տեղի ունենայ՝ շատ լեզուաց մէջ առաջին վանկերն են որ կը շեշտուին: Ասոր հակառակ մտադիր կ'ընէ նոյն Baudouin de Courtenay թէ բառին վերջը սովորաբար «նուազ դիմացող տեղերէն» է (loca minoris resistentiae.) ի բաց առեալ այն դէպքերն՝ ուր հոգեխօսական զօրաւոր համընթացութեամբ պաշտպանուած է: Ասկէ է անթիւ լեզուաց մէջ վերջին վանկերուն անկումն, եւն:

Եթէ հայերէնի մէջ առաջին վանկին շեշտման ուրիշ օրինակներ չունենայինք բաց ի անոնցմէ՝ զորոնք կը յիշատակէ Մէյէ, պիտի վարանէինք մէկ կողմանէ Մէյէի դրութեան եւ միւս կողմանէ գերմանական եւ դանիական նման գիպաց միջեւ՝ ուրոնց այնպէս լաւ մտադիր ըրած է Եսպերսէն: Սակայն ունինք օրինակներու շարք մը, որ խնդիրը վերջնականապէս կը վճռեն ի նպաստ գերմանական նման դէպքերու:

Ծանօթ էր այնքին, այնքին շեշտումը. ամէն քերականութեանց մէջ այս կէտը կ'ուսուցուէր: Բայց հին հայ ձեռագիրներն անձամբ չկարդացողը՝ կրնար դիւրաւ չգիտնալ թէ ինչ բան էր քերականաց սորվեցուցածին հիմը: Ուստի Մէյէի շատ երախտապարտ ըլլալու ենք որ Աւետարանաց շեշտման մասին այնպիսի թանկագին տեղեկութիւններ տուաւ, եւ դարձեալ իրեն վերագրելու ենք իբր մեծ արդիւնքը որ

մտադիր բրած է այժմ, այ-ը, այժմ եւն ձեւերէն քաղելի վկայութեանն: Բայց իւր տուած տեղեկութիւնքը լիակատար չէն: Քերականք կը նշանակեն որ նոյնպէս առաջին վանկը կը շեշտուի սա բառերու մէջ՝ քոնէ, քոնցէ, քոնայ, քոնեօ, քոնյեւ, քոնի, մանաւանդ, աւակ, եւ դասական թուականներու մէջ՝ օրինակ վեցերորդ, հաշտերորդ: Գարձեալ սա բառերու՝ իեւ, իեղե, քերիւ. Այս բառերուն մեծագոյն մասը պարզ առնութեադրութիւնք չեն. բայց այնպիսի բառեր են՝ որոնք իրենց նշանակութեամբն ատակ են սաստկութեան եւ հակադրութեան շեշտն առնլու. ասոնք համապատասխանող դանիական աստութիւնքը կամ բառերը կրնան մասամբ՝ աստկացման աստիւ անսովոր շեշտ մ'առնուլ առաջին վանկին վրայ. այսպէս՝ i det mindste, måske, alligevel, især, endskönt, omtrent. (Հմտ. քոնէ, քոնցէ, քոնյեւ, մանաւանդ, իեւ, իեղե, քերիւ): Ասոնք նոր-հայերէնի օրինակներ են՝ Այտընեանի Քերականութեան քաղուած, եւ չեմ գիտեր որչափ հին է այս շեշտումը. բայց պէտք չենք անտեսել որ այս ալ հիմնուած է ճիշդ նոյն սկզբան վրայ, զոր կը ցուցնէ Մէյէի յիշած բառերու շեշտումը: Աւելցնելու է որ կոչականք ալ առաջին վանկին վրայ կրնան շեշտուիլ՝ որքեւ, հայրիկ (նուազական՝ որքի, հայր բառերու.) այս ալ նոյն սկզբան մէկ արդիւնքը կրնայ ըլլալ. բայց կրնայ նաեւ ըլլալ որ ասիկայ հնդիկներ. մայրլեզուի մնացած մէկ ժառանգութիւնն էր:

Ուստի այն, այնքին էւն շեշտումը փաստ
մը չէ ի նպաստ Մէյէի ստուգաբանական տե-
սութեան :

§ 10. Ս, Դ, Զ դերանունաց գալով՝ արդեամբը կ'երեւայ թէ Հայք ասոնց ու ձայնն իբր առանձինն տարբ ըր զգացած են. վասն զի նոյն ձայնը միւս հոյովներուն մէջ ալ կ'երեւայ՝ սեռ.

«Դրա», տր. «Դրա», եւն: Հոլոլումբ բոլորովին զուգա-
կշիռ է «-ն», սեռ. «Դր-ն», տր. «Դ-ն» հոլովման: Բայց
այս զուգակշիռութիւնը միայն առերեւոյթ է: Յայտ-
նապէս «ն» մասնիկը (տես § 7) ծագած է երկվանկ
ձեւէ մը եւ ձուլուած է նախընթաց բառին հետ՝
վերջին վանկին ձայնաւորաց անկմանէն յառաջ:
Բայց նոյնն ընդունելի չենք կրնար «Դրա», «Դ-ն»
ձեւերուն առերեւոյթ երեւոյղ մասնկին համար:
Վասն զի այն ատեն կը ապաստեն որ վերջաւորու-
թիւնընք ըլլային՝ սեռականին -աւ, տրականին
-ea, գործիւնին -ea (-i + a-է), յոգն. սեռա-
կանին -աւ, իսկ ասոնց հետքը չկայ: Խնդիրն
աւելի կը կնճռոտէր, թիւ պէտք ըլլար «Դրա»
բառին «-ն» մասնիկը նոյնացընել «-ն» դերա-
նուն «-ն» վանկին հետ, ինչպէս որ Մէյէ
կ'առաջարկէ: Այն ատեն բոլորովին անկարելի
կ'ըլլայ մեկնել այն բարձրային անկումը որ
«-ն» բառին մէջ չ'ձայնի ձեւով պահուած է:
Հին-հայերէնի մէջ չ'իյնար չ'մը՝ որ ձայնաւորի
մ'անկումը վերջատառ եղած էր: Արարելի չէ
վկայութեան բերել «-ն» հրամայականը՝ «-նա-
նա» բային. վասն զի այն ձեւ կը կրնար ծագած
ըլլալ *«-նայ» ձեւէ մը (Հմմտ. կատարելը եզ.
երրորդ դէմքը՝ «-նայ», ուր ոչ չ'ինկած է եւ ոչ չ):
Ուրիշ բան չի կրնար ըլլալ՝ բայց միայն նմա-
նակազմական նմանողութիւն մը միւս հրամայա-
կանաց, ինչպէս «դա», «եւ» (կտր. երրորդ դէմք՝
«դա», «եւ»), որոնց «-նայ» կ'երեւայ թէ ծագած
է «-a-է» հմմտ. Z. f. vgl. Sprachf. XXXVIII, 212.
(Հոս պէտք է նշանակել որ «-նա» «-նայ»
բային u: oi ձայնաւորը հնդկիւեր. eu մըն է. բայց
-eu-ը հրամայական մը հայերէնի մէջ ուրիշ արդիւնը
մը չ'էր կրնար տալ՝ բայց թիւ է-ն. ուստի «-ն»
հրամայականը մեկնելու համար նմանակազմական
նորութիւն մ'ընդունիլը բացարձակապէս ան-
հրաժեշտ է):

Բայց եթէ «որ» բառին մէջ ենթադրուած մասնիկը չի կրնար երկվանի հին վերակցական մ'ըլլալ, չի կրնար նոյնը նաեւ հին միավանի վերակցական մ'եղած ըլլալ: Այսպիսի վերակցական մը պէտք էր որ ենթարկուէր վերջին վանկին ձայնաւորաց անկման օրինաց:

Աւստի *ai («որ» եւն ձեւերու մէջ) մասնիկ մ'ընդունիլ կարենալու համար պէտք է ենթադրել թէ այս մասնիկն՝ ի բնէ միավանի մ'ըլլալով ալ՝ իբրեւ անկախ մասնիկ ապրած է մինչեւ պատմական ժամանակի սկիզբները. եւ յայտնապէս այս կարծիքն ունի Մէյէ: (Այն ատեն աչ-ս բառին մէջ վերջին ձայնաւորին անկումն արգիւնք եղած ըլլալու է նոյն անկանոն շեշտմանը՝ որ տուած է աչ-ս սեռականին եւ աչ-ս տրականին իրենց պատմական ձեւը. կամ թէ աչ-ս բառին տարերքն իրարու ձուլուած ըլլալու են աւելի կանխագոյն ժամանակ մը քան թէ «որ» եւն ձեւերու խառնուիլը: Ընթերցողին կը թողուի երկու մեկնութեանց մէջ ընտրութիւն ընելը):

Այս գէպքիս մէջ «որ» եւն ձեւերու համար վերջաւորութեան չ'աւելցնելու կարելի է ընդունիլ: Բայց այն ատեն կը սպասուէր որ աչ-ս ձեւին մէջ ալ նոյն անկումը տեղի ունենար. համար մեր վերն բաժնը (§ 7) անգին, «որ» եւն մակբայից մասին: Զէր սպասուէր հնդիկեր. այսպիսի չի մը որեւէ հետք գտնել: Դարձեալ բոլորովին անհաւանական կարծիք մըն է թէ *so-ai, *do-ai, *no-ai (ուստի՝ «ս», «դ», «ն») ձեւերուն մէջ կրնար 0 մ'իյնալ: Ասոր համար համեմատելի որեւէ օրինակ չի կրնար բերուիլ. եւ զարգացման այս ընթացքը շատ զարմանալի կ'ըլլար լեզուի մը համար որ միշտ պահած է e+a առանց e ձայնն ինկած ըլլալու:

§ 11. Մէյէ կը կարծէ թէ կրնայ գրական նշան մը յառաջ բերել ապացուցանելու այն տեսութիւնը թէ նա ձեւին « ձայնը (սեռ. նոր»,

տր. նա, յք. նա, դ-նա, նոյն) շարունակութիւն մըն է հնագոյն ալի: Եթէ նա յօդը, երբ կ'որոշէ յարաբերական նախադասութիւն մ'որուն առաջին շեշտեալ բառն ըլլայ նա, կ'աւելցուի այս գերանուան վրայ՝ վերը յիշուած կանոնին համեմատ (§ 4), յառաջ կու գան այսպիսի ձեւեր՝ նայն, նորայն, նմայն եւն. օրինակ՝ Պետրոս է- որ ընդ նմայն էին: Արդ Մէյէ կը բաժնէ նմայն, եւ նմայն-ձեւը գերանուան հնագոյն ձեւը կը համարի: Ասի ես անհաւանական կը գտնեմ: Այս տեղ վերակցականին եւ նախընթաց բառին մէջ եղած կապն այնպէս թոյլ է որ այս կարգի sandhi մը բոլորովին արտասովոր բան մը կ'ըլլար. (այնչափ աւելի որ գոյականն՝ երբ զինքը որոշող յօդէն յառաջ ըլլայ՝ երբեք հնագոյն ձեւ մը չի ցուցներ): Հնդիկեր. որեւէ լեզուի մը մէջ ալ ասոր հետ համեմատելի որեւէ օրինակ մը չեմ գտներ: Հինիւրախագականին մէջ որեւէ sandhi մը չի հանգիստի՝ բայց եթէ երկու բառերու մէջ որ անձկապէս կապուած են իրարու իմաստով կամ գոնէ անուր-ծանելի խումբ մը կը կազմեն միշտ: Աւետան sandhiի բաղձութիւ գէպքեր կը ներկայացնեն (aete «սքքա», բայց aetaēda «եւ սքքա»): Բայց հոս ալ չկայ բան մ'որ համեմատուի նմայն ձեւին դիպաց: Միաժամանակ գոյութիւն ունենալով kō «որ» եւ kas «որ» (quis) ձեւերը (զոր օր. ča «եւ» բառին առջեւ)՝ կարելի եղած էր որ պահուի այսպիսի խումբ մը kas՝ thwam («quis te»). Բայց երբեք չի պատահիր որ թոյլ եւ դիպուածական խմբի մը մէջ պահուած ըլլայ sandhiի ձեւ մ'որ այլուստ անծանօթ է եւ որ մեծ հնութենէ մնացած ըլլայ: Լեհերէնի մէջ «ըլլալ» բային քանի մը ձեւերը վերակցաբար կը միանան նախադասութեան մ'առաջին շեշտեալ բառին. (ծիշդ ինչպէս հայ յօդը՝ երբ ստորակարգեալ նախադասութիւն մը կ'որոշէ.) Բայց այս գէպքիս մէջ ալ վերակցականին

նախընթաց եղող բառն որեւէ հնագոյն ձեւ մը պահած չէ բաց ի իւր այլուստ ունեցած ձեւէն. *rzekl-em* «բաժնեմ», իւր է կորսնցուցած է արտաբերութեան մէջ ճիշդ ինչպէս *rzekl* ձեւը. տես Baudouin de Courtenay, *Szkice jezykoznawcze*, I (Վարշաւ 1904), p. 417. դարձեալ փափկահնչուն եղած չէ -ի ձայնը ձեւերու մէջ *rzekl-em* կամ *jak-es kazal, tak-em zrobil* («ինչպէս ըսիր, այնպէս ըրի»): Եթէ բայական այս վերակցական ձեւերուն առջեւ *sandhi* մը գտնուի, ասի խորին հնութենէ մնացած *sandhi* մը չէ, եւ ոչ այնպիսի մ'որուն պատճառը մոռցուած ըլլայ, այլ *sandhi* մըն է կենդանի եւ նորագոյն, ինչպէս երգաձայնական եւ երգաձայնաղուրի բաղաձայններու փոխանակութիւնը: Այսպէս է որ յիշեալ նախադասութեանց մէջ կ'արտաբերուի -g մը փիւ. -իի, եւ *dz* մը ժի տեղը կը բռնէ խօսքի մէջ *szlachciz-em* (կը գրուի *szlachcicem*) *dobry* «լաւ ազատորեար մըն եմ»:

Նոյնպէս հայերէն որ ընդ նման էին խմբին մէջ և բաղաձայնը արդիւնք է *sandhi*ի մը, որ դասական հայերէնի ժամանակը տակաւին կենդանի եւ նորագոյն էր: Արդ այս ժամանակները շատ սովորական բան մըն էր կրկին վանկերու վերաբերող երկու ձայնաւորաց մէջ և մը մուծանել. (այսպէս Մէրայէլ, «յէբ» յուն. *միթ*): Եւ որովհետեւ ն յօդին սովորական հնչումն էր ըն, *նմ-ըն խումբը կը ներկայացընէր ճշգրիտ այն պարագաներն որ մակաբոյս և ձայնի մը զարգանալուն համար կարելու էին: Այսպիսի *sandhi*ի և մը կրնայ արտաբերուած ըլլալ շատ մ'ուրիշ դէպքերու մէջ ալ, թէեւ գրուած չէ. բայց *nmā-ī-m* դէպքին մէջ գրել պէտք էր. վասն զի ը ձայնաւորը չէր գրուեր բայց միայն բառին սկիզբը:

Պէտք է նշանակել որ յօդին -ըն հնչուիլը (որմէ աշխարհաբար -ը վերջին ն ինկած ըլլալով)

միայն բաղաձայնէ մ'ետքը կը գտնուի: Չայնաւորէ մ'ետքը ն կը հնչուէր, եւ այս ն պահուած է ցայսօր ալ. արդի մարդ-ը, բայց որդի-ն: Սակայն բացարձակապէս ստորգ է որ ն ձեւը ծագած է -ըն ձեւէ. վասն զի հակառակ դէպքը, այսինքն ն ձեւէ հասնել -ըն ձեւը անկարելի է: Ստորգ է որ հայերէնի մէջ գոյութիւն ունի քաղցրահնչական ը մը. բայց այս մակաբոյս ձայնաւորը բառին վերջին բաղաձայնէն յառաջ չի հնչուիր՝ այլ անկէ ետքը. զոր օր. նոր մէրդ ըն, դէրդ ըն. (հմտ. Karst, *Histor. Gramm.* p. 101—2. Այսինքն. Բեն. Բեր., Վիեննա 1866, Բ. 276): Յիշուած օրինակներու մէջ + յօգնակույ նշանն է (հնդկերէ. -sէ.) ուստի ուրիշ ապացուցի մ'ալ պէտք չկայ ցուցընելու թէ -ըն, -ըր, -ըն յօդերու ը ձայնն ոչ միայն ստուգաբանական արժէք մ'ունենալու է, այլ նաեւ թէ նոյնը ստուգաբանօրէն վերաբերելու է յօդերուն եւ ոչ թէ նախընթաց եղող գոյականներուն:

Հայերէնի գոյական անուանց մեծագոյն մասը բաղաձայն մ'ունի իբր վերջատառ: Վերջատառ ձայնաւոր ունին միայն բներս՝-i իօ- եւ -iā-, այսպէս՝ որդի, դէղի. սեռական-արականի մէջ՝ բներս -a-, -i- եւ -u-, այսպէս՝ աղի, սեռ. աղի, յը. աղի, առն, սեռ. առնի, յը. առնի, շարդ, սեռ. շարդ. դարձեալ՝ -է բացառականները, այսպէս՝ -էրմ, բցո. ի սերմնէ. (-է կատարածի ծագման մասին տես Z. f. vgl. Sprachf. XXXIX, 438.) Չայնաւորն է ծագած է *ei* երկբարբառէ մ'որ տեւական մնացած ըլլալու է մինչեւ պատմական ժամանակի սկզբները: Իսկ է եւ ու ձայնաւորներէն ետքը կրնար յօդը կցուիլ առանց պէտք ըլլալու որ այն անցողական նշմարելի բաղաձայնը ներմուծուի՝ որ ու ձայնաւորէն ետքը կը մուծուէր: Այսպիսով կը հնչուէր *որդի-ըն, բայց *նմ-ըն, որ ձեւերէ ելան՝ որդի-ն եւ նմայ: Վերջին ձեւիս

արտաբերութեան նկատմամբ յիշելու է որ հայ ուղղագրութիւնը չի զանազաններ աչքն եւ աչքն հնչմանց մէջ: Եւ որովհետեւ ը ձայնաւորը շատ թեթեւ էր եւ գիւրաւ կ'իյնար, աչքն հնչուիին ամենեւին զարմանալի չէր: Բայց արդարեւ հայերէնի մէջ կ'ըսուի Հայ-ը, որ կ'երեւայ թէ կը ցուցնէ -aɣan ձեւ մը. (եթէ Հայը ձեւը նորագոյն նմանակազմական նորութիւն մը չհամարինք:)

Ուստի շատ պայծառ է *mmā-ŋ-n* (նմա-յն) եւն ձեւերուն մէջ եղած -ŋ- ձայնին ծագումը. եւ զարմանալու չէ որ այս -ŋ- պահուած է: Սովորութիւն չկար վերջատառ *a* ձայնաւորէն անմիջապէս ետքը ձեւագիտական տարր մ'աւելցընելու: Անոր համար *Márhoa* հայերէնի մէջ եղած է Մարթայ. ասոր համար ասորի -ā բառերը հայերէնի մէջ -յ մ'առած են (սահմայ), եւ երեսնեակ մ'օրինակներու՝ զորոնք գիւրին է քաղել Հիւրշմանի տուած ցուցակէն, Arm. Gr. I, 299—320.) եւ ասոր համար է որ՝ երբ հին յ.բ. ուղղ. սոթա, սեռ. սոցա եւն ձեւերուն տեղ ուղղուած է նորահնար ձեւեր դնել՝ յարգարուած են սոյտ, նայ եւն, բայց ոչ *սոտ, նայ. (տես Karst, Hist. Gram. p. 235.) Պէտք չկայ բնելու որ այս վերջին տեսակի ձեւերու մէջ որեւէ հին բան մը վնասուելու չենք:

Պ.

Ի՞մ Դեւո-Նիւնս հայերէնի ցոյցական դրո-Նիւն մասն.
(§ 12 Զօդեր. § 13 սա եւն. § 14 այս եւն. § 15
Մակբայներ. § 16 Միջարկութիւնք:)

§ 12. Եթէ Մէյէ հայերէնի յօդերն ուղղած է մեկնել իբր թէ շարունակութիւն ըլլան հնագոյն մասնիկներու, պատճառն այն է որ ասոնք անհոյ-

վելի են: Սակայն պէտք է յիշել որ հայերէնի մէջ համաձայնութեան կանոնները բաւական թոյլ են. կ'ըսուէր այս բան-ի, այն թաւայ-ս, յայն էդ-ս, սո-ս մարդ-ի-ն, բան-ի իմ, ասպարի-ս-ս-ն ևն. (Հմմտ. Meillet, Mém. soc. lingu. X, 369—388.) Ուստի անականին անհոյովեալ մնալը կախում չունի ամէն ժամանակ բառերու շարքէն: Գարձեալ պէտք է յիշել որ յօդին վերակցման պարագային կրնանք ամէն կողմ միտու-թիւն մը նշմարել՝ հոյովական ծոխութիւնը ջնջելու: Երբ երկու բառ իրարու կը ձուլուին՝ առաջին բառն է որ գիւրութեամբ իւր հոյովումը կը կորսնցընէ. (Հմմտ. ուս. ձնօ-յ, տր. ձնօ-mu, սեռ. ձնօ-go. դան. Mand-en «մարդը», սեռ. Mand-ens, եւն): Բայց ցորչափ որ այս ձուլումը տակաւին աւարտած չէ՝ վերակցականն է որ իւր հոյովումը կրնայ կորսնցընել. (Հմմտ. ուս. v brjuchē-to «յորովայնի», na lošadjach-te «ծիւրու վրայ», եւն. IF. Anz. XI, 243): Հայերէն մարդ-ն եւ դան. Mand-ens ձեւերու մէջ եղած հակադրութիւնն աւելի զարմանալի չէ քան այն որ կայ Փին. purre-ssa-ni «նաւակիս մէջ» եւ հունգ. hajó-m-ban «նաւիս մէջ» ձեւերուն միջեւ:

Ոչ ոք կրնայ տարակուսիլ որ հայերէն բաւական յենակետներ ընծայած ըլլայ նմանակազմական նորութեանց, որոնք ի բնէ հոյովելի յօդերու հոյովելիութիւնը ջնջած են: Եւ Մէյէի տեսութեան դէմ առարկութիւն մ'այն է որ հազիւ թէ հնդկեր. երեք մասնիկներ կը գտնենք՝ որոնք կարենան, որ, ն հայերէն յօդերը մեկնել: Ամէն տարակոյսէ գերծ է *նի մասնիկ մը գոյութիւնը (§ 5): Բայց արդէն դժուար է *te մասնիկ մը գտնել. հայերէն լի կրնայ ըլլալ *toi (Հմմտ. մեր վերն ըսածը՝ § 7՝ անդէն, որ-ի-ս եւն բառերուն առթիւ): Իսկ ցուցական մասնիկ մը *ne գոյու-

թիւն չունի, ինչպէս եւ ոչ *no- ցուցական բուն մը. (Հմմտ. § 6): Բայց աստի *hi, *te, *ne մասնիկները չէին մեկնէր հայ յօդերուն ձեւերն որ են -ը, -ը, -ը: Շատ շատ կարելի է ընդունիլ որ *hi մասնիկը դեր մը խաղացած ըլլայ յօդերու ձեւադիտական զարգացման մէջ: Բայց յօդերու բուն աղբիւրն ուրիշ տեղ չենք կրնար փնտռել՝ բայց եթէ այս, այս, այն դերանուանց մէջ, որոնք վերակցական եղած եւ վերածուած են ձեւերու՝ -ը, -ը, -ը: Այն դիպաց մէջ, ուր յօդերը յարաբերական նախադասութիւն մը կ'որոշեն, պայծառ կերպով հոմանիշ են ասոնք՝ այս, այս, այն դերանուանց հետ: Համեմատելու է ան կրկին նախադասութիւնը՝ «Եթէ որոշ գործը, յորոշ անձի անձնակը» = εὐν δανείζετε παρ' ὧν ἐλπίζετε ἀπολαβεῖν, եւ «Եւ որ ունի գործը, եւ որ կարծէ թէ անձի, բարձր ի նման» = καὶ ὅς ἂν μὴ ἔχῃ, καὶ ὁ δοκεῖ ἔχειν, ἀρθίζεσται ἀπ' αὐτοῦ. Վերջին օրինակիս մէջ երկրորդ յօդը չէզոք «illud» իմաստն ունի, որ յատուկ է այն բառին՝ երբ իբր գոյական կը գործածուի՝ առանց իրմէ ետքը յարաբերական նախադասութիւն մ'ունենալու. (տես Meillet, Mém. soc. lingu. X, 253): Սա խօսքիս մէջ՝ «Եթէ որոշ գործը, յորոշ անձի անձնակը» = εὐρσε τὸν τόπον οὗ ἦν γεγραμμένον, -ն յօդը կրկնութիւն մըն է այն դերանուան:

Ինչպէս որ -ը յօդը վերակցական եղած այս մըն է, նոյնպէս եւ -ն = ἐπὶ τοῦτ' օրինակը (որ այսօր կը հնչուի *jevas*) ծագած է եւ այս բառերէն. եւ (որ այլուր շահկապն է) հոս կը նշանակէ «ἐπὶ». ասիկէ՝ փ- (փ + եւ) եւ թե- (թ + եւ). (Հմմտ. Թերա- նա-տ, Թերա-նալ, եւ Թեր «կողմն եւն, բառին ուրիշ բարդութիւնը, որոնք իրենց նշանակութեան մէջ ունին նրբերանգս «կէս, անկատար», եւ ասով կը յիշեցնեն իր. leth «կողմն» բառին բար-

դութիւնը՝ նոր-իր. leath-bhoch «քիչ մ'աղբատ», leath-fhoc «անարկութիւն, կէս խօսք», Հմմտ. Z. f. vgl. Sprachf. XXXVIII, 374. Հայերէն Թեր բառն ածանց մըն է այս Թեր բառին):

Վերջապէս յօդերը բոլորովին ալ կորսնցուցած չեն իրենց հոլովումը. տակաւին ունին յատուկ ձեւեր՝ տեղական պարագաները ցուցնելու համար. այս նպատակիս համար կրնան գործածուիլ տեղական մակբայները. (Հմմտ. Meillet, Mém. soc. lingu. X, 264) յ-անպիսի -ն = «ἐν τῇ ἐρήμῳ». Ասի անկանոն հոլովում մըն է, բայց սակայն հոլովում մըն է, եւ կրնանք աւելցնենք՝ հնագոյն հոլովում մը: Վասն զի հինիւր. and մակբայն ալ «is, ille» դերանուան իբրեւ ներգոյականը կը գործածուի. (Հմմտ. Z. f. vgl. Sprachf. XXXV, 410.) այսպէս՝ ar-rad jilo and-som «շորհքն որ են ի նմա», cách cretfes and «ամենայն որ հաւատայ ի նա» (Würzburgի վճիւր՝ 29 d 29, 32 d 13.) եւ այս գործածութիւնն իրանդերէնի մէջ շարունակուած է մինչեւ այսօր: Յայտնապէս հնդիկեր. մայր-լեզուին մէջ որեւէ մակբայ մը՝ զոր կը ցուցնեն հայ. -ն եւ հինիւր. and, կը գործածուէր իբր ներգոյական, *e-, *ei-, *eno- դերանուանց: Հայերէնի մէջ այս գործածութիւնը պէտք էր որ աւելի մեծ ծաւալ ալ առնուր: Չուղակչութիւնը կը պահանջէր որ -ն եւ այդ մակբայներուն ալ տրուի նոյն իրաւունքն՝ զոր ունէր -ն: Իւ «iste» շարքին մէջ նոյն մակբայը կը գործածուէր՝ «ubi» եւ «quo» («ուր») հարցմանց պատասխանելու համար, եւ ասիկա ի սկզբանէ իսկ կանոն էր հայերէնի բոլոր տեղական մակբայներուն համար. (ասոր մասին կը խօսինք մետոյ): Արդ եթէ այդ «istic» կրնար -դ յօդին ներգոյականին տեղը բռնել, շատ բնական էր որ այդ «istuc» մակբայն ալ գործածուէր յօդին հայցական հոլովին տեղը, երբ այս հայցականը տե-

۷

Հաս հին ժամանակներէն չէ անշեշտ-օվեր-
ջատառին փոխութիւն եւ ըլլալն -ա. (-ա, դ-ա, ն-
ա, դ-ա-կեր, ի-ւ-ա-թ-ա, ոլջ-ա-թ-ա, ի-բ-ա-տ-ն-ա-լ-ի-բ,
Z. f. vgl. Sprachf. XXXIX, 384 ff): Նոյնը չենք
գտներ -ին մասնկէն յառաջ՝ ի-ւ-ո-յ-ն, ոլջ-ո-յ-ն, ո-բ-ո-յ-ն
(§ 7): Նոյնպէս կը մնան ձեւերս՝ առ-ն, դռ-ն, նոյ-ն:
Իւ կ'երեւայ թէ անբարդ դերանուանց -օ ուղղա-
կանն երկար ժամանակ մնացած է՝ մինչեւ որ հո-
լովակերպին մէջ ընջած է բոլոր այն ձեւերն որոնք
ուրիշ ձայնաւոր ո՛րունէին քան օ կամ ու. սեռ-
նոր-ա, գործ-ն. նով-առ, յք-ն. նոս-ն, նոս-ն, նոյ-ն, նո-
տ-ո-ւ-եզ. արականը մնացած է նո՛ւ-ն *nom-a ձեւէն:
Վոյելթիւն ունեցած են թերեւս նաեւ e ձայնաւո-
րով ձեւեր. ասի կրնանք թերեւս հետեւընդէ
բարբառական ուղղականներէս՝ իզական ըսուած
գաւառական (ապահօլպպէս ոշ-կեղծեալ) ուղղա-
կաններէս՝ սէ, դէ, նէ. (ծագած *se եւն ձեւերէ,
համմ. ին՝ ծագած ինձեւէ): Թերեւս յք. ուղղա-
կանին սկսած էր. e ձայնաւորը. *toi (սնկր-իէ, յո. տօւ)
թերեւս հասած էր ձեւիս *de (սնկ Տ, յո. ուս-
կից *de-կ՝. արդ այս ձեւը փոխուեցաւ *do-կ՝ի (ուս-
կից դո-ւս)՝ եղակոյն ազդեցութեան ներքեւ:

Անգամ մ'որ *80, *d0, *n0 ուղղականք փոխուած եղած էին աւ, դւ, նւ, ուղղականին ա եւ միւս բոլոր հօլովներուն ա (ա) ձայնաւորաց այլակերպութիւնն, եւ այն սովորութիւնն որ յատկանշանական ձայնաւորները կը համարուէին դերանուանց միակ կարիքը (հմտ. այ-ւ, այ-դ, այ-ն), գործակցած են մէկտեղ՝ աւ, դ-աւ, ն-աւ ձեւերուն ա ձայնի իբրեւ յաւանածական տարր ձե նկատելու, զոր կարելի ըլլայ համեմատել նոյնութեան դերանուանց ձե

վերջապահութեան կամ այս եւն գերանուանց պլանիկին հետ: Այս պատճառաւ այս — ձայնն աւելցուած է ամէն հոլովներու վրայ. ուստի սեռ. նոր—նմանողութիւն մըն է նորին եւ այն, այնորինէն ձեւերուն. տրականը նման նմանողութիւն է նմին եւ այնմ, այնմինէն ձեւերուն, եւն: Եթէ յաւելունք գործիականին կրկին հոլովումը, որ յոգնակոյն մէջ հարկաւոր էր նոսր— գործիականն որոշելու նոսր ուղղականէն, եւ նորաձեւ բացառականներն է նմանէ, յը. է նոյնն (Z. f. vgl. Sprachf. XXXVIII, 222.) լիակատար գտած կ'ըլլանք սա, դա, նա գերանուանց պատմական հոլովակերպը:

§ 14. Վերը խօսեցանք (§ 4) հնդիկեր. *e-to- եւ *ei-to գերանուանական կրկին բարդութեանց մասին: Այս երկուքն ալ հայերէնին մէջ կը գտնուին: Թէ (թէ) ձեւին քով կայ համանիշ է-նէ. եւ այս բառն է՝ զոր կը գտնենք է-նէ առնութեադրութեան մէջ: Ենթադրուի վերջին ձայնաւորն՝ որ ինկած ըլլալու էր, նորէն վերանորոգուած է. եւ թէ է-նէ եւ թէ է-նէ բառերուն մէջ է ձայնին պահուիլն եղած է ինչ բառին ազդեցութեամբ. այլուր հնդիկեր. է մ'որ երկու ձայնաւորաց մէջ էր՝ հայերէնին մէջ չկու տայ: Հայերէնի մէջ *ei-to բարդութիւնը կը ցոլացուի այդ գերանումը. հնդիկեր. -է- երկբարբառէ մ'ետքը հայ լեզուի մէջ -ն- կու տայ, բայց այդ կրած է դա գերանուան ազդեցութիւնն՝ որ իւր դա ձայնը պարտական է շեշտման պարագայից. (նոյն պարագայից՝ որոնք հնդիկեր. օ ձայնին՝ փոխուելով ու ըլլալու պատճառն եղած են. հմտ. Z. f. vgl. Sprachf. XXXVIII, 232 ff.) Իսկ ընդհակառակն իմաստի կողմանէ դա գերանունն է որ այդ գերանուան ազդեցութեան ենթարկուած է. վասն զի վերջինս է որ ի սկզբանէ իսկ «iste» շարքին կը վերաբերէր. (տես § 4 վերջը):

Իսկ այն գերանուան գալով՝ պէտք չէ նոյնա-

ցընել սնսկը. անկատար ena- գերանուան հետ. (Թող որ ena-ի ձեւագիտութիւնը ամենեւին զուգակշիռ չէ սնսկը. e-ta-ի ձեւագիտութեան:) Վասն զի վերը (§ 7) տեսանք որ յիշեալ գերանունը հայերէնի մէջ կը ներկայացուի -ն բառով որ «միշտ նշանակութիւնն ունէր. իսկ եթէ այն նոյն գերանունն այլակերպ մէկ ձեւն էր՝ իմաստի մեծ տարբերութիւնն անմիջական կը մնար:

Ուստի գնելու է աւելի համակշիռութիւնս՝ հայ. այն = սնսկը. anya- «այլ» (= այլ. ոչ «միշտ») լստ կանոնի է միջամիտութիւնը. հմտ. Z. f. vgl. Sprachf. XXXIX, 404—7. Եւ նշանակութեան կողմանէ՝ բոլորովին բնական է որ *anō- կէս-բաղդատականը կրնար ցուցական աւելի մեծ զօրութիւն ունենալ քան թէ *anō- դրականը:

Այժմ պէտք է նշանակել որ այդ բառին երկբարբառը պէտք չկայ որ անհրաժեշտ կերպով այլաձեւմ'ըլլայ հնդիկեր. ei- երկբարբառին, որուն վկայ է Ոսկերէն eišo-. շատ կարելի է որ այն գերանունն ազդեցութեան ներքեւ ծագած հայ նորաձեւութիւն մըն է միայն:

Իսկ այս գերանունն մէջ ես որեւէ հին բան մը չեմ տեսներ. ապահովապէս նմանողութիւն մըն է այդ ձեւին: Բայց հինսլ. je-se (նմանողութիւն je-toի.) սլով. esej «hic», յն. ἐξεί, եւ թերեւս լատ. hic, կը ցուցնեն թէ որչափ բնական էր այսպիսի նորաձեւութիւն մը:

§ 15. Մակբայներուն գալով՝ նախ եւ յառջ քննելու է այն արտասովոր զուգակշիռութիւնը զոր կը նշմարենք առաջ եւ ասոյ բառերուն մէջ: Յայտնի բան է որ հոս չենք կրնար այն եւ այն գերանուանց ամանցներ տեսնել. (թէ պէտք եւ անտարակոյս մակբայներուն եւ այս գերանուանց մէջ որեւէ յատուկ աղերս մը զգացուած է): Չեւ մի որ ըլլար *ainte (այլուստ ստուգաբանօրէն անկարելի) չէր կրնար հասնիլ առաջին. երեք բաղա-

ձայններէն երկրորդն ինկած կ'ըլար, հմմտ. Z. f. vgl. Sprachf. XXXIX, 342, 407. (այլ՝ *ainr ձեւէ, առաջ *anērէ,) 408 ff. Ուստի անոր արդիւնքն եղած պիտի ըլար *aind > *aid. Եւ *aikte ձեւ մ'ալ (ստուգաբանօրէն անկարելի) նոյնպէս առանց տարակուսի կը հասնէր ձեւիս *aist. Անոր կրնայ *ano-, հայ. ուս. դերանունն ածանց մ'ըլալ. բայց *ako- դերանունն մ'երբեք գոյութիւն ունեցած չէ եւ հայերէնի մէջ ալ ասոր որեւէ հետք մը չենք գտներ: Ուստի ասոր ուրիշ բան մը չի կրնար ըլլալ՝ բայց եթէ անոր բառին օրինակին վրայէն ստեղծուած ձեւ մը, եւ կամ ոչ-դերանունական մակբայ մ'որ՝ իմաստի որեւէ եղանակաւորմամբ մը՝ կրնար հայերէնի ցուցական դրութեան յարմարցուիլ. (կրնայինք մտածել թէ «մօտ» նշանակող մակբայ մ'ըլար. հմմտ. հասար. որուն նշանակութիւնը կրնար շրջուիլ «մօտ» իմաստի, հմմտ.՝ գերմ. hart որ կրնայ նշանակել նաեւ «մօտ», գերմ. մակբայ fast, որ հայերէն հասար. բառին ազգակից է, գէթ «գոնէ» նշանակութիւնն ունի): Եթէ կը նախընտրենք ասոր մակբայը բոլորովին նոր ստեղծում մը համարիլ, այն ատեն նոյնը կրտսերագոյն ըլլալու է այն օրէնքներէն, որոնց ազդեցութեան ներքեւ զարգացած են հայերէնի մէջ հնդկիկեր. փակաբառայինները: Սակայն եւ այնպէս - որ բաղաձայնը զարմանալի երեւելու չէ. *ասոր ձեւ մը հայերէնի ձայնագիտական սովորութեանց հակառակ կ'ըլար, եւ *ուդ ձեւ մը չէր յիշեցըներ այս դերանունը:

Այն զուգակշռութիւնն որ կայ անոր եւ ասոր ձեւերուն մէջ՝ առիթ եղած է Մէյէի (Mém. soc. lingu. X, 259) եւ ինծի (Z. f. vgl. Sprachf. XXXIX, 366 ff.) կարծելու թէ անոր բառին - որ տառն անհրաժեշտօրէն ներկայացընելու է հնդկեր. t մը: Նախընթացներէն կը տեսնուի որ այս ապա-

ցուցումը վերական էր: Առանց խղճելու կրնանք հայ. անոր նոյնացընել հին իւլ. and «հօն», բառին հետ, որուն վրայ վերը խօսեցանք (§ 6 վերջ, § 12): Հինիւլ. բառն ըլլալու է *andha (հմմտ. յն. ॐndā, որ այս դէպքիս մէջ հասարակաց ոչինչ ունենալու է՝ ոչ սնկր. atha եւ ոչ լատ. i-ndē բառերուն հետ): Եթէ հայերէն անոր - խումբ մը չի կրնար համապատասխանել -ndh- խմբի մը (զոր չեմ համարձակեր՝ ոչ հաստատել եւ ոչ ժխտել, հմմտ. Z. f. vgl. Sprachf. XXXIX, 361 ff.) այն ատեն կրնանք հոս անոր «illuc, ultra» բառին ազդեցութիւնը նշմարել: Եւ նոյն իսկ վերջաւորութիւնը ձայնաւորն, որուն վկայ է անոր «ubi» (§ 7), կրնար զուգակշիռ մակբայներու ազդեցութեամբն ըլլալ, որոնց մէջ առնելու ենք նաեւ անոր մակբայն՝ որ առանց տարակոյսի *anteroi ներգոյական մըն է, հմմտ. սնկր. antara-s «այլ» եւն: Անոր բառիս վերջնութիւնը վանկին ձայնաւորին իյնալու կը մեկնուի ցուցականաց անսովոր շեշտով. (հմմտ. սնկ. այնր եւն. § 9): Իսկ իմաստին համար՝ արդէն նշանակած է Մէյէ (Mém. soc. lingu. X, 259) թէ անոր բաղաձայնի գորութիւնն ունի («ultra») եւ այս պարագայիս՝ կը համապատասխանէ թէ «ubi» եւ թէ «quo» հարցմանց: Հայերէնի մէջ ընդհանուր կանոն մըն է որ մակբայները թէ դիմականի եւ թէ ներգոյականի համար միեւնոյն ձեւն ունին՝ այդ «istic, istuc», -ը «ubi, quo». Արդ անոր «illic» եւ անոր «illuc» դիպաց մէջ այս կանոնին պահուած չըլլայն անշուշտ երկրորդական է եւ կախում ունի դրականին («հօն») եւ բաղաձայնիս («աւելի անդին») մէջ եղած իմաստի տարբերութենէն: Բաղաձայններ չափով մը կայ ունի շարժման գաղափարին հետ, երկու գաղափարաց հասարակաց գիծն ըլլալով փոփոխումը. (յիշենք հոս որ լատիններէնի մէջ extra, ultra, intra, extra, contra նախադրութիւնք միշտ հայցականի

հետ կը կապուին): Այս կերպով զարգացած իմաստի տարբերութեան նմանած են՝ „hic“ շարքին մէջ՝ առ „hic“, այս „illuc“. Սակայն պէտք չկայ բնելու որ այս բաղդատական մը չէ: Ասի մակբայ մըն է որ համեմատելի է հինականդ. *hēr* “հոս” բառին հետ, ինչպէս այս-ը „istic, istuc“ համեմատելի է հինականդ. *par* “հոն” բառին: Այս բառերու ալ վերջընթեր վանկին ձայնաւորի իյնալուն պատճառն է ցուցականաց սաստկական չեշտը (§ 9):

Այն մակբայներուն մէջ՝ որոնք “unde,” (ուսկից) հարցման կը պատասխանեն, անոնք եւ անոնք բարդութիւնք են անոնք “unde” բառին. (հմտ. այլ-անոնք եւ այլ-անոնք “aliunde”, այլ-որ, այլ-որեւ, այլ-որեւ “alibi”) եւ անոնք կողմնական անոնք ձեւ մ’ալ ունին: Այս ձեւը՝ բարդութեամբ անոնք (անոնք) բառին հետ՝ պիտի տար *անոնք (*աստի): Բաղաձայններու երկրորդական խմբի մը մէջ անկում մը բաւական յաճախ տեղի կ’ունենայ. (Z. f. vgl Sprachf. XXXIX 433): Եւ այսպէս ստացուած է ձեւս՝ **andti* > անոնք (**assti* > աստի): Սակայն անոնք-ին եւ աստի-ին նոյնութեան մակբայներուն մէջ բաղաձայնը վերանորոգուած են՝ անոնք, աստի բառերուն ազդեցութեան ներքեւ: Նմանակազմական ստեղծում մըն է այսի “istic”.

§ 16. Մինչեւ հոս *hic* շարքին մէջ ամենէն աւելի քիչ բան գտանք որ սկզբնական ըլլայ: Եւ յարկ է իրը՝ երբ միջարկութիւնքն առնունք քննութեան: Այս բառերուն առաջին տարեր (անոնք) ստուգաբանութիւնն ինծի անծանօթ կը մնայ: Բայց անոնք բառին մէջ չենք կրնար չձանչնալ **hi*-բունք որ -*qo*- մասնով մը ծնագած է. անի յայտնապէս նոյն էր հինու. *sic* *այսպէս” բառին հետ (հմտ. հինու. *ta-kū* “այսպէս” *ka-kū* “որպէս” յն. *πῆλιχος*՝ լատ. *qualis* քով. նոյն

կաղմութեան կը վերաբերին՝ հինիւ. *cāch*, գալ. *prawn* “իւրաքանչիւր” արտակարգի բան մը շունի -*qo*- -*q*“օ” փոխանակութիւնը): Ուստի անոնք բառը թանկագին նշան մըն է *hic* շարքին գերանունական բնոյն նախնական ձեւին: Բայց այս բառն օրինակ եղած է կազմելու ոչ միայն բառերս անոնք (վասն զի խօսք չկայ թէ -*ti*-*qo*- վերլուծում մ’անկարելի է ձեւագիտական պատճառներով) եւ անոնք, այլ նաեւ մակբայն այսին, եւ սեռականներս՝ այսորին, այսորին, այնորին, տրականները՝ այսին, այսին, այնին, գործիականները՝ այսորին, այսորին, այնորին, յ. ք. ուղղականքն՝ այսորին, այսորին, այնորին, հայցականքն՝ զայսորին, զայսորին, զայնորին եւ սեռականքն՝ այսորին, այսորին, այնորին: Չարմանալի չէ անոնք բառին ունեցած այս մեծ ազդեցութիւնը. միջարկութիւնքն ամենէն կարեւորքն են երբ մերձաւոր առարկայ մը նշանակել պէտք է, եւ *hic* շարքին է որ ստուգաբանօրէն կը վերաբերի լատ. *ecce*.

Գ.

Յետեւեւ:

Վերը յայտարարեցի որ կողմնակից եմ F. de Saussure գիտնոյն տեսութեան՝ հնդկեր. *a* ձայնին ծագման նկատմամբ, որ ձայնը հնդկեր. փոխանակութեանը գրութեան մէջ՝ զրոյի աստի-ծանը (նուազման՝ ամփոփման աստի-ծանը) կը ներկայացընէ: Ծանօթ է այս նշանաւոր լեզուագիտի տուած մեկնութիւնը (*Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes*. Leipzig 1879, p. 135) այն զուգակշռութեան մասին որ կայ յաջորդաց նման շարքերուն մէջ՝

πέτομαι : ἐπιτόμην

πεύθομαι : ἐπιθύμην

ՀԱՅ ԵՌԻՑ ԳԵՐԵՆՈՒՆՆԵՐ

Հինսկանդ. *verða*: սնակբ. *vytā-*, Հինսլ. *vytēti*
þýggvum: էրրձդդն.

Վերջնային նման դիպաց մեջ երկայն ձայնաւորը
 շարունակութիւն մ'ըլլալու -a վերջաւորող երկ-
 բարբառի մը (*ea*), այնպէս որ նուազման աստի-
 ճանն անփոփոխ այն եղած կ'ըլլար որ e ձայնը
 կ'արտաքսուէր: H. Möller լիովին ալ կար-
 ծակից ըլլալով այս ընդհանուր դաղափարին՝
 աւելի կը նախընտրէ ընդունիլ ոչ թէ *ea* երկբար-
 բառ մը, այլ ենթադրական բաղաձայնով մ'աւար-
 տող խումբ մը՝ որ խռչակին մօտ կողմերը կ'ար-
 տաբերուէր. (տես Beiträge zur Kunde der
 deutschen Sprache und Literatur, VII, 492.
 այս տեսութիւնը գործնականին մերձեցընելով՝
 (առանց բոլորովին համաձայն ըլլալու H. Möllerի
 տեսակիտին) ē : a փոխանակութիւնը մեկնուելու
 է օր: յ ձայներով, եւ այս յ բաղաձայնը համարելու
 է տեսակ մը չ կամ խաղողկայի (uvulaire) ր:

Սակայն լեզուագիտաց մեծագոյն մասը
 ցայտմ այս մեկնութիւնը չէ ընդունած: Սովորա-
 բար նախամեծար կը համարուի սկսիլ երկայն
 ձայնաւորէն իբրեւ այնպիսի. ուստի a ձայնն ար-
 դիւնքն եղած ըլլայ քանակական նուազման մ'այն
 վանկերուն մէջ որոնք իրենց սաստկութիւնը
 կորսնցուցած էին. (տեսակ մը հնդիկեւր. յ.)

Սակայն F. N. Finck (Ueber das Ver-
 hältnis des baltisch-slavischen Nominalakzents
 zum Indogermanischen, Marburg 1875, p. 29)
 գիտնոյն շնորհիւ գիտենք այսօր թէ նախա-
 հնդիկեւր. ձայնաւորներուն անկումը հետեւու-
 թիւն էր երաժշտական շեշտի մը եւ ոչ թէ
 սաստկական շեշտին. նուազման աստիճանին հիմը
 չէ քանակութեան կորուստ մը, այլ երգաձայնի
 կորուստը, ձայնին տեղը բռնելով փափսուք
 մ'որ բաց ձայնաւորներն անգգալի բրած է եւ

վանկական դեր մը շնորհած «վանկական զուգա-
 գիրներու» (coefficients sonantiques, այսինքն՝
 ձ, ձ, նայք, ունգականք) որոնք աղօտ եղող ձայնա-
 ւորը կը կանխէին կամ անոր կը յաջորդէին. (Հմտ.
 իմ գրածս Zur Akzentlehre, ի թերթին Z f.
 vgl. Sprachf. XXXIX, 232 ff.) Անգամ մ'այս
 կէտը դնելով՝ բոլորովին անկարելի է այնուհետեւ
 ընդունիլ այն տեսութիւնը թէ յ ձայն մը երկայն
 ձայնաւորաց նուազման աստիճանն եղած ըլլայ:
 Ուրիշ կարելիութիւն չի մնար՝ բայց եթէ de
 Saussureի տեսութիւնն այն եղանակաւոր-
 մամբ՝ զոր առաջարկած է H. Möller.

Հին յ բաղաձայնն՝ երբ վանկական եղած է՝
 միշտ կը ներկայացուի, ի բաց առեալ հնդիկ-
 երանեանը, a ձայնով. բայց հնդիկերանեանին
 մէջ կը գտնենք (a ձայնին քով)՝ որոշ գրից մէջ՝
 ի մ'ալ: Արդ այս ի ձայնը ծագած է անընդմիջա-
 պէս յէ, թէ պէտք է ընդունիլ a ձայնի մը միջան-
 կեալ միջնորդութիւնը: Այս խնդրոյս լուծումը
 կախում ունի ուրիշ քանի մը խնդրոց պատասխանէն.
 Կար հնդիկեւրոպականին մէջ նախնական a մը՝ որ
 ոչ-նուազեալ վանկերուն մէջ ալ կը գտնուէր. եւ
 եթէ գոյութիւն ունեցած է այսպիսի ձայնաւոր մը՝
 նոյնը հնդիկերանեանի մէջ տարբեր զարգացում
 մ'առած է՝ քան յ ձայնին զարգացումը: Լե-
 զուագիտաց մեծագոյն մասը կ'ընդունի այսպիսի
 ձայնաւոր մը, եւ հնդիկերանեանի մէջ իրեն
 ուրոյն դեր մը կ'ընծայէ: Եթէ այս տեսութիւնը
 ճշգրիտ է, հնդիկերանեան ի ձայնը կրնայ անընդ-
 միջապէս ծագած ըլլալ յէ. եւ նոյնը կարելի է՝
 նոյնպէս նաեւ եթէ de Saussure իրաւունք ունի
 ժխտելու գոյութիւնն իսկ նախնական այսպիսի
 a ձայնաւորի մը՝ որ ոչ-նուազեալ աստիճանը ներ-
 կայացընէ: Ուրիշ տեղ մը փորձած եմ ապացու-
 ցանել թէ նախնական a ձայնաւորն, եթէ
 գոյութիւն ալ ունէր, հնդիկերանականին մէջ

ուրիշ ներկայացուցիչ չունի բայց եթէ *p.* (Z. f. vgl. Sprachf. XXXVI, 75—86. XXXVIII, 399—402.) եւ այս կարծեացս վրայ հաստատուն կը մնամ. (եւ սնսիր. *iti* չեմ նոյնացրներ լատ. *itah* հետ, Mém. soc. lingu. XIII, 206, բայց այս երկու բառերու մէջ նոյն աղբիւր կը գտնեմ՝ զոր ունին սնսիր. *yuvati-* եւ լատ. *yuvanta*. սակայն հոս խնդրոյն այս մանրամասնութեանց մէջ չեմ կրնար մտնել:) Գարձեալ խոստովանած եմ որ չեմ կրնար որեւէ ակնյայտնի հետք մը գտնել նախնական *a* ձայնաւորի մ'որ ոչ-նուղեալ աստիճանին վերաբերէր. բայց չեմ ալ համարձակիր անոր գոյութիւնը բացէ ի բաց ժխտել. այսու հանդերձ աւելի յանդգնաբոյն կ'ըլլար՝ այնպէս բացէ ի բաց հաստատել ձայնաւորի մը գոյութիւնն որ ակնյայտնի որեւէ հետք մը ձգած չէ: Ուստի de Saussure կրնայ իրաւունք ունենալ:

Արդ *v* տարեր բաղաձայնական բնութիւնը բոլորովն ակնյայտնի կ'ըլլայ, եթէ քիչ մ'աւելի մերձուստ քննենք հնդկիւեր. ձայնաւորական փոխանակութիւնքն եւ անոնց ունեցած արդիւնքները բաղաձայններու գրութեան վրայ: Արդէն այս շատ ծանօթ իրողութիւնքս՝ *v* վանկական > *a*, «երկբարբառ» մը -*v*ով > երկայն ձայնաւոր, *v* բաղաձայն > զոյ. (հմտ. հինսլ. սեռ. *žrnáv-e*՝ ձեւէս -*aves*, աս ալ -*ues*, -*aves* ձեւերէ, որուն քով կայ *žrný*՝ ձեւէն -*ū*, աս ալ առէ.) կը յիշեցնեն մեզի՝ աչքի զարնելու չափ՝ այն զարգացումը, զոր ունի *γ* կըմբերէնի մէջ, այսինքն՝ *γ* վանկական > *a* կամ *y*. (օր. *hela*, *hely* «որս», հինիւլ. *selg*). «երկբարբառ» մը -*γ*ով > ճշմարիտ երկբարբառ մը կամ երկայն ձայնաւոր մը (օր. *teu-lu* «րնտանիք» հինիւլ. *teg-lach*; *ty* «տուն» հինիւլ. *tech*; *llu* «գունդ», հինիւլ. *sluag*.) բաղաձայն *γ* > զոյ. (օր. *dy air* «քու խօսքը»՝ ծագած *dy* «քու», *gair* «խօսք» բառերէն:) եւ եթէ մանրամասնու-

թեանց մէջ մտնենք՝ աւելի ալ պայծառ կ'երեւայ *v* տարեր բաղաձայնական բնութիւնը:

Հիւստ արդէն մտադիր ըրած էր այն աչքի զարնող զուգակշռութեան վրայ՝ որ կայ մէկ կողմանէ հնդկիւեր. ձայնաւորական փոխանակութեանց եւ միւս կողմանէ սլաւերէնի մէջ *ŭ* եւ *i* աղօտ ձայնաւորաց անկմամբ յառաջ եկած արդեանց միջեւ. (Hirt, Der indogermanische Ablaut. Strassb. 1900, p. 205.) Այս զուգակշռութիւնը կրնանք ամփոփել հինգ կէտերու:

Ա. Ձայնաւորաց անկումը կը կատարուի եթէ *ŭ* ի միւսնոյն՝ դոնէ նման սկզբանց համեմատ՝ երկուքին մէջ ալ. հինսլ. *vū selē* > *ուս*. *v selē* «ի գեղջ» հինսլ. *vū sunē* > *ուս*. *vo snē* «քնոյ մէջ» հմտ. յն. *σχεῖν*, բայց *ἐκτός*.

Բ. Երկարացումն. հինսլ. *bogŭ*, սեռ. *boga* «Աստուած» սրբ. *bōg*, սեռ. *boga*. հմտ. լատ. *pēs*, *pedis*. յն. *πατήρ*, *πατέρα*.

Գ. «Ձայնաշրջութիւն» հինսլ. *e* > *էհ*. *e: o*. (*lecicē* «թռչել» *lot* «թռիչք») հինսլ. *ē(ē)* > *էհ*. *e: a* (*vo lesie* «անտառի մէջ» *las* «անտառ») հմտ. հնդկիւեր. փոխանակութիւնքն *e: o* (*φῆρω*: *φῶρος*; *ἄγρε-τε*: *ἄγο-μεν*) եւ *ē: ā* (լատ. *legēs*: *legam* - *āmē*) տես Z. f. vgl. Sprachf. XXXVIII, 404.

Դ. Բաղաձայններու բաղադրեալ խմբերն՝ որոնց պատճառն էր հնագոյն ձայնաւորաց անկումը, իրարմէ չափազանց պլակերպ զարգացումներ կ'ունենան. հինսլ. *būčela* «մեղր», *ուս*. *pčela*, *էհ*. *piszczola*, *էխ*. *včela*, սլով. *čebela*. — *ուս*. *chorŭ* «ժանտակուղ», *էհ*. *tchórz*, *էխ*. *schoř*, սերբ. *tvor*. — հինսլ. *dūšti* «գուտար» *ուս*. *dočŭ*, սեռ. *dōčeri*, նուազ. *dočka*, *էհ*. *cora*, *córka*. *էխ*. *dcera*, սլով. *hčŭ*, սրբ. *kčŭ*, *šči*, *čer*. — *էհ*. *cnota* «ուաքինութիւն» **čistŭnotat*, *էխ*. *ctnota*, *ctnost*, *cnost* «ուաքինութիւն» *ուս*. *čestnostŭ* «համեստութիւն» սրբ. *časno* «համեստութիւն» — *էխ*.

uštknonti «խածնել» *u-ščip-naŋik, եւն: Ասոնց
 ձայնական հանգամանքները շատ ինքնուրոյն ըլլա-
 լով (čstn-, ščpn- եւն խմբեր)՝ յայտնի է որ նոյն-
 պէս շատ առանձնայատուկ կ'ըլլային այն օրէնք-
 ները՝ զորոնք կրնայինք հոս բանաձեւել, եւ բաւա-
 կան յաճախ ալ խառնուած է ասոնց մէջ նմանա-
 կազմական նորութիւն մը կամ ժողովրդական
 ստուգաբանութիւն մը: Արնանք համեմատել յա-
 ջորդաց նման հնդիկեր. փոխանակութիւնները՝
 սնսիր. plīhan, յն. σπλήν, լատ. lien, հինիւր. selg,
 բրետ. fclc'h, հինսլ. slēzena, լիտ. blužnis, հայ.
 փայծաղ. կամ թերեւս՝ սնսիր. jihvā, աւեստ.
 hizvā-, լատ. lingua, lingua, հինիւր. tenge, կրմ.
 tafod, հինսկան. tunga, յն. γλῶσσα, γλῶσσα
 (շերտնդաս), ալբ. gjuhë, ջյիւէ, հինսլ. jezý-kü, լիտ.
 lėžiūvis, հայ. լէշ-- (սկզբան խումբը՝ zdlngh-?)
 Հնդիկեր. համեմատութիւնքն չեն կրնար ստու-
 գութեան այն ստոխճանն ունենալ՝ զոր ունին
 սլաական համեմատութիւնքը. բայց զուգակշռու-
 թիւնը կայ ու կը մնայ, եւ ասի մահուան ամենա-
 ծանր ազդարարներէն մին է հնդիկերոպական այն
 կարգի լեզուազիտութեան համար՝ որ կը կարծէ թէ
 ամենահին եւ ամենամթին բառերը կրնայ անգա-
 մահատել, իբր թէ խնդիրը միայն ուղիղ վերլուծ-
 ման վրայ ըլլար, մասնիկներն ու արմատներն ան-
 փոփոխ մնացած ըլլալով: (Ար ներուի ինձ անշուշտ
 որ հոս յիշատակեցինք հնդիկեր. երկու օրինակներ
 ալ, որոնք՝ ուրիշ կողմանէ նկատելով՝ յաջորդ կէտին
 կը վերաբերին:)

Ե. «Վանկական զուգադրաց» զարգացումը.
 (տես Saussure, Système etc. p. 8, 135.)
 Սլաւերէնի մէջ j, v (հնագոյն ատենները ու հնչուած)
 (n), m, r, l ձայները կրնան վանկական դեր մը
 ստանձնել, եթէ՝ աղօտ ձայնաւորաց անկմանէն
 ետքը՝ երկու բաղաձայններու մէջ տեղ գտնուին.
 (բաղաձայն կը հաշուի նաեւ գաղտնիք.) բայց նոյն

գրից մէջ կրնան նաեւ պահել իրենց բաղաձայն-
 պաշտօնը, եւ ըստ հետեւորդի ենթարկուիլ այն
 բաղաձայնն ալ լափոխութեանց՝ որոնց մասնուած են
 բաղաձայններու խմբերը: Մանրամասնութեանց
 մէջ մտած ատեն յիշելու ենք որ սլաւ մայր-լե-
 զուի հանգամանքները շատ տարբեր էին այլեւայլ
 զուգադրաց համար. եւ ասոր համար շատ քիչ
 պիտի ըլլան մեր ատաղձները՝ ոնգականաց եւ յ
 տառին համար, մինչդեռ քիչ մ'աւելի առատ են
 յի եւ բաւական ճոխ՝ ի եւ լ տառերուն համար.
 (սակայն պէտք չէ շփոթել ի եւ լ զուգադիրները՝
 որոնք հինսլաւերէնի մէջ բաղաձայն էին, չ'եւ լ
 վանկականաց հետ՝ որոնք հնդիկեր. մայր-լեզուէ
 ժառանգութիւն մնացած էին՝ բայց հինսլաւերէնի
 մէջ ձախողակի նշանակուած. այս չ'եւ լ վանկա-
 կանք հոս մեր խնդրոյն չեն վերաբերին:)

«) Ռնգականաց համար կրնանք յիշատակել
 միայն m ձայնն որ ու եղած է բառերուս մէջ՝ չէն.
 sedm «Եօթն», osm (ուսկից sedum, osum)՝ հին-
 սլաւականներէս sedmъ, osmъ. միւսլեզուները գոռա-
 թութիւնը բարձած են՝ ներմուծելով նմանակազ-
 մական ձայնաւոր մ'որ կը ներկայացնէ հին ու կամ
 ի ձայները, այսպէս՝ ուսւ. vosemъ, լեհ. siedem,
 osiem, օրբ. sedam, osam. Բայց ուսւ. semъ ձեւին
 մէջ d տառին իյնալը կը վկայէ թէ m իւր բաղա-
 ձայն-պաշտօնը պահած էր՝ վերջատառ ու ձայնին
 իյնալէն ալ ետքը. (որ վերջատառին յիշատակը
 պահած է ուղղագրութիւնը:) Եւ ուսւ բառերս՝
 zisnъ «կեանք», bolčsnъ «հիւանդութիւն», որոնք
 ժողովրդեան բերանը կը հնչուին (եւ երբեմն կը
 գրուին ալ) žisti, bolčsti, ունի n բաղաձայն մ'որ
 իւր երգաձայնը կորսնցընէն ետքը՝ փոխուած
 եղած է -č- (հմմտ. sn > št չերեմիւսերէնի մէջ,
 տես Thomsen, Berörlnger mellem de
 finske og de baltiske Sprog, ի գիրս՝ Գանիա-

կան ճեմարանի Յիշատակագիրը, Շրջան Զ, Հար. Ա, էջ 223)։

Բ) Բառակցւած յի- խումբը, որ սլաւ մայր- լեզուի մէջ բառական յաճախագէտ էր, նորագոյն լեզուաց մեծագոյն մասին մէջ սովորաբար կը ներ- կայացուի ի ձայնով. (բայց սերբերէնի շեշտը կը ցուցնէ որ այս ի շարունակութիւն մըն է յ ձայնին (Հմմտ. § 7.) սրբ. igrā, չեխ. jehla «ասեղ» այս jehla բառին մէջ ի ձայնի պահուիլն արտասովոր է. թերեւս յ. սեռականի ազդեցութեան կրնայք վերագրել)։ Սակայն եւ այնպէս չեխերէնի մէջ յ բաղաձայն կը մնայ՝ jmeno «անուն» jho «լուծ» այս յ իյնալու ենթակայ է. նոյնը կը հնչուի ձեւիս մէջ՝ ne-jdu «չեմ երթար», բայց չի հնչուի ձեւիս մէջ՝ jdu «կ'երթամ» եւ չի ալ գրուի բառիս մէջ՝ hra «խաղ», սերբ. igra. Լեհերէնի մէջ կայ նոյնպէս gra «խաղ», skra «կայծ» ուս. iskra (բայց սովորաբար է ի < յ, նոյնպէս երբեմն չեխե- րէնի մէջ. կանոնները շատ նրբին են)։ Ստորին- սորաբերէնի մէջ կ'ըսուի gla «ասեղ» (= բարձր- սորաբ. jehla, տես Mucke, Historische u. ver- gleichende Laut- und Formenlehre der nieder- sorbischen Sprache. Leipz. 1891, p. 133)

Գ) Երբեմն v վանկական գեր ստանձնած է. հինսլ. vūpiti «գոչել», սրբ. ūpiti, չեխ. ūpěti. (ուսերէնի մէջ դժուարութեան առջեւն առնուած է ու ձայնաւորը պահելով՝ vopijati.) — հինսլ. vū «մէջ» սրբ. u, չեխ. v, ve, u. Այս երեւոյթը սրբե- րէնի մէջ կանոնաւոր է. հինսլ. vīčera «երեկ» ուս. včera. լեհ. wezoraj, չեխ. včera, սրբ. jūčera, (յ նախակցով մը)։ Ընդհակառակն v բաղաձայն մնացած է հինսլ. dvīri «գուռ» լեհ. drzewi (տա- ուտեղափոխութեամբ) հինսլ. vīsja (իգ.) «ա- մէն», սրբ. sva. (արական հինսլ. vīs, սրբ. vas եւ նմանակազմութեամբ sav.) — հինսլ. evit- «ծաղ- կիւ», լեհ. kcieć, չեխ. ktvu. — հինսլ. svitēti

«փայլել», չեխ. skvěti se. — հինսլ. zvinēti «հնչել» ուս. zveněti, չեխ. zněti.

Դ) Սրբերէնի մէջ r եւ l զուգադիրք վանկա- կան դերն առած են լիակատար կանոնաւորութեամբ մը, հինսլ. սեռ. krūvi (krūve,) սրբ. krvi, եւ նոյն իսկ սրբ. krv = հինսլ. krūvi (ուզզ.) «արիւն» չեխերէնի մէջ ուղղական է krev (ն ձայնաւորը կանոնաւորօրէն պահելով) սեռ. krvi (որ երկվանկ է)։ Պուսերէնի մէջ դժուարութիւնը բարձուած է՝ ու ձայնաւորը պահելով՝ krovī, սեռ. krovī. (եւ ասի ընդհանուր կանոնն է ուսերէնի մէջ)։ Նոյնպէս l տառին համար. հինսլ. slīza «արտաք» սրբ. sūza, չեխ. slza. (երկվանկ.) ուս. slezá. Բայց լեհերէնի մէջ r եւ l պահած են միշտ իրենց բաղաձայնի պաշտօնը ազատ ձայնաւորին իյնալէն ետքը. krew, սեռ. krwi (միավանկ) «արիւն», lza (միավանկ) «արտաք»։ Ար յիշեմ դարձեալ՝ հինսլ. blūcha «լու» լեհ. pchla. — հինսլ. o-slip-nqti «կոյր- նալ» լեհ. olsnqć. — հինսլ. oplacyty, նորլեհ. olfity «առատ» (տես Baudouin de Courtenay, Szkice językoznawcze, T, 393.) լեհ. przemyski՝ այսինքն Przemyślցի։ Չեխերէնի եւ ուսերէնի մէջ նոյն զարգացումը սովորականն է բառին սկիզբն ու վերջը։ Միավանկ են սա սեռականներն եւ ասոնց նմանները՝ ուս. liva, չեխ. lva «առիւծի» ուս. rta, չեխ. rtu «բերնի, շրթունքի» եւ l տառն ին- կած է յաջորդաց մէջ՝ ուս. mogū, չեխ. mohl «կրնար» հրամայականի մէջ ուս. syprī «տարածէ, թափէ», եւ գոյականիս մէջ ուս. rublī. (թէպէտ եւ ուղղագրութեան եւ հնչման երկուսն ուրիշ ձեւե- րու նմանողական ազդեցութիւնը կը ձգտին օրինա- կաց մէկ մասը վերանորոգելու)։ Բառամիջին՝ այս զարգացումը ուս. եւ չեխ. լեզուաց համար՝ կը գտնուի ներքին վանկի մը մէջ՝ հինչեխ. zrcadlko «հայելի» (նուագական zrcadlo «հայելի» բա- ւին) նորչեխ. zrcátko, եւն. (Gebauer, Histo-

rická mluvnice jazyka českého, I. Գրակ. 1894, էջ 367 եւն.) — Տինսլ. *po-glūt* “կլել.,” չեխ. *polknouti*, լեհ. *polknąć* (-kn- -tn-է.) տես Nitsch, *Materyaly i prace komisji językowej akademii umiejętności w Krakowie*, III, 291.) — Տինսլ. *skoklitznati*, ռուս. *skotizniti* “սահիլ. — ռուս. գռւկն. *pere-ksti* = *perekrestī* *krestiti* “խաչակն. քել. բառէն. (տես Skazki kota murlyki. Պետրբ. 1895, p. 342.) Ներքին վանկերուն մէջ Ռուսերէնն աւելի հակամէտ է քան այլուր աղօտ ձայնաւորները ձգելու առանց հետքի մը. *pere-ksti* ձեւին հետ կրնայ համեմատուիլ *počtiti* “պատուել.,” (-čst-է.) որուն քով կայ *čestiti* “պատուել.,” Զեխերէնի համար նշանակելու է որ ֆ երբեք վանկական դեր առած չէ. չեխ. *třtina*, ռուս. *trostina* “եղէգ.,” Տինսլ. *gr̃mēti* “որոտալ.,” ռուս. *greměti*, չեխ. *hřmíti*.

Այս տեղ միայն համառօտիւ ստուերազօծեցի վանկական զուգադրաց սլաւերէնի մէջ ունեցած զարգացումը, առանց մոռնելու մանրամասնութեանց մէջ՝ որոնք մասնագիտաց լաւ ծանօթ են, իսկ հոս աւելորդ պիտի ըլլային: Սակայն թերեւս հարկաւոր ըլլայ հոս պատասխանել տակաւին սա հարցման՝ ինչպէս կարելի էր որ հնչական զուգադիրք իրենց բաղաձայնի-պաշտօնը պահած են այն դրից մէջ՝ որոնց այնչափ օրինակներ տեսանք ցայժմ: Անտարակոյս իրենց տարապայման սղու-թիւնն (սուղ քանակութիւն) էր, որ իրենց այս արտասովոր դերը թոյլատրած է անոնց. կամ ընդհակառակը՝ վանկական զուգադիրք վանկական դերը չեն կրնար ստանձնել առանց քիչ մ'աւելցրնելու իրենց (նախաձայնաւոր) բաղաձայնի քանակութիւնը: Սակայն եւ այնպէս այս խնդիրը կը թողում ձայնաքննաց, բայց յայտնի բան է որ անբաւական պիտի մնայ վանկերու բնութեան մասին յայտնուած ամէն տեսութիւն՝ որ չի համաձայնիր

փորձառութեան իրողութեանց հետ. (օրինակի համար՝ այն որ չի մեկնէր արդի լեհ վանկերը):

Հնդկեւր. փոխանակութեանց քննութեան անցնելով՝ պէտք չունիմ օրինակներ բերելու այն քաջածանօթ իրողութեան համար թէ վանկական զուգադիրք վանկական դերը կրնային ստանձնել: Ինծի կը բաւէ հոս օրինակներ բերել այն աւելի նուազ ծանօթ իրողութեան համար թէ նոյները՝ բաւական նման պարագայից մէջ՝ կրնային նաեւ պահել իրենց բաղաձայն-դերը:

ա) Ռնգականք. Տինսլանդ. *kol* “ածուխ.,” հմտ. սնսիր. *āngāra-m*, լիտ. *anglis*, Տինսլ. *agñi*. — գոթ. *bai*, յն. *ἄμφο*. — գոթ. *bi*, յն. *ἀμφί* (հմտ. ինչ որ ըսած եմ սա գրութեանս մէջ՝ *Aspirationen i Irsk*, p. 192; քիչ մը դժուար է մեկնել և ձայնը սնսիր. *uñhāu* բառին եւ օ ձայնը Տինսլ. *oba* բառին մէջ, որ ձայնները պէտք է որ ծագած ըլլան *m* բաղաձայնէ. աւելի դիւրին է բայց ոչ աւելի հաւանական՝ պարզապէս այսպէս բաժնել *ἄμ-φω*, *u-bhāu*, *o-ba*.) — սնսիր. *hiñsati* “լիտսէ, սպաննէ,” **gʰhigʰhns-է*, եւն. (տես J o h. S c h m i d t, *Kritik der Sonantentheorie*, Weimar, 1895, p. 57—68, 188.) Ես ընդունած էի թէ *n* մ'ինկած է՝ 1 եւ *ḡh* ձայններուն միջեւ Տինսլ. *selg* “փայծաղն” բառիս մէջ (Z. f. vergl. Sprachf. XXXVIII, 402) եւ երկու բաղաձայններու միջեւ այն կատարեալներու մէջ, որոնց ներկայները ուրեղական ունին. (Տնդիկեւր. **jejouga*՝ **jejoungat*, որուն քով կար **junégmī*, եւն. Indogerm. Forschungen, II, 327—9.) Հմտ. յն. *φάλαγξ* - τὸ ἐπιμάχες καὶ στρογγύλον ξύλον (այսինքն) “φάλαγξ՝ երկայնաձեւ ու կլոր փայտ.,” Տին-բարձր-դերմ. *balko* “դերան, հեծան” — յն. *φάρυγξ* “ստուգն” (կոկորդի). Տինսլանդ. *barki* “ստուգն” (այլ. *bark* “փոր”?):

բ. Պէտք է ընդունել որ ի մ'ինկած է ամէն
(v): ար. փոխանակութեան մէջ: Յիշատակած եմ
զատուք արդէն սա տեղերը՝ Materyaly i prace
komisyi językowej akademii umiejętności w
Krakowie, I, p. 171. Հմմտ. Z. f. vgl. Sprachf.
XXXVIII, 314, 316, 315.) Ահա քանի մ'օրինակ-
ներ. յն. δέρη «վեղ» *g'erūāt, ասալ *g'erūāt,
Հմմտ. սնսկր. grīvā «վեղ», հինսլ. grīva «բաշ»,
— հինսլ. *vrēsū «ցախ», լեհ. wrzos եւն. *verko-է,
այս ալ *veriko-է, Հմմտ. յն. ἐρείκη, հին իրլ.
fróich, — լիտ. szarmā «եղեամ», հինսկանդ.
hrim. — լատ. curvus, հինսլ. krivā, լիտ. kreivas
«կոր», — հինսլ. prachū «փաշի», ռուս. péroch,
Հմմտ. սնսկր. pūrišam. — յն. χάρφος, Հմմտ.
σάροφος. — հին իրլ. selg «փայծաղ», Հմմտ.
սնսկր. plihán-, լատ. lien. — լատ. ulmus, հին-
սկանդ. álmr «կնձի», Հմմտ. կրմր. llwyf «ծա-
գած» *leimāt. — լիտ. elksnis «լաստենի», Հմմտ.
հինսլ. jelicha, հին-բարձր-գերմ. elira. Այս ամէն
դէպքերու մէջ չ'ձայնը կը գտնուէր նայի մը եւ
բաղաձայնի մը միջեւ, այսինքն՝ այնպիսի դրից մէջ,
ուր չ'ձայնին արտաբերութիւնն աւելի դիւրին էր
քան թէ երկու պայթուցիկներու միջեւ: Երկու պայ-
թուցիկներու մէջ չ'ձայնը թերեւս երբեք բաղա-
ձայն մնացած չէ. կամ դոնէ ասի շատ ցանցաւ
դէպք մըն է՝ որուն ուրիշ օրինակ մը չ'էմ կրնար
յիշել բացի յաջորդէս՝ լիտ. szeszkas «ժանտա-
կուղ», սնսկր. kačikā.

գ) Բաւական ցանցաւ են օրինակները և ձայ-
նին համար որ երկու բաղաձայններու մէջ կը գրա-
նուէր: Բլումֆիլդի յիշած օրինակները (Bloom-
fieldի Beiträge zur Kunde der indogermanischen
Sprachen, XXIII, 107ff) կ'արժեն որ
մանրամասն քննուին, բայց՝ դոնէ մասամբ՝ կրնան
ուրիշ կերպերով ալ մեկնուիլ: Արնանք ժխտել թէ

ստուգաբանական կապ մ'ըլլայ *snusó-s «նու»,
յն. νύός, սնսկր. snusā բառերուն եւ *sūnu-s
«որդի», սնսկր. sūnu-š եւն բառերուն մէջ. բաց
աստի սկզբան *sūn- խումբը նման մ'ունի՝ սլաւ
վերջին օրինակին մէջ զոր յիշեցինք գ) հատածին
մէջ: Լատ. crās թերեւս է *kruās, տես § 5. —
սնսկր. cras «վաղը», ալ թերեւս *kruas է. հոս րա
գրափոխութիւն մ'ըլլալու է արի տեղ. տես շարք
մը նման գրափոխութեանց մասին ըսածս՝ ի Z. f.
vgl. Sprachf. XXXIX, 459. Մէյէ բառակրթան
հնդիկներ. ար: ր փոխանակութեան մը մասին շատ
նշանաւոր տեսութիւն մը յայտարարած է. (Mém.
soc. lingu. XIII, 38.) Առանց հոս մանրամասնու-
թեանց մէջ մտնելու՝ կ'առաջարկեմ այս փոխանակու-
թիւնը մեկնել աւելի հնագոյն փոխանակութեամբ՝
ար: րա (սնսկր. varša- «անձրեւ», յն. քրոշ «ցոլ»,
*uerso-է: սնսկր. rasa- «խոնաւութիւն», լիտ.
rasā, հինսլ. rosa, լատ. rōs՝ *ruoso-է, ասալ
*uroso-է, եւն: Սլաւերէնի նման գրափոխութիւն
մը յիշուեցաւ վերը՝ գ) հատուածին մէջ:

դ) Աւելի ցանցաւ են օրինակները բաղաձայն
նայերուն համար՝ որոնք երկու ուրիշ բաղաձայն-
ներու մէջ կը գտնուէին: Արնան յիշուիլ գրափո-
խութեան քանի մը դէպքերն՝ որոնց մասին արդէն
խօսք եղաւ. (սնսկր. cras՝ *kruasէ, եւն:) Եթէ
ներեւի է ընդունիլ հնդիկներ. այսպիսի փոխանա-
կութիւններ՝ ինչպիսի bhr-: bh- (լատ. franġo:
սնսկր. bhandjmi, հյ. բէլ-աւէ.) կրնայ ենթա-
դրուիլ որ bh- ձեւն ի սկզբանէ իսկ նուազման աս-
տիճանին կը վերաբերէր: Յն. σπλῆν «ծագած է
*pslōhen-է, եւ հոս բաղաձայն ն է որ ցիի անկման
պատճառ եղած է:

Այս բառերէն ետքն ալ կարելի չէ տա-
րակուիլ յ ձայնի անկման պատճառին նկատմամբ
այսպիսի դիպաց մէջ՝ ինչպէս սնսկր. devā-tta-

“յատուածոց տուեալ” : լատ. *datus* (Հմմտ. *an. pere-ksti : krestī*) լիտ. *duktē* : յն. *Дукъ* Եւն. Այսիւքն՝ յ Բաղաձայն մնացած էր այս ամէն գիւղացի մէջ : Գարձեալ վերը է) բաժնին մէջ յիշուած ներուն նման գրափոխութիւններ ալ կը գտնուին՝ *an. soloma*, սրբ. *slāma* “յարգ” ծագած ձեւերէն **kōlmā* < **kōlmā*, որոնց քով կայ յն. *χάλαμος*՝ որ -*ly*- կը պարունակէ : Նոյնպէս լիտ. *ārklas* “արօր” յն. *ἄροτρον* քով : Այս գրափոխութիւնը կը գտնուին նաեւ *an. anas* (բաղ.) եւ վերջապէս *z*, եւ չիւսերու քով՝ լիտ. *klāsiu* “խնդրեմ” կը համապատասխանէ սնսր. *-išyāmi* աւարտող տպոյն ապառնայ մը եւ իմաստն է՝ “կը բաղձամ լսել” ինչպէս գեղեցիկ մեկնած է Վ. Շուլցէ (Wilh. Schulze, *ի Տեղեկագիրս Բրուս. Ճեմարնի, Բն. բաժին, 1904, LV, 1434 ff. պէտք է աւելցնել սրբ. slūšati “լսել” եւն.*) : Այս վերջին գէպքիս մէջ գրափոխութիւնը սահմանափակուած չէ բալթիկեան եւ սլաւ լեզուներուն համար միայն, այլ նոյնը կը գտնուի բոլոր հնդեւրոպացի լեզուացի մէջ : Վասն զի այս կերպով մեկնելու է հնդեւրոպ. փոխանակութիւնքս՝ *ē(i) : i, ēu : u* եւն. (*ēi : epxē*, այս ալ *eipē*, եւ *i : ipē*) : Այս փոխանակութեանց օրինակաց մասին, զորոնք կը նշանակէ Վ. Շուլցէ, *ընթերցողը կը խաւրեմ Հիրտի գործոյն. (Hirt, Der indogerm. Ablaut, p. 33 ff.) վերջապէս ծանօթ է որ նորուեգիացի մեծ լեզուագէտը Sophus Bugge գերմանական լեզուացի համար կ'ընդունի գրափոխութիւն մ'այնպիսի խմբերու՝ որոնք բաղաձայն մ'ունենին եւ անոր յաջորդող յ մը, որուն արդիւնքն եղած կ'ենթադրէ գրափոխութիւնս՝ *i + քաղնայն* (ի *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache u. Literatur, XXIV, 425 – 463*) : Եւ զարմանալի բան մը չէր որ յ (այսինքն *γ*) փոխուէր ըլլար *z* եւ պէտք է խոստովանիլ*

թէ Բուզգէի յիշած օրինակներուն մէկ մասը բաւական հրապուրիչ է. (օրինակ՝ *an. ar* “թիակ” : սնսր. *aritra-m*. իսկ լիտ. *vaĩras* եւ *Ֆինն. airo* գերմաներէնէ փոխ առնուած են, տես Vilh. Thomsen, *Beröringer mellem de finske og de baltiske Sprog, 110*, Հմմտ. Wiedemann, *ի Beiträgen zur Kunde der indogerm. Sprachen, XXVIII, 33*.) Ամենեւեւ չաւանական օրինակներուն մէջ եղածն է՝ *u + v*, նայ *u + v*, *an. u* անգական *u + v*. Սակայն բացայայտ է որ այս գրափոխութեանս պայմանները տարբեր ըլլալու են այս կամ այն կերպով այն պայմաններէն, որոնց կը հանդիպինք՝ օրինակի համար՝ սա բառերու մէջ՝ *հին-բարձր-գերմ. halm*, *հին-սկանդ. halmr* “յարգ, ունդ” :

Պէտք չէ զարմանալ որ նախահնդեւրոպ. ձայնաւորացի անկման արդիւնքները քննելով՝ բարբառական այլակերպութիւններ կը գտնուին :

1 Այս բացատրութիւնը գործածելով թերեւս շատ ընդարձակ ասպարեզ մը թողուցած կ'ըլլանք : De Saussure միայն *Ե ձայնին անկումը կ'ընդունի (Système primitif, p. 49)* : Թէպէտ եւ փորձագետութիւնն այս լիճալոյն նպատակը է, սակայն նոյնը գրեթէ անըմբռնելի կը մնար ցորձափ որ նուազման աստիճանը կը համարուէր թէ սաստկութեան շեշտին արդիւնքն ըլլայ. փասն զի այն ատեն կ'երեւայ թէ կը հետեւէր ասկէ թէ հնդեւրոպականին մէջ նախահնդեւրոպ. ընթացիկն ուրիշ որեւէ ձայնաւոր չկար բաց եթէ *Ե* միայն : Սակայն այժմ գիտենք որ նուազումներով շեշտական ուղարկի (*ton*) մ'արդիւնքն է. եւ կրնանք ընդունիլ թէ նախահնդեւրոպ. ընթացիկն ունէին փակ ձայնաւորներ (*u, i*) որով զփութարութիւն շեշտ ունենար մեկնելու թէ ինչու ասոնք երբեք ինկած չեն գոնէ բառասկզբան կամ բառամիջին : (Հնդեւրոպ. **snusō-s* եւն. *սնս* մէջ բաղաձայն մըն է ինկածը) : Ընդհակառակն եթէ՝ նախահնդեւրոպ. ընթացիկն բաց *Ե* ձայնաւորին քով գոյութիւն ունէին ուրիշ բաց ձայնաւորներ ալ ինչպէս *o* կամ *a*, ասոնք անտարակոյս կրնային իյնալ :

26-նք կրնար հնդիկներ. ճշմարիտ մայր-լեզուն վերանորոգել. չենք իսկ կարող աւելի վեր ելլել լեզուագիտական այն վիճակէն անդին, որ կը նմանէր այսօրեան սլաւական լեզուաց վիճակին: Պատմական ձեւերու ծայրամասութեան կէտը (point de convergence վերին միացման կէտը) չենք կրնար ամէն անգամ գտնել համեմատութեան ձամբով. երբեմն չենք իսկ կարող զանոնք առեղծուլ՝ բայց եթէ փորձառութեան սահմաններէն անդին ալ անցնելով. այսպէս «փայծաղ» նշանակող պէսպէս ձեւերը իրարու կը միանան ծայրամասութեան այնպիսի կէտի մը վրայ որ հնդիկներ. ձայնաւորներու փոխանակութեանց գոյութենէն ալ յառաջ կամ հնագոյն էր. (տես Z. f. vgl. Sprachf. XXXVIII, 402.) Եւ եթէ բարբառական այլակերպութիւնքն ամէնէն աւելի աչքի կը զարնեն երբ խնդիրը ծայրի մասին է, պատճառն այն է որ այս ձայնն աւելի զգայուն էր եւ աւելի ենթակայ այլ-այլութեանց քան միւս վանկական զուգադիրները: Կրնանք յառաջ բերել տակաւին քանի մ'ուրիշ փաստեր ալ որ յ տարեր բաղաձայնական բնութիւնը ցուցնելու կը նպաստեն: Պատճառ մը չունիմ յետո կոչելու իմ այն ենթադրութիւնս՝ զոր բրած եմ (ի գիրս Indogerm. Forschungen, II, 326) ներկայից իններորդ դասին ծագման նկատմամբ, ընդունելով որ յ մ'ինկած է բաղաձայնի մը եւ բաղաձայն յի մը միջեւ: Մանաւանդ թէ կը ցաւիմ որ յետոյ յ զուգադիրն բնութեան մասին աւելի վերապահութեամբ խօսած եմ. (Z. f. vgl. Sprachf. XXXVI, 86) եւ զանի ոչ-վանկական ձայնաւոր մը նկատած եմ (Z. f. vgl. Sprachf. XXXVIII, 407, 409:) Ինծի համար չքմեղութիւն մըն է այն դժուարութիւնը՝ զոր կը յարուցանեն կարգ մը դէպքեր, ուր հնդիկներ. e մը կ'երեւայ թէ կը ներկայացնէ նախահնդիկներ. շըջանին վանկական զուգադիր մը. յն. πῶδες «երկու

ոտքեր», πῶδες «ոտքեր», սնսիր. jajāna, յն. γέγονε կան ու կը մնան սա ձեւերու քով՝ սնսիր. vjāu «երկու գայլեր», յն. λύχω, սնսիր. յք. ուղղ. vjās, հինիւլ. -u աւարտող յք. կոչականքն, սնսիր. tasthāu «կանգուն էր»: Սակայն ի վերջոյ այս զուգադիրը կրնար յի մերձաւոր ձայն մ'եղած ըլլալ բայց աւելի առաջակողմով հնչուած: Յամենայն դէպս այս չափազանց դժուարին խնդիրն ազդեցութիւն մ'ընելու չէ յ զուգադիրն մասին մեր ունեցած կարծեաց, քանի որ ասոր բնութիւնը շատ պայծառ կը տեսնուի:

Բառասկզբան՝ բաւական յաճախադէպ էր յ հաղագայինը: Բայց վերը յիշուած դերանուններէն եւ մակբայներէն (լատ. *ollus*: *alius*, յն. ἄλλος: հինիւլ. *and*, լատ. *aequus*) եւ բայ ի այն մակբայներէն (նախադրութիւններէն)՝ զորոնք յիշատակած է Մէլէ (Meillet, *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du v. sl.*, p. 155; ἐπί: ἀπό եւ քանի մ'աւելի նուազ պայծառ դէպքեր), տակաւին կրնայինք յաւելուլ, որչափ կ'երեւայ, օրինակներու նշանաւոր թիւ մը. հինսլ. *v-czati* «կապել»: յն. ἄρχω, սնսիր. *u*: յն. *ad*. եւ մաս մ'այն գիպաց՝ զորոնք ուսումնասիրած է Սօսիւր, (*de Saussure, Système primitif*, p. 276—283.) եւ վերջապէս ուրիշ բառեր ալ (*ἄχρος*: *ἄχρις*, *ἄχρος*: *ἄχρος*, տես Brugmann, *Die Demonstrativ-pronomen*, p. 120.) Բայց եթէ զաստիք լիովին թուել ուղէինք, հարկ պիտի ըլլար ուսումնասիրել մանրամասնութեանց մեծ բաղաձայնութիւն մը, այն պատճառաւ որ բաղաձայնութիւն հնդիկներ. լեզուաց մէջ բառասկիզբն այլափոխութիւններ կրած է:

Յ Ա Ն Կ

2ԱՅՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

-o > -a հայերէնի մէջ 59.
oi- > ai- հայերէնի մէջ 44.
Բաջահնական զ հայերէնի
մէջ 52—54:
Անկումն -ի ձայնի (հին եւ
արդի) հայերէնի մէջ
32—3, 49—50, 54—56,
62—64.
Ընդմիջարկումն ի ձայնի
մը հայերէնի մէջ 51—54.
Անկումն j-ի մը ուսերէնի
մէջ աննմանողութեան
պատճառաւ 10—12.
Անկումն j-ի կարգ մը սլաւ
լեզուաց մէջ sandhi-ի
մը պատճառաց համար
10—14.
j-ի խմբի զարգացումն սլաւ
լեզուէնի մէջ 31, 71—72,
74.
Վանկական զուգարիքը ի-
րենց բաղաձայնական պաշ-
տօնը կրնան պահել երկու
բաղաձայններու միջեւ՝ m,
n 71, 75. ի 70—72,
75—76. u 72—78. r. l
73—74, 77 78.
-v-ի զարգացումը հայերէնի
մէջ 33 եւն.
-zn- > st- ուսերէնի մէջ
71.

կանոնը sandhi-ի (Աւե-
ստա, հինիւր., լեհ.)
51—52.
Շեշտ սաստկութեան եւ
հակադրութեան հայե-
րէնի (դանիական եւ
գերմանական լեզուներու)
մէջ 44—46, 63—64:
կոչականաց շեշտը հայե-
րէնի մէջ 47—48.

2ԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՄԱՆԱՅԻՆՈՒԹԻՒՆ

Մասնիկներն -ել, -ւ, եւ
հայերէնի մէջ 36,
-en- եւ -ien- բները հայե-
րէնի մէջ 42.
Հայերէնի բացառականը 58.
Ածականաց հոլովումը հայ-
երէնի մէջ 37—39.
Հայերէնի -m վերջաւո-
րող տրականները 33—34,
40—41, 44—45.
Հայերէնի -r եւ -y վեր-
ջաւորող սեռականները
40—41,
Հնդկեւր. Գերանուանք:
Ջնջումն 80-ի սկսող
ձեւերու *so, *sā, *tod
հոլովակերպի մէջ 3,
11—12, 58—59. *eno-
*ano-, եւ հոլովակերպի

*e-, *ei- 29. տարբերու-
թիւն իմաստի *ano- եւ
*anjo- ձեւերու մէջ 61—62.
տարբերութիւն *andhab
եւ *anteroi-ի մէջ 63. հին
*ki- դերբայի հոլովումը
21—24. ki- բունը *to-
բնոյն ազդեցութիւնը կը
կրէ 8, 58—59. «այսօր,
այս գիշեր», եւն նշանակող
բառերը 17, 23. *e-to-
*ei-to բարդութեանց նշա-
նակութիւնը 14 եւն
60. *e-ki- եւն 61—62.
*ki-go- ձեւն *ta-go- ձեւին
քով եւն՝ 8, 64.
Յօդը արաններէնի եւ ուս-
մաներէնի մէջ 5—6.
Յօդն որ հայերէնի մէջ յա-
րաբերական նախադասու-
թիւն մը կ'որոշէ 7,
51—52, 55—57:
Յօդին տեղականքն հայերէնի
մէջ 57—58.
Հոլովում գոյականի մ'ու-
րուն յօդ մը կը յաջորդէ
55—56.
Հոլովում -յ- եւն բառերու
64—65. շեշտ -յ- եւն
բառերու. 44—45, 47—48.
Հոլովում -u- եւն բառերու
48—49, 50—51, 59—60.
ի նշանի, ի նշանի բացա-
ռականքն 60. նշան, -այ,
54 -ե, -րէ, -ի 59.
Հոլովում -այ- եւն բառե-
րու 35, 39—42.
կրկնաձեւ հոլովում -u-
-այ- եւն բառերու գոր-
ծիականին 34, 41, 59—60.

Հայերէնի բայերն՝ «երեւոյ»,
«երեւոյ», «երեւոյ» 49.
Խառնուած 35.
Ուղղականաւ ներկայք
հնդկեւրոպականի մէջ
75, 79.
Նախադրութեան մը կրկնու-
մը սլաւերէնի մէջ 13—14.
Նախադրութիւնքն -tr-ի վեր-
ջաւորութեամբ լատի-
ներէնի մէջ 63.
Համաձայնութեան կանոնը
հայերէնի մէջ 55.

ԲԱՌԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

1. Աւեւրիւն-ի. լեհ. -ու-ի:
Ֆինն. airo 79.
Մերդ. avā, avas, avat, avat-
nā 6.
Հունգ. hajó-m-ban 55.
Ֆինն. purre-ssa-ni 55.
վան. u-li-se, u-li-e-se 36.

2. Սանիւր

(Բնիկ այբուբենին
կարգաւ.)

angāram 75.
atha 63.
adya, adyā 23.
anayā, anayōš, anena 27.
antara- 26, 63.
anya- 25, 61.
ayam 14, 27, 30.
avīram 79.
asāu 14.
idam 14, 30.
iva 30.
(-m) 41.
u 81.

1 Այս ցանկին մէջ առնուած չեն արաններէն իբրեւ
օրինակ յառաջ բերուած բառերու մաս մը եւ դերանուանքն
որ յիշուած են 17—21 էջերու մէջ:

ubhāu 75.
 ūna- 40.
 eka-s 30.
 eta- 44, 61.
 ena- 29, 61.
 eva 30.
 eśa 14.
 kaśikā 76.
 grivā 76.
 cā 41.
 jñvā 70.
 tad 2.
 devatta- 77.
 puriśam 76.
 pñhan- 70.
 bhanañmi 77.
 yaś 31.
 rasa- 77.
 varśa- 77.
 vrtta- 66.
 cīś- 21.
 cvas 16, 77.
 sa ?.
 sama- 39.
 sūni-s 77.
 snuśā 77.
 hīmsati 75.
 hyas 15.

3. Երևելահայերէն

(Լատին այբուբենով
 կարգաւ.)

աւեստ. aete, aetaēca 51.
 — aēvō (հինգրս. aiva) 30.
 նորպրս. an 27.
 աւեստ. ana (հինգրս.
 anā,) anāiš, anayā 27.
 սոսերէն āndār 26.
 աւեստ. cā 51.
 — hīzvā- 70.
 — kana 27.
 — kas° θwam 51.
 — kō 51.
 — sizd-, syazd- 21.

4. Հայերէն

Հայ այբուբենից կարգաւ.)

աւետիկ 40.
 ահա-դէմ, ահա-դէմ, ահա-
 — 2, 44, 45.
 աւետիկ 38.
 աւետիկ 38, 39.
 աւետիկ 38, 40.
 աւետիկ 42.
 աւետիկ 38.
 այդ 2, 44, 45, 56, 60.
 այդպէս, այդպէս 8.
 այդր (մակրայ) 2, 33, 57, 63.
 այդրէն 33.
 այդրէն 8.
 այդ 34, 44, 45, 48.
 այդիկ 34.
 այդիկ 65.
 այլ-դէմ (էս, -էս) 64.
 այլ-դէմ (էս, -էս) 64.
 այն 2, 44, 45, 56, 60.
 այն 2, 44, 45, 56, 60.
 այնիկ 41.
 այնպէս, այնպէս 8.
 այնր (մակրայ) 2, 33.
 այնրէն 33.
 այնրէն 8.
 այնր 2, 64.
 այնր 62.
 այնր 2, 62.
 այնրէն 33, 63.
 այնր-դէմ 2, 34, 64.
 այնր-դէմ 34, 64.
 այնր 2, 33, 58, 63.
 այնրէն 33.
 այնի, այնիկ 37.
 այնի 2, 58, 64.
 այն 2, 33, 57, 62.
 այնր 33.
 այնր 2, 64.
 այնր-դէմ 2, 34, 64.
 այնր-դէմ 34, 64.
 այնրիկ, այնրիկ, այնրիկ 2,
 45, 48.

բեկ-դէմ 77.
 բեկ-դէմ 40.
 բեկ-դէմ 40.
 բեկ-դէմ 58.
 բեկ-դէմ 40.
 բեկ 2, 43, 53, 55.
 բեկ 2, 7, 43, 48, 50, 59, 60.
 բեկ 59.
 բեկ 2, 41, 43, 59.
 բեկ 38.
 բեկ 60.
 բեկ (էս, -էս) 33.
 բեկիկ 40.
 բեկիկ 40.
 բեկ 56.
 բեկիկ 60.
 բեկ-դէմ 40.
 բեկ 56.
 բեկ 53, 58.
 բեկ 31, 52—53.
 բեկ, բեկ 33, 55, 59, 60.
 բեկ, բեկ 56.
 բեկիկ 56.
 բեկիկ 57.
 բեկ 32—43.
 բեկ 35, 41.
 բեկ-դէմ 35.
 բեկ, բեկ 35, 59.
 բեկիկ 35, 59.
 բեկ 36, 37.
 բեկիկ 37.
 բեկ, բեկ-դէմ, բեկ-դէմ 37.
 բեկիկ 36.
 բեկ 35, 40.
 բեկ-դէմ 59.
 բեկ-դէմ 40.
 բեկ-դէմ 35.
 բեկ-դէմ 70.
 բեկ-դէմ 39.
 բեկ 62.
 բեկ 39.
 բեկիկ 39.
 բեկ-դէմ 37.
 բեկ 37.
 բեկիկ 37.

բեկ-դէմ 39.
 բեկիկ 37, 40.
 բեկ 56.
 բեկ 37.
 բեկ 2, 43, 51—53, 55.
 բեկ 7, 43, 48, 50, 59,
 60, 62.
 բեկ 51.
 բեկ 59.
 բեկ 51—53.
 բեկ 2, 34, 43, 59.
 բեկ-դէմ 39.
 բեկ-դէմ 39.
 բեկիկ 44, 45.
 բեկ 35, 36.
 բեկ, բեկ, բեկ 35, 59.
 բեկ 39.
 բեկ 8.
 բեկիկ 36.
 բեկիկ 36.
 բեկ-դէմ 37, 40.
 բեկիկ 40.
 բեկ 2, 34, 64.
 բեկ 64.
 բեկիկ 34.
 բեկիկ 34.
 բեկ 2, 34, 64.
 բեկ 2, 33, 63.
 բեկ-դէմ 36.
 բեկիկ 33.
 բեկիկ 33, 50, 55.
 բեկիկ 35, 36, 59.
 բեկիկ 40.
 բեկ 2, 43, 53, 55, 56.
 բեկ 2, 7, 43, 48, 50,
 58—59.
 բեկիկ 39.
 բեկ 59.
 բեկ 2, 34, 41, 43, 49,
 59.
 բեկիկ 40.
 բեկ 35.
 բեկիկ 70.
 բեկ 41.

— *tenge* 70.
դիք. *teulu* 68.
 " *ty* 68.
 " *un* 29.

12. ԳԻՐԿԱՆԵՐԵՐ

գոթ. *ains* 29.
հինականդ. *álmr* 76.
 — *annarr* 26.
գոթ. *anþar* 26.
հինանգղ. *ár* 79.
գոթ. *bai* 75.
հինբարձր գերմ. *balko* 75.
հինականդ. *barki* 75.
գոթ. *bi* 75.
գերմ. *einbeere* 26.
միջին բարձր գերմ. *einer* 26.
հինականդ. *einir* 26.
 — *einn* 29.
հին բարձր գերմ. *elira* 76.
 — *enér* 26.
հինականդ. *enn* 26.
գերմ. *fast* 62.
հինականդ. *hálmr* 79.
 — *handan* 24.
 — *hamn, hón* 24.

գերմ. *hart* 62.
հին բարձր գերմ. *hē* *եւն* 24.
հինականդ. *hér* 64.
գոթ. *himma, hina* 23, 24.
հին բարձր գերմ. *hinaht* 24.
հինականդ. *hinn* 26.
հին բարձր գերմ. *hintana* 24.
գոթ. *hita* 24.
հին բարձր գերմ. *hiuru,*
hiutu 23.
հինականդ. *hírm* 76.
հինբարձրգերմ. *ienér* 26.
հինականդ. *inn* 26.
գոթ. *jains* 3, 26.
հինականդ. *kol* 75.
գոթ. *sa* *եւն* 2, 3.
գաւն. *sær særlig* 36.
հինանգղ. *sé* *եւն* 24.
հինականդ. *sér* 36.
գոթ. *sis* 36.
հինականդ. *tunga* 70.
 — *þar* 64.
հին անգղ. *þe* 24.
անգղ. *this* 3.
գոթ. *vans* 40.
հինականդ. *verða* 66:

ԱՂԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆ

- Ա. Գաղեմքեարեան չ. Գր. Վ., Ուսումնասիրութիւնը Լեւոնայոց դատաստանագրոյն: 1. Պիշոփ, Լեւոնայոց հին իրաւունքը: 2. Գաղեմ, իրաւունք չայոց: 1890: Էջ 85+59: Փր. 1.25
- Բ. Մեանկիշեան չ. Գ., Ազգաբանութիւն ազն. զարմին Տիւզեանց: 1890: Էջ 50: Փր. 1.—
- Գ. Տաշեան չ. Ե., Ազգաբանագիտութիւն առ Գեորգայ աւորի եպիսկոպոսին եւ ուսումնասիրութիւն Ազգաբանագիտայ զրոց: 1891: Էջ ԺԱ+159: Փր. 1.25
- Դ. Դ. Տաւ, Արեւելեան չայը ի Ղուրդիւնա: Թրգմ. չ. Գ. Վ. Գաղեմքեարեան: 1891: Էջ 79: Փր. —.85
- Ե. Տաշեան չ. Ե. Վ., Ուսումնասիրութիւնը Սողոմոնայտեան Վարուց Աղեքսանդրի: 1892: Էջ Դ+272: Փր. 3.—
- Զ. Ա. Տըմիշե եւ Գ. Փիսոն, Ուղեւորութիւն ի Փոքր Ասիա: Թրգմ. չ. Ե. Վ. Տաշեան: 1892: Էջ 82: Փր. 1.—
- Ը. Մառ Ն., Ամսոնային ուղեւորութիւնից ղեկ ի չայս: Թրգմ. Ո. Անտիսան: 1892: 89: Փր. 1.25
- Ը. Գաղեմքեարեան չ. Նորագոյն աղբերք Մովսիսի Խորենացոյ: չտ. Ա.: Թրգմ. չ. Ե. Վ. Տաշեան: 1893: Էջ Ժ+51: Փր. 1.—
- Թ. Գաղեմքեարեան չ. Գ. Վ., Պատմութիւն չայ լրագրութեան: չտր. Ա. 1794—1860: (1 լուսանկարով:) 1893: Էջ 232: Փր. 2.50
- Ժ. Կոնիքի Փր. Կ., Քննութիւնը զրոց Դաւիթ Անյաղթի: Թրգմ. եւ յաւ. չ. Ե. Վ. Տաշեան: 1893: Էջ Է+92: Փր. 1.25

- ԺԱ. Գովրիկեան Հ. Գ. Վ., Հայք յնդիսաբնութու-
պոլիս Դրանսիականիոյ 1680—1779: (1 զըն-
կատիս.) 1893: Էջ Ժ+533: Քր. 4.50
- ԺԲ. Խաչաթեան Գր., Զենոք Գլակ, համեմատական
ուսումնասիրութիւն: 1893: Էջ 78: Քր. 1.—
- ԺԳ. Տէր-Մովսիսեան Փ., Հայ գիւղական տունը:
Թրգմ. Հ. Բ. Վ. Պիլէզիկեան: (6 տխտկ. 55
պտկ.) 1894: Էջ 93: Քր. 2.—
- ԺԴ. Գալիքեան Ա., Նորագոյն աղբերք Մովսիսի Խորե-
նացոյ. Հտր. Բ. կամ Յաւելուած: Թրգմ. Հ. Բ.
Վ. Տաշեան: 1894: Տ՝ Երես՝ ԺԱ+43: Քր. 1.—
- ԺԵ. Տաշեան Հ. Բ. Վ., Ուսումնասիրութիւնը հայերէն
փոխառեալ բառից: Ա.՝ Հ. Հիւլալման, Սեմական
փոխառեալ բառեր հին հայերէնի մէջ: Բ.՝ Փոքրէ-
ման Կ., Յունական փոխառեալ բառեր հայերէնի
մէջ: Գ.՝ Հ. Հիւլալման, Հայկական Յատուկ անուններ:
1894: Էջ 9+145: Քր. 2.—
- ԺԶ. Տաշեան Հ. Բ. Վ., Մատենագրական մասը
ուսումնասիրութիւնը: Հտր. Ա.՝ Ա. Նեմեսիոս: Բ.
Պրոկոլ Դիադոխոս: Գ. Խոսրովիկ: Դ. Գիլը Հեր-
մուսոնց կամ Եպիփան: Ե. Պրոկոլ: Զ. Սեկունդոս
իմաստ: 1895: Էջ ԺԲ+294: Քր. 3.60
- ԺԷ. Տաշեան Հ. Բ. Վ., Հայկական աշխատասիրութիւնը
հայագէտ Պ. Փէթթէրի, ամփոփուած եւ թարգմ.
ծանօթութեամբ: 1895: Էջ 202: Քր. 2.5
- ԺԸ. Տիգրեան Կ., Սեւ Ժովու ոռոսական եզերքը:
1895: Էջ 92: Քր. 2.—
- ԺԹ. Գովրիկեան Հ. Գ. Վ., Դրանսիականիոյ Հայոց
Մետրապոլիսը կամ Նկարագիր Կերլա Հայաքա-
ղաքի ի գիր եւ ի պատկերս: 1896: Էջ Թ+352:
Քր. 3.60
- Ի. Տաշեան Հ. Բ. Վ., «Վարդապետութիւն առա-
քելոց» անվանեալ կանոնաց մատենանը. Թուղթ
Յակոբայ առ Կողբատոս եւ Կանոնը Թադրէի:
1896: Էջ Թ+442: Քր. 6.—
- ԻԱ. Տոմաշեկ Վ., Սասուն եւ Տիգրիսի աղբերաց
սահմանները: Պատմական եւ տեղագրական հե-

- տագոտութիւն: Մասն Առաջին Պատմական տե-
ղեկութիւնը Սասնոյ վրայ: Թրգմ. Հ. Բ. Պիլէզիկ-
եան: 1896: Էջ Է+62: Քր. 1.—
- ԻԲ. Կալիքեան Ա., Արգարու գրոյցը Մովսէս Խորե-
նացոյ Պատմութեան մէջ: Թրգմ. Հ. Գ. Վ.
Մէնէվիչեան: 1897. Էջ ԺԶ+107: Քր. 1.50
- ԻԳ. Յովնանեան Հ. Դ., Հետազոտութիւնը Նախ-
նեաց ուսմանը վրայ: Ուսումնասիրութիւնը եւ
բաղդաւածներ: Մասն Ա. Ռամկոբէն մատենագրու-
թիւնը: Տետր Ա: 1897, Էջ Ը+272: Քր. 4.—
- ԻԴ. Յովնանեան Հ. Դ., Հետազոտութիւնը Նախնեաց
ուսմանը վրայ: Տետր Բ: 1897: Էջ Ա—Ը+
273—522: Քր. 3.—
- ԻԵ. Գեղեկեան Հ., Համառոտ պատմութիւն Հայոց: Թրգմ.
Հ. Գր. Վ. Գալմիքեան: Յաւելուածը 1. Յանկ
Հայոց կոտորածներու աղբիւրքս տեսած զրբերու:
2. Դաւազանագիրը Կաթողիկոսաց եւ Պատրիար-
քաց Հայոց: 1897: Էջ Ը+130: Քր. 1.50
- ԻԶ. Մեհեղիշեան Հ. Գ. Վ., Գիլը (կամ՝ յօդուած)
զրբելու արուեստը: Յաւելուած՝ Գիլը կարդալու
արուեստը: 1898: Էջ Է+123: Քր. 1.25
- ԻԷ. Խաչաթեան Գր., Մ. Խորենացոյ Նորագոյն
աղբիւրների մասին քննադատական ուսումնա-
սիրութիւնը: 1898: Էջ 56: Քր. 1.—
- ԻԸ. Տաշեան Հ. Բ., Ակնարկ մը հայ հնագրու-
թեան վրայ: Ուսումնասիրութիւն Հայոց զրբու-
թեան արուեստին: (10 զնկատիս պատկերով):
1898: Էջ ԺԱ+202: Քր. 2.50
- ԻԹ. Դադրաշեան Յ., Փ. Բիւզանդացի եւ իւր պատ-
մութեան խաբրախողը: Մ. Խորենացոյ ղրբար-
ների ուսումնասիրութիւն: 1898: Էջ 175: Քր. 2.50
- Լ. Մանրեան Հ., Հայերէն բարբառախօսութիւն:
Թրգմ. ի ուսերէնէ Հ. Գ. Վ. Մէնէվիչեան: 1899:
Էջ Է+26 Քր. —.50
- ԼԱ. Զօսեան Հ. Բ., Հայք ի Զմիւռնիա եւ ի շրջա-
կայս: Հատոր Ա. Զմիւռնիա եւ Հայք: (պատկե-
րագրով): 1899: Էջ ԺԲ+369 Քր. 5.—

- ԼԲ. Զօսեան Հ. Յ., Հայքի Զմիւննիս եւ ի շրջա-
կայս: Հատոր Բ. Զմիւննիոյ վիճակին զլիաւոր
բաղադրներն եւ Հայք. (պատկերազարդ:) 1899:
Էջ Ժ+161 Ֆր. 2.50
- ԼԳ. Գոշրիկեան Հ. Գ. Վ., Հայք յեղիսաբեթուպոլիս
Դրամսիրտանիոյ. Բ. Հտր. 1780—1825: 1899:
Էջ Է+558 Ֆր. 5.—
- ԼԴ. Գազանձեան Յ., Եւդոկիոյ Հայոց զաւատաբար-
բառը: 1899: Էջ Է+124 Ֆր. 1.—
- ԼԵ. Կարաբիբեք Ա., Հեթանոս Հայաստանի ութ մեհնան-
ներն Ազաթանգեղոսի եւ Մ. Խորենացոյ համե-
մատ: Թրգմ. Հ. Յ. Վ. Տաշեան: (բարտէզով:) 1899: Էջ 48: Ֆր. —.70
- ԼԶ. Տաշեան Հ. Յ., Ժողովածոյք առակաց Վարդանայ,
ըստ Ն. Մատի, տեղեկատուութիւն եւ քաղաածք-
ներ: 1900: Էջ ԺԱ+198: Ֆր. 2.50
- ԼԷ. Տաշեան Հ. Յ., Մատենագրական Մանր Ուսում-
նասիրութիւնք. (տես ԺԶ:) Մասն Բ: Է-Ժ. Խիկար
եւ իւր իմաստութիւնն, Ազապետոս եւ իւր Յոր-
դորականք առ Յուսէնիանոս, Թղթակցութիւն
Աբգարու եւ Բրիստոսի ըստ Նորագիւտ արձանա-
գրութեան Եփեսոսի, եւ Դէորզայ Պիսիդիայ Վեց-
օրեայք: 1901: Էջ ԺԲ+388: Ֆր. 4.50
- ԼԸ. Տեք-Պօղոսեան Գր., Նկատողութիւններ Փաւս-
տոսի Պատմութեան վերաբերեալ: 1901: Էջ
Ը+110: Ֆր. 1.50
- ԼԹ. Վեքեք Գր. Ս., Աբարատը Ս. Գրոց մէջ: Թրգմ.
Հ. Բ. Պիլէզիկեան: 1901: Էջ Ե+77: Ֆր. 1.—
- ԼՐ. Սանտաշեան Յովսէֆ Վ., Ասորեստանեայ
եւ Պարսիկ սեպագիր արձանագրութիւնք կամ
որոնք Նաիրի-Ուրարտու աշխարհին պատմութեան
կը վերաբերին: 1901: Էջ 262: Ֆր. 4.50
- ԼՍ. Խաչաթեան Բագրատ, Հայ Ժողովրդական
զինգագնական վէպը: 1903: Էջ Ը+72 Ֆր. 1.—
- ԼԲ. Մեանկիշեան Հ. Գ. Վ., Արդի լեզուագիտու-
թիւնը: Հտր Ա.: 1903: Էջ Ը+204: Ֆր. 3.—

- ԼԳ. Մարկարտ Գր. Յ., Հայ Բղեսէլք: Թրգմ. Հ.
Թ. Կէտիկեան: 1903: Էջ 44: Ֆր. —.75
- ԼԴ. Գեղցեք Հ., Սկզբնաւորութիւնք Բիւզանդեան բա-
նականութեան դրութեան (1 բարտէզով): Թրգմ. Հ.
Գ. Գարանֆիլեան: 1903: Էջ Է+83: Ֆր. 2.—
- ԼԵ. Կիւրեքեան Բ. Վ., Ժովք, Ժովք-Տուք եւ
Հոռմ-Կլայ, պատմական եւ տեղագրական ուսում-
նասիրութիւն: (1 աշխրհագրեւ տխտիով) 1904, Էջ
Ը+119: Ֆր. 1.50
- ԼԶ. Կիւրեքեան Բ. Վ., Կոլոտ Յովհաննէս Պատ-
րիարք. պատմագրական եւ բանասիրական ուսում-
նասիրութիւն: 1904: Էջ ԺԴ+227: Ֆր. 3.50
- ԼԷ. Պեղեքեքեան Հ., Նպաստ մը հայ. լեզուի պատ-
մութեան: Թրգմ. Հ. Գ. Գարանֆիլեան: 1904:
Էջ Ը+87: Ֆր. 1.25
- ԼԸ. Տեք-Մկրտչեան Գ. Եւ Ամառեան Հ. Յ.,
Զննութիւն եւ համեմատութիւն Եզնիայ Նորագիւտ
ծեռագրին: 1904: Էջ Է+110: Ֆր. 1.5
- ԼԹ. Գոշրիկեան Հ. Գ. Վ., Հայք յեղիսաբեթուպոլիս:
Գ. Հտր. 1825—1904: Էջ Ժ+663: Ֆր. 7.—
- Ժ. Շտրեք Մ., Հայաստան, Զրդաստան եւ արեւ-
մտեան Պարսկաստան բաքնլական-ասորեստանայ
սեպագրերու համաձայն: Թրգմ. Հ. Բ. Պիլէզիկ-
եան: 1904: Էջ Է+222: Ֆր. 3.—
- ԺԱ. Խաչաթեան Պրոֆ. Գր., Հայ Արշակունիք
ըստ Մովս. Խորենացոյ, կամ Նոր ուսումնասիրու-
թիւններ Մովս. Խորենացոյ մասին: Թրգմ. Արսէն
Ս. Սիմոնեանց: 1906: Էջ Ը+124: Ֆր. 1.50
- ԺԲ. Պեղեքեքեան Հ., Հայերէն եւ դրացի լեզուները:
Թրգմ. Հ. Թ. Կէտիկեան: 1907: Էջ ԺԱ+257:
Ֆր. 5.—
- ԺԳ. Հիւրշեան Հ., Հին Հայոց տեղւոյ անունները:
Թրգմ. Հ. Բ. Պիլէզիկեան: 1907: Էջ ԺԶ+443:
Ֆր. 7.—
- ԺԴ. Պեղեքեքեան Հ., Հին հայերէնից ուղական դերանուն-
ները: Թրգմ. Հ. Յ. Տ.: 1907: ՏԵ Էջ Է+90: Ֆր. 2.—

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0423452

7257

